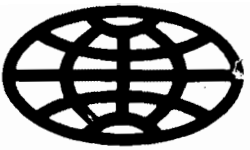
RUDOLF BAHRO

Kızıldan Yeşile

Yaşadığımız Dünya Dizisi

YAŞADIĞIMIZ DÜNYA DİZİSİ 16

METİS

Yaşadığımız Dünya'nın bir anlamda giderek küçüldüğü bir gerçek: Sesler, görüntüler ve insanlar eskisinden daha hızlı hareket edebiliyor. Ama "kuş uçuşu" değil 80 günde, 8 dakikada turlanabilen bu dünya üzerine bilgimiz aynı oranda çeşitlenip genişliyor mu? Yaşadığımız Dünya'da olanları yeterli düzeyde izleyebiliyor muyuz?

Yaşadığımız Dünya dizisi, hızla değişen dünyanın canlı ve güncel bilgisini taşıyor. Televizyondan izlenmeyen, gazeteden okunmayanları sunuyor. Günümüz dünyasına ilişkin haberlere bir de onları yaratanların gözüyle bakmayı hedefliyor.

Dünya dönüyor! Ve siz de üzerindesiniz...

Metis Yayınları
Başmusahip Sokak 3/2, Cağaloğlu/İstanbul

KIZILDAN YEŞİLE
Rudolf Bahro
Yaşadığımız Dünya Dizisi / 16

ISBN 975-7650-31-5

Özgün adı: From Red to Green,
Verso Editions, 1984.
© New Left Review ve Rudolf Bahro, 1984.
Birinci Basım: Mayıs 1990.
© Bütün Türkçe yayım hakları Metis Yayınları'na aittir.

Kitapta biraraya getirilmiş üç söyleşi 1980 baharında, 1981 güzünde ve 1983 yazında yapılmış ve ilk kez *New Left Review* dergisinde yayınlanmıştır. Söyleşileri yapanlar: Perry Anderson (1. ve 2. bölüm), Fred Halliday (1. ve 3. bölüm) ve Monty Johnstone (1. ve 2. bölüm).

Dizgi: Metis Yayıncılık Ltd., Baskı: Ayhan Matbaacılık,
Cilt: Nurettin Mücellithanesi.

RUDOLF BAHRO

Kızıldan Yeşile

İngilizce'den çeviren: ALİ TÜKEL

METİS YAYINLARI

İçindekiler

Birinci Bölüm

1 Çocukluk ve Gençlik Yılları 9
2 1956'dan 1968'e 29
3 *Alternatif* ve Hapis 60
4 Evrensel Bunalımla Yüzyüze 94

İkinci Bölüm

5 Federal Almanya'da 119

Üçüncü Bölüm

6 Seçimlerden Sonra 151
7 Yeni Soğuk Savaşta Almanya 175
8 Kızıldan Yeşile: Sanayicilik ve Kültür Devrimi 192

Birinci Bölüm

1

Çocukluk ve Gençlik Yılları

Yaşamınızın ilk yıllarından söz ederek başlayalım. Üçüncü Reich yetişmenizi ne kadar etkiledi?

Epey etkiledi. Siyasi gelişimime Nazi rejimi, savaş ve ülkenin Sovyet Ordusu tarafından kurtarılışı şekil verdi. Almanya'nın tarihi başka bir yol izlemiş olsaydı, benim gelişimim de oldukça farklı olurdu. Ama isterseniz başından başlayalım.

1935 yılında Silezya'nın İsergebirge bölgesinde Bad Flinzberg adlı küçük bir kaplıca kasabasında doğdum. Ancak burada uzun süre oturmadık, ben altı yaşındayken —1942 yılında olmalı— komşu bölgeye, Löwenberg'e taşındık. Okula orada gittim, nedense o kasabaya pek ısınamadık. 1901 doğumlu olan babam, şimdi Demokratik Alman Cumhuriyeti (DAC) ile Polonya sınırında bulunan Frankfurt-on-Oder'in elli kilometre güneyinde, Guben yakınlarındaki Treppeln köyünden bir çiftçi ailesinin oğluydu. Beş erkek çocuğun dördüncüsüymüş, içlerinde en zekisi o olduğu için de ziraat okuluna göndermişler. O zaman tarım işçileri için gerçek anlamda bilimsel bir eğitim yokmuş, ama babamın ekonomi ve biyoloji bilgisi ortalama tarım işçisinden o kadar fazlaymış ki, henüz genç bir adam olduğu 1920'li yıllarda güney-doğu Brandenburg bölgesindeki çiftliklerde denetleyici olarak görevlendirilmiş. Doğa itibariyle hırslı ve atak bir adam olmadığı için hiçbir zaman bir çiftliğin bütününün denetim işini almamış, sadece tarlalardaki işi denetlemek ya da çiftlikteki, ahır ve ağıllardaki işlerin gerektiği gibi yapılmasını sağlamaktan sorumluymuş.

1933 yılında evlenip Bad Flinzberg'e taşınmış, burada annemin yukarı Silezyalı ailesinin satın aldığı küçük bir ev varmış. Evin borcu tamamen ödenmediği için annemle babam odalarını kiraya veriyorlarmış; babam da "süt denetçi yardımcısı" olarak çalışmaya devam etmiş.

Bu resmi bir iş miymiş?

Evet, Nazi bürokrasisinin tarım üretimini denetleyen bölümünün bir parçasıymış. Süte birşey karıştırılmasını önlemek ve gerekli yağ miktarının bulunup bulunmadığını kontrol etmekmiş işi. Hayvancılık Almanya'nın savaş hazırlığı için önemliymiş doğal olarak.

Babanızın siyasi görüşü neydi?

Aslında hiç keşfedemedim, çünkü 1945'e kadar esas olarak siyasetle ilgilenmeyen bir insandı. Ama Kayzer'i destekleyen Prusyalı Protestan bir aileden geliyordu.

Bütün bölge Protestan mıydı?

Neuzelle'deki dikkate değer Katolik cemaati hariç, evet. Biraz haksızlık ediyor olabilirim, ama annem ve özellikle büyükannem basit insanlardı, mutaassıp denecek kadar dindardılar. Dedem o kadar aşırı değildi, ama o da her Pazar karısıyla kiliseye gitmek zorundaydı. Babamın çiftliği devralan ağabeyi annesini memnun etmek için kiliseye giderdi, büyükannemin ölümünden sonra bile. Hans Fallada'nın 1920'li yıllarda geçen ve babamın ziraat okulunu bitirdikten sonra girdiği dünyayı çağrıştıran iki romanı vardır. Birinin adı *Kurt Kurtlar Arasında. Küçük Adam, Ne Oldu Sana?* adlı öbür romanda ise bir çiftliği yöneten ve yerinin hizmetçilerle uşakların sofrasının başında mı, yoksa efendisinin sofrasının sonunda mı olduğuna karar veremeyen bir karakter vardır. Babamın konumu da böyle olmalı, çünkü yıllar sonra DAC'nde "*Küçük Adam*" televizyonda gösterildiğinde atmosferi tanıdık bulmuştu.

Aslında babam başlangıçtaki Hıristiyan inancını korumadı, onun yerine Tanrı'yla doğayı özdeşleştiren saf, panteist bir inanç geliştirdi. Ben on-on iki yaşlarındayken, bir ilkbahar günü onunla din hakkında

konuşmuştuk, tomurcuklanmaya başlayan ağaçları ve çiçekleri örnek vermişti. Spinoza'nın deyişiyle "*Deus sive natura*"ydı bu. Doğal olarak hayatta daha yüksek bir amaç olduğuna inanıyordu, ama daha sonraları, ben Protestan kilisesiyle bağlarımı kopardığımda, kendi dini bağları açısından değil, akrabaları yüzünden kaygılanmıştı.

Benim çıkarabildiğim kadarıyla —bir keresinde böyle bir şey ima etmişti— babamın 1920'li yıllardaki genel tavrı yurtsever ve milliyetçiymiş, aristokrasiye duyulan tipik bir alt-orta sınıf antipatisiyle birlikte. Çiftliklerde çalışırken sınıf ayrımı ve toplumsal bölünme hakkında doğrudan deneyim edinmişti, ama gene de toprak sahibinin, Kuba'nın[1] filmi *Schlösser und Katen*'de (Şatolar ve Kulübeler) çizildiği gibi, eli kırbaçlı bir zorba olarak gösterilmesine karşı çıkardı. Gerçek durum belki de daha kötüydü; aristokrasinin çiftlikleri oldukça otoriter bir şekilde yöneterek sınıf mücadelesini bilinçli bir şekilde sürdürmesine karşın, tarım işçilerinde böyle bir bilinç tabii ki yoktu.

Her neyse, babamın geçmişinde ya da görüşlerinde, onu Nazizm'e çeken hiçbir şey yoktu. Uzmanlık bilgisine dayanan belirli bir otoritesi vardı ve nitekim 1945'ten sonra, köyden ayrılmış olmasına rağmen, tarım kombinasını yönetmek üzere geri dönmesi istenmişti. Çocukluğumda, babamın bisikletine atlayıp, —hatta kışın kayaklarıyla— sütün toplanmasını denetlemek için İsergebirge bölgesine gittiğini hatırlıyorum. Sonra 1939 ya da 1940 yılında bütün Löwenberg bölgesinin baş denetçiliğine terfi etmişti.

1942'de Nazi Partisi'ne girdi; bazılarının yaptığı gibi şevkle değil, girmeseydi işinden olup askere alınacağı için. Partiye girdikten hemen sonra iki bölgede, Löwenberg ve Lauban'da süt üretiminden sorumlu mevkiye getirildi. Aynı yıl, Lauban bölgesinde Bad Gerlachsheim diye bir yere taşındık, babam çiftlikleri gezen kendisine bağlı denetçileri kontrol görevini buradan sürdürdü.

Babanızın kültürel geçmişi genel olarak nasıldı?

Bütün ailesinin görüşlerini şekillendiren, Bismarck ve İmparator I. Wilhelm döneminde ikinci Reich'ın kurulmasıyla sonuçlanan olaylar

1. 1933-1945 yıllarını İngiltere'de sürgünde geçirmiş olan sosyalist yazar Kurt Barthel'in (1914-1967) takma adı.

olmuştu. II. Wilhelm'i pek o kadar beğenmezlerdi, hatta Birinci Dünya Savaşı'nın tohumlarını onun gençliğinde, tecrübesizliğinde buluyorlardı; babam ne zaman iki ağabeyiyle iskambil oynamaya otursa, evdeki atmosfer geçmişe, Schleswig-Holstein yüzünden Danimarka'yla yapılan savaşla 1914-18 Büyük Savaş arasındaki yıllara dönerdi. Tarih bu dönemde başlamıştı ve bütün kitapları da aynı dönemden kalmaydı. Siyasetle ilgili çocukluktan kalan en canlı anım, Hitler'in Rusya'yı işgal ettiğini duyduğumuzda, ailemin üstüne çöken sıkıntı havasıdır. Kesin birşey hatırlamıyorum, ama olayların gelişmesi karşısında babamın duyduğu rahatsızlık da Bismarck geleneğinden kaynaklanıyordu sanırım.

Savaşın üzerinizde bıraktığı en önemli izlenimler neler?

Savaşla ilgili izlenimlerim Gerlachsheim'de başlamış olmalı; oradaki bir ayakkabı tamircisi bana tank hücumları, bombardıman uçakları falanla ilgili Nazi dergileri verirdi. Babam süt verimleri hakkında değişik renkli uzun formlar doldurmak zorundaydı, ben de formların lazım olduğunu söyleyip beni engelleyene kadar pembe formlardan gamalı haçlar kesmiştim. Ama benim açımdan bu sadece bir oyundu, bütün çocukların oynadığı türden. Nazi düşünceleri bende hiçbir iz bırakmadı; onları gerçek anlamda ancak savaştan sonra tanıdım.

Bir de Brezilya'dan geri dönmüş bir adamın yönettiği çiftliği hatırlıyorum, azılı bir Nazi olduğundan değil, üzerine düşeni yapması gerektiğini düşündüğü için dönmüştü. Çiftlikte Rus kadınları çalışırdı, savaşı kimin kazanacağını konuşurduk. Doğal olarak ben Nazi dergilerini okuyup radyo dinlediğim için Almanya'nın kazanacağını söylerdim. Fakat bu bile benim açımdan bir korkaklıktı. Büyük çocuklardan hep korkardım, futbol oynarken de takıma en son alınan ben olurdum. Savaşın sona ermesi beni Hitler gençliğine katılmaktan kurtardığında içimi rahatlatan da, siyasi nedenlerden çok, aynı fiziki korkuydu. Bu korkuyu ancak onsekiz yaşımda yenebildim.

Çarpışma yaklaştıkça, bizden 50 kilometre kadar uzakta Breslau yakınında Oder nehrini geçmeye çalışan Rus toplarının sesini duymaya başladık. Kocası savunma birliklerine katılmak zorunda kalan teyzem Breslau'dan bizim yanımıza geldi. Bir ay kadar sonra, 1945 Şubatı'nda babam da savunma birliklerine katıldı, bizim kasaba da boşaltıldı. An-

nem, teyzem, benden üç yaş küçük kızkardeşim, bir buçuk yaş küçük erkek kardeşim ve ben, Zittau ve Warndorf yoluyla Çekoslovakya'da Trebiç adında bir yere götürüldük, hatırladığım kadarıyla Guben kadar, orta boy bir kasabaydı.

Bizi yerleştirdikleri evin sahibi olan Çek ailesi belli ki Alman yanlısı değildi, ancak sadece kadın ve çocuk olduğumuzu görünce bize oldukça iyi davrandılar. Bütün bunlar benim için değerli bir deneyimdi, çünkü okuldaki tanıdık çevremden falan dışarı çıkmıştım. Almanya'nın 5 Mayıs'ta teslim olmasından biraz önce, Güney Bohemya'ya gönderildik, Trebiç garında duvara yazılmış şu sloganı gördüğümü hatırlıyorum: "Savaş suçlusu Roosevelt öldü." Budejovice yakınlarında güzel bir köydeki tahta bir kulübede kalırken Hitler'in intiharını haber aldık.

Biz bir yerden öbürüne götürülürken bir dizi şiddet olayı oldu: Bizden sorumlu asker dövüldü. Ruslar teyzemin ırzına geçmeye çalıştılar. Hem Ruslar, hem de Çekler başka olayları önlemek için bizi ülke dışına çıkarmak istiyorlardı, alıp Avusturya sınırındaki Gmünd'e götürdüler. Ama İngilizler, belki de Amerikalılar'dı, sınırı geçmemize izin vermedikleri için, Bratislava'ya götürüldük. Bizi Wiener Neustadt'a giden bir trene gönderdiler. Annem, teyzem ve ben eşyalarımızla trene bindik, ama annem öbür iki çocuğu almak için geri dönünce tren kalktı, onlar da aşağıda kaldı. Ne annemi, ne de kardeşlerimi bir daha görmedim. Silezya'ya gönderilmişler, kısa süre sonra, biraz da Polonyalılar yiyecek vermedikleri için, tifüsten ölmüşler.

Bu arada teyzemle ben Viyana garlarından birinde —Nordbahnhof'tu sanıyorum— yattık kalktık ve zamanımızı bit kırarak geçirdik. Teyzem, kocası gibi oldukça aciz ve becerıksiz bir insandı. Çocukları yoktu, yeni koşullara ayak uydurmakta da güçlük çekiyorlardı.

Ben Viyana'da ev ev dolaşıp dilenerek başımın çaresine bakıyordum. Kurbanlarımdan Dr. Erwin Heller diye biri savaşta oğlunu kaybetmişti; ona babamın bir denizaltıda öldüğünü, zavallı kızkardeşimi falan anlatan bir hikâye uydurduğumda bana yakınlık gösterdi. Birkaç yıl sonra da bu Dr. Heller mektup yazıp beni Avusturya'ya çağırdı, okul masraflarımı karşılamayı öneriyordu, daha sonra da tekstil firmasının başına geçecektim. Kabul etmeyişimin tek nedeni, onu aldatmış olmaktan çok utanıyor olmamdı. Yalanımı anlamıştı tabii, ortaya kızkardeş falan çıkmamıştı.

Viyana'dan sonra başınıza neler geldi?

Kendimizi bir şekilde Carinthia bölgesindeki, İngilizler'e ait bir savaş esiri kampında bulduk, orada altı ay kaldık. Sonra bizi Amerikan işgalindeki Bavyera'ya sokmaya çalıştılar, ama Rosenheim yakınında geri çevrilip bir mülteci kampına yerleştirildik. Yiyecek durumunun ve diğer koşulların oldukça kötü olmasına rağmen hayatta kalmayı başardık, pek öyle aç kaldığımızı da hatırlamıyorum.

1946 baharında teyzemle kendimize Hessen'de Lahn nehri üzerindeki Eckelshausen'de bir çiftlik bulduk. Sonra teyzem kocasının Erfurt'ta olduğunu öğrendi, bu nedenle Sovyet bölgesine geçtik, ben de Treppeln'e geri döndüm. Babam o sırada Osnabrück yakınlarında kardeşlerinden biriyle kalıyordu, ama 1946 sonbaharında, benden iki ay sonra, Treppeln'e geri döndü. Çiftliği devralıp 1950'ye kadar işletti.

1947-48 boyunca çift sürmede, çapada ve diğer işlerde ona yardımcı oldum. Mahsul biçmek için çok küçüktüm, bir de inekten o kadar korkuyordum ki, süt sağmayı hiç beceremedim. Babamın bütün sütü devlete devretme zorunluluğuna içerlediğini hissediyordum, ama o kıtlık döneminde, karaborsanın oluşmasını önlemek için gerekli bir tedbirdi tabii. Yine de ben sütün ya da başka bir şeyin eksikliğini hiç çekmedim.

O dönemden hatırladığım bir olay var. Arkadaşlarımla kamışlar ve çalılardan okla yay yapıp, kilisenin civarındaki tarlalarda ava çıkardık. Bir gün Bürgermeister bizi yakaladı, babama da böyle silahlarla oynamamızın çok yanlış olduğunu söyledi. İnsanlar bugün böyle şeylere gülüyorlar, oysa bu yaklaşım DAC'nin gelişmesinde iz bırakmıştır.

Daha önce kiliseden kopuşunuzdan bahsetmiştiniz, bu nasıl oldu?

Gerlachsheim'de oturduğumuz dönemden aklımda çok az anı kalmıştı, sadece Yuhanna'nın kitabından anlayamadığım bir vaaz: "Kelâm beden olup, aramızda sakin oldu." Savaştan sonra en yakın papaz on kilometre ötedeki Fünfeichen'deydi, din dersleri için oraya giderdik. Ama bizim asıl hoşumuza giden tarlalardan geçmekti, yolda elektrik direklerindeki seramik izolatörlere taş atardık. Ancak bir süre sonra Fürstenberg şehrinde (şimdiki adı Eisenhüttenstadt) okula gitmeye başladım. Her yaştan çocuğun aynı sınıfta okuduğu küçük köy okullarının yerine merkezi bir okul kurulmuştu. Fürstenberg'de din derslerini veren papaz

oldukça sevimsiz, sıska, sopa gibi bir adamdı, Protestan'dan çok Katolik'ti. Tıpkı daha önce bahsettiğim Fallada'nın kitaplarındaki duruma, Ehm Welk'in[2] romanı *Die Heiden von Kummerow*'daki (Kuemmerow'lu Kafirler) duruma benziyordu.

O derslerin dogmatik havasını çok tatsız buluyordum: "Tanrını sevecek ve ondan korkacaksın" vs. Bir de işleri daha da berbatlaştıran kırk yaşlarında bir kadın vardı, Protestanlığın kurallarını onun önünde ezbere okumak zorundaydık. Sadece selamet düşüncesi için yaşayan ve İsa'nın çektiklerini sürekli anlatmaktan bıkmayan bir insandı. Benim açımdan bardağı taşıran damla, bize yağlarını saklayan Yedi Bilge Bakire'yle, saklamayan Yedi Akılsız Bakire'nin hikâyesini anlatmasıydı. Hepimiz gülmekten yerlere yatmıştık.

Sonuçta, babama artık hiç inanmadığım için din derslerinden çıkmam gerektiğini söyledim. Kiliseye katılma ayininde çoraplarında büyük delikler olan bir çocuk vardı. Mihrapta her diz çöküşünde delikler görünüyordu, ben de hemen bir kıkırdama krizine kapılıyordum. Ancak kiliseden nihai kopuşum bana Sosyalist Birlik Partisi'ne (SBP)* girme kararımdan daha büyük bir karar gibi görünmüştü.

Biraz babanızın gelişimine dönebilir miyiz? Yeni rejime nasıl uyum sağladı?

1950 yılında Tarım İşçileri Partisi'ne katıldı (Demokratische Bauernpartei), yıllar geçtikçe de yapılanları gitgide daha çok beğenmeye başladı. Kolektivizasyon programında görev aldı, ama büyük ölçekli tarımın daha verimli olduğunu kendi deyiminden bilmesine rağmen, komşu köydeki iki kardeşinin, bütün mülk sahibi çiftçiler gibi, ellerindekinden vazgeçmek istemediğinin farkındaydı. Bu ikilem onu devlet için özellikle yararlı kılmıştı, çünkü babama, Parti çizgisini açıklamak için şehirden yeni gelen memurlardan daha çok güveniliyordu. Çiftçilere siyasi terimlerle değil, "Nasılsa olacak, bunu önleyemezsi-

2. Ehm Welk (1884-1966): Roman ve devrimci oyunlar yazan sosyalist yazar. *Die Heiden von Kummerow*'da (1937), 1914 öncesi yıllarda bir Pomeranya köyündeki yaşamı bir öğrencisinin gözünden anlatır.

* 1946 Nisanı'nda Alman Komünist Partisi ile Sovyet Bölgesi'ndeki Sosyal Demokratlar'ın birleşmesiyle kurulan Sosyalist Birlik Partisi (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands [SED]), DAC'nin kurulduğu 1949 yılından 1990 başına kadar ülkeyi yönetti. (ç.n.)

niz" türünden bir yaklaşımla hitabediyordu. Çiftçiler kolektivizasyonun Ruslar'ın varlığı yüzünden yapıldığını söylediklerinde, bu gerçeği kabul ediyor, ancak kolektivizasyonu kendi bildikleri gibi yapmanın daha iyi olacağını söyleyerek cevap veriyordu.

Babamın Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni desteklemesinin iki ana nedeni vardı: biri tarımda ekonomik ilerlemeydi, ikincisi ise Ruslar'ın karşı çıkıp Amerikalılar'ın desteklediği herşeyin tehlikeli olduğuna ve savaşa yol açabileceğine olan inancıydı. Bu nokta 1968'de özellikle belirginleşmişti; beni Çekoslovakya'nın işgalinin doğru olduğunu ikna etmeye çalışmıştı, somut bir siyasi görüşe dayanarak değil, sadece Ruslar'ı desteklemek için. İlk defa bir konuda farklı düşünüyorduk. Ona bütün düşüncelerimi söylememe karşın, hiçbir şey değişmemiş gibi davranmak mümkün değildi artık. Bunu kabul edilmez buluyordu; DAC'ne bağlılığı, mevcut iktidara karşı gelinmeyeceği konusundaki eski düşüncesine dayanıyordu. Wilhelm çağına ve Bismarck geleneğine kadar giden geçmişi, büyük tarım işletmeleri deneyimiyle birlikte, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin temsil ettiği devlet türünü yeğlemesine yol açıyordu. Kayzer Almanyası'nı, Weimar Cumhuriyeti'nin karmaşasını, sonra da Hitler ve savaşı yaşadıktan sonra Demokratik Alman Cumhuriyeti onun için en iyisiydi, kesinlikle Federal Almanya'dan daha iyi. Annem için de öyle.

Annenizin 1946'da tifüsten öldüğünü söylememiş miydiniz?

Üvey annem demeliydim. Babam 1950'de yeniden evlendi, işçi sınıfı kökenli bir kadınla. Üvey annemin babası Sosyal Demokrat ve sendikacıymış. Prusyalı Junkerler'in dünyasından alabildiğine uzak bir hayat yaşamış, kanallarda çalışan bir mavna işçisi. 1920'li yılları yaşamıştı, ama ben tanıdığımda yaşlı bir adamdı, artık siyasi olarak etkin değildi. Sosyalist Birlik Partisi'yle de ilgilenmiyordu. Üvey annem din ve benzeri konularda babamdan daha katıydı, ama bu konular onu çok meşgul etmiyordu, babamla da iyi geçiniyorlardı.

Üvey kardeşimin tipik bir DAC kariyeri oldu. Çilingirlik eğitimi gördü, daha sonra mühendislik derslerine devam etti ve bir süre Berlin'de Merkezi İktisadi Planlama Bölümü'nde, alt kadrolarda çalıştı. Parti'ye çok geç girdiği için işini kaybetmekten kurtulamadı, başka bir yerde daha düşük ücretli bir işe girmek zorunda kaldı. Partiye, inandığı

için girmemişti, çoğu kez iddia edildiği gibi iş olanaklarını ilerletmek meselesi de değildi; daha çok yeni koşullara uyum sağlamak amacındaydı. Buna karşı olduğumdan değil, ama bu her toplumda insanı kaygılandıracak türden birşey.

Sizin siyasi düşünceleriniz 1945'ten sonra nasıl olgunlaştı?

Doğrudan siyasi bir önemi olan ilk anılarım babamın, annemle kardeşlerimin nasıl Polonyalılar tarafından aç bırakılıp öldüklerini anlatmasıdır. Doğal olarak bu anı düşüncelerimi bir süre etkiledi, özellikle Treppeln'deki evimiz Polonya'yla sınır olan Oder nehrine sadece yedi sekiz kilometre uzakta olduğu için. Fürstenberg'deyken üvey annemin babasıyla, nehir kıyısından ot toplamaya giderdik. Nehrin daraldığı kısımdaki kayalıklara tırmanırken, annem için öbür kıyıya geçmemiz gerektiği duygusuna kapılırdım. Ayrıca Doğu Almanya'daki gelişmelere küçük burjuva diyebileceğimiz bir bakışla karşı çıkan iki öğretmenimin etkisi de vardı, gerçi ne derecede kadar Nazi fikirlerinden etkilenmişlerdi bilemiyorum. Dolayısıyla okulu bitirene kadar, sanırım siyasi olarak ülkedeki gidişata karşıydım.

Komünist çocuk örgütü Öncüler'e üye miydiniz?

Gururla söyleyebilirim ki, değildim. Başlangıçta Öncüler kooperatif çiftlikler gibiydi. En kötüler en önce giriyordu. Daha iyi ailelerden gelen ve ilerleme şansı daha çok olan iyi öğrenciler girmeme eğiliminde diler. Fürstenberg'de gerçek anlamda bir burjuvazi yoktu: Kasaba halkının büyük çoğunluğu küçük mülk sahibiydi, tek bir kapitalist işletme, birkaç gemi sahibi, doktor, eczacı falan. Onların çocukları Öncüler'e üye değildi. Ben de oldukça parlak bir öğrenci olduğum için değildim.

Okul üye olmanız için baskı yapmıyor muydu size?

Pek hatırlamıyorum. Belki bana birşeyler söylemişlerdir. Birlikte okul kütüphanesini yönettiğimiz, benden büyük bir kız, beni üye yapmaya çalışmıştı, ama bu normaldi. Ortaokulda istemeden de olsa Özgür Alman Gençliği'ne (ÖAG) katıldım. 1950 yılıydı, müdür yeni gelen

öğrencileri topladı ve bizden beklenenin bu olduğunu açıkça söyledi. Ne yapabilirdim?

İsteğime aykırı olarak birşey yapmak için kendimi baskı altında hissettiğim tek durum buydu. Fakat beni doğrudan siyasi katılımdan uzak durmaya ikna eden insanlar da vardı; örneğin biyoloji hocam, benimle kırlarda Goethe'nin *Faust*'undan pasajlar okuyarak yürüyüşe çıkan oldukça etkileyici bir adamdı.

Kısa süre sonra yeni bir müdür atandı. Bir zamanlar hevesli bir Nazi subayıymış, rengini değiştirip Sosyalist Birlik Partisi'ne katılmış. Ama bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldı, kısmen eski faaliyetleri öğrenildiğinden, kısmen de kız öğrencileri baştan çıkarmaya kalktığı için.

Sonra bir de vaktiyle spor yeteneğinden ötürü Hitler Gençliği'nde örnek seçilen yirmi üç yaşında genç bir öğretmen vardı. Benden oldukça farklı, ikna gücü kuvvetli sert bir tipti. İnanmış bir Marksist'ti, siyasi durumdaki çelişkileri bize açıklar, ideolojik ve siyasi baskısını (özellikle iyi öğrenciler üzerinden) eksik etmezdi. Bir defasında sık sık yaptığımız gibi, mavi renkli Özgür Alman Gençliği gömleğimi giyip hırsız polis oynarken, bu kutsal giysiyi böyle bayağı amaçlarla kullandığım için beni şiddetle azarlamıştı. Başka bir sefer de, Schiller'den çoğunluğun anlamsız birşey olduğuyla ilgili bir alıntı yaptığım için bana çok kızmıştı. Okula geldikten bir ay sonra, bizim yanımızdaki sınıfa girip tahtaya: "Niye hepiniz böyle ikiyüzlüsünüz? Niye dürüst değilsiniz? Ne düşündüğünüzü niçin söylemiyorsunuz?" diye yazmıştı. Başka bir deyişle "Neye karşı olduğunuzu bana söyleyin, sizinle tartışmak için bana bir fırsat verin," diyordu.

Bu 1950'de mi oldu?

Hayır, 1951'de. 15-16 yaş grubundaki öğrencilerin gittiği 9. sınıftayken bize Lenin'in *Devlet ve Devrim*'ini anlatmış ve tabii bizden devletin tanımını yapmamızı istemişti. Biz de standart cevabı, devletin toplumsal olayları denetlemek için bir araç olduğu cevabını vermiştik; ama o karşılık olarak Lenin'e göre devletin bir sınıfın diğerinin üzerinde baskı kurma aracı olduğunu söylemişti. Şaşkınlıktan ağzımız açık kalmıştı. Sonra içimizden biri —belki de ben— kalkıp, bunun DAC'nde ezilen insanlar olduğu anlamına gelip gelmediğini sormuştu. Tabii ki ezilenler var demişti hoca.

Birdenbire demokrasi, halk falan konularında daha önce yaptığımız bütün tartışmalarda, asıl konunun sert bir iktidar mücadelesi olduğunu, bu mücadelede de bazı insanların ezildiğini farkettim. Hocamız sonra bize oldukça kaba bir şekilde sınıfları anlattı. Birinci dersten itibaren de meselenin işçilerle kapitalistler arasında bir muhalefet olmadığını açıkça ortaya kondu. Eğer bir işçi kapitalist idcolojiyi benimsiyorsa, onu kapitalistlere yardım eden bir unsur olarak görmek gerekiyordu.

Bu benim gelişmemde bir kilit noktasıydı ve 1952'de partiye üye olmak için başvurdum. "Unutulmaz Yıl: 1919" gibi ilkel filmler beni heyecanlandırmaya başladı. Bu filmde Stalin Petrograd'da cephenin bozulmasını önler, Buharin ise hain rolündedir. Ayrıca Ernest Thälmann üzerine iki meşhur film ve Glinka'nın müziğinin anlattığına benzer ideal bir Rusya tablosu çizen birkaç Rus filmi de vardı. Hepsinden çok, Mikail Şolohov'un, toplumdaki çatışmaları büyük bir açıklıkla ortaya koyan *Uyandırılmış Toprak*'ının birinci cildini okuduğumu hatırlıyorum.

Siyasi eğitimimde bir başka önemli nokta da 1952 Üçüncü Gençlik Festivali'ydi.

Öyleyse bu dönemde Berlin'deydiniz?

Evet, ama zamanımın çoğunu Batı'da geçiriyordum. Berlin'e bu amaçla gitmiş değildim ama kararımı henüz vermemiştim. Batı Berlin'de Witzleben Garı yakınında dini bir örgütün bürosunu hatırlıyorum. Oradaki anti-sosyalist yayınların arasında *Tarantula* adında bir paçavra görmüştüm: Kapağında, Stalin'i diğer Komünist ülke liderlerinin çektiği bir savaş arabasını sürerken gösteren bir resim vardı, atların en büyüğü de Mao'ydu. Bu beni fazla etkilemedi. Ama yayınların birinden, El Campesino'nun[3] otobiyografisinden etkilendim: Pek birşey anlamadan okudum, ama Berlin'den dönüşümde bir tür korkuyla tavan arasına sakladım. Polisten korkmuyordum, ama Batı Berlin'de bu kadar kaldığım için öğretmenim Behrend'e ve vicdanıma karşı suçlu hissediyordum kendimi.

Behrend biliyor muydu?

3. El Campesino (Valenti Gonzalez): İspanya İç Savaşı sırasında Halk Ordusu'nun efsanevi Komünist önderi, daha sonra Komünist hareketten koptu.

Sanırım hiç söylemedim, söylediysem bile çok daha sonra söylemişimdir. Daha tam bağlanmamış olmama rağmen, Behrend'e karşı bir sorumluluk duyuyordum, belki de başımın belaya girmesinden korkuyordum. O zaman durumu doğru tarihsel perspektif içinde görmüyordum, bu olayı da yıllar sonra El Campesino'yu tekrar okuyunca hatırladım. *Tarantula* ise benim 1952'deki deneyimimin tam tersini anlatıyordu; o yılın eylülünde Parti'ye girmek için başvurdum.

Festival üç hafta sürdü, ilk iki hafta boyunca Fürstenberg garında, ÖAG sorumlusu olarak görevliydim. Öbür tatillerde, tuğla taşıyarak ve sürekli gelen malzemenin ağırlığıyla sık sık bozulan demiryolunu tamir ederek Eisenhüttenkombinat-Ost projesinde çalıştım. O şehir DAC'ndeki yeni şehirlerin içinde en cazibi haline geldi; alçak tepelerden oluşan bir arazide kuruluydu, bir yanda şehir, diğer yanda ise sanayi kompleksi vardı. DAC'nden ayrılmadan önce, hapisten çıktıktan sonra üvey anneme ve eski öğretmenlerimden birine veda etmek üzere geri döndüm.

Behrend'e mi?

Hayır, o daha önce ölmüştü. Behrend, Ruslar'a karşı savaşmaya zorlandığı için, Nazi döneminden bize göre daha derinden etkilenen mutsuz bir nesildendi. Bir kızla ilişkisi olduğu için okuldan patırtıyla kovulmuştu, ama gözden düşüşünün bir nedeni de vaktiyle Nazi rejimini destekleyerek durumunu düzeltmiş olmasıydı. Onun neslindeki insanların DAC'ndeki durumları umutsuzdu, o dönemde birkaç yaş daha genç olmak çok şey değiştiriyordu. Bir de şu var ki, Hitler dönemindeki deneyimleri sonucu yeterince hayal kırıklığına uğramış olan eski nesil, 1956'da Stalin'in gözden düşmesine pek o kadar şaşırmamıştı.

Stalin'in ölümü sizin için önemli bir olay mıydı?

Evet, ayrıca diğer öğrenciler için de en azından bir deneyimdi. Okulda, Johannes R.Becher'in hamasi şiirini okumuştum: *Als es geschah an jenem 5 März und leise, immer ferner schlug sein Herz** falan. Bayrak

* 5 Mart'tı işte olduran herşeyi
Ve yavaştan, hep daha uzaktan çarptı yüreği. (ç.n.)

yarıya inmiş, gözlerimiz yaşlı, Stalin'in portresi önünde havalı tüfeklerle nöbet tutup, yaşamın nasıl olup da devam edebileceğini düşünmüştük. Birkaç ay sonra, okuldaki son yılımda, 1954 Ocağı'nda, Lenin'i öven, SBKP tarihinden alıntılarla süslü bir konuşma hazırlamıştım.

Fakat Stalin'in ölümünden sonra Doğu Berlin'de 17 Haziran ayaklanması olmuştu. Bunun sizin üzerinizdeki etkisi ne oldu?

Bende derin izler bırakmadı, çünkü o kadar koşullanmıştım ki, ayaklanmayı hemen karşı-devrim olarak niteledim. Eisenhüttenstadt işçilerinin okulun önünden yürüyüşlerini seyrettim, hatta daha iyi görebilmek için okul kurallarına karşı gelmiş bile olabilirim. Hatırladığım iki şey var; birincisi yüksek fırınlarda çalışan, hükümete muhalif işçilerin fabrikaya saldırılırsa insanları ateşe atmaya hazır oldukları dedikodusu. İkincisi ise yerel Parti sekreterinin davranışı. ÖAG sekreteri olarak katılmama izin verilen yerel parti toplantılarında beni oldukça etkileyen iki üç konuşma yapmıştı. Ama duyduğum kadarıyla, 17 Haziran'da korkup kirişi kırmış. Bu olaylarla ilgili hatırlayabildiğim bu kadar.

Gösteri yürüyüşleri ve silahlı çatışma olayları olmuş muydu?

Hayır, sadece Fürstenberg Belediye binası önünde bir çatışma olmuştu. Ayrıca bence bu olaylar Eisenhüttenstadt-Ost dev sanayi tesislerinin kurulması çerçevesinde düşünülmeli.[4]

Sözde muhalifler Zeiser ve Rudolf Hernstadt'a kaşı tavrınız neydi?

O dönemde Parti gazetesi *Neues Deutschland*'ın her yazdığına inanıyordum. Hernstadt bir hatip olarak beni etkilemişti. 1952'deki İkinci Parti Kongresi'nde sosyalizmi kurma ve "olayların gidişine damgamızı vurma" konusundaki müdahalesini hatırlıyorum. Ama Parti'nin hatalı olabileceği hiç aklıma gelmiyordu.

4. Eisenhüttenstadt-Ost devasa bir girişimdi, 1950'de Fürstenberg-on-Oder civarındaki boş arazide bir çelik kompleksi kurulmasıyla başlamıştı. 1961'de Fürstenberg yeni kurulan Stalinstadt'la birleştirilerek Eisenhüttenstadt diye bilinen şehir oluşturuldu.

Böyle konular tartışılır mıydı?

Bir yere kadar, zaten pek hatırlamıyorum. Hernstadt'ın müdahalesini okuduğumda Baltık denizi kıyısında bir okul gezisindeydim, başımızdaki tarih hocamız da herhalde pek açık sözlü değildi. Ayrıca eminim ona da fazla güvenmezdim.

17 Haziran olayları sırasında okuldaydınız. Öğrenciler arasında ya da öğretmenlerinizle tartışmalar olmuş muydu?

Lisede geçirdiğim dönemde gitgide daha analitik olmuştuk. Benim sınıfımda dört ya da beş öğrenci Parti çizgisine benzer görüşleri savunuyor, bir o kadarı da Parti'nin görüşlerine düşmanlık duyuyordu. Ortadakiler ise güçlü olanın yanında olma eğilimindeydiler. Aramızdan bazıları, ara sıra ben de dahil olmak üzere, bağırarak rakiplerimizi susturururduk, ama tartışmalar hep devam ederdi. O zamanlar farkına varmamıştım, ama benim görüşlerim sonunda galip gelirdi, çünkü bütün iktidar mekanizması arkamdaydı.

Marksizm'in tarihi ve teorisi üzerine Batı kaynaklı kitapları okumanıza izin veriliyor muydu? Yoksa herşey çok sıkı denetleniyor muydu?

Sıkı denetim vardı. Ama iş bununla bitmiyordu. Okuldayken toplumun genel sorunlarıyla hep ilgiliydim. Sosyal Demokrat bir geçmişi olan üvey annemin garip bir kitap koleksiyonu vardı: örneğin Schiller'in şiirlerinin Franz Mehring'in önsözüyle bir baskısı, bir de duygusal romanların falan yanı sıra, Thomas Mann'ın *Buddenbrook Ailesi* ve Goethe'nin *Faust*'u. Ayrıca Ernst von Salomon'un *Die Geachteten*'i (Kanunsuzlar) gibi milliyetçi kitaplarla "Alman Ruhu"nu yücelten başka kitaplar vardı. Savaştan hemen sonra Felix Dahn'ın *Ein Kampf um Rom*'unu, aralarında E. von Mahlzahn diye birinin yazdığı Fransız devrimine saldıran bir hikâye ile Rus Devrimi hakkında benzeri türde bir başka kitabın olduğu tamamen gerici birkaç kitap okudum. O zaman bunların tarihsel önemini anlayamamıştım, olsa olsa El Campesino'yu anladığım kadar. Oldukça karışık bir menüydü; yine de bu gerici kitaplar, biraz Gustav Freytag stilinde, oldukça iyi yazılmış kitaplardı. Sonra Behrend'i izleyerek Marx'a, Lenin'in *Materyalizm ve Am-*

piriyokritisizm'ine ve Engels'in *Anti-Dühring*'ine geçtim.

Marx'tan ne okudunuz?

Komünist Manifesto, Ücretli Emek ve Sermaye; Ücret, Fiyat ve Kâr, başlangıç için basit şeyler.

Ya politik kitaplar?

Onları ancak üniversitede okudum. Yaşlı öğretmenlerin çoğu 1945'ten sonra liselerden çıkartılmışlardı, gençler ise aslında eğitimleri savaş yüzünden yarıda kalmış öğrencilerdi. Nazizm'in lekelemediği yarı-burjuva ailelerden gelen, ortalamanın üzerinde eğitim görmüş insanlar; bazıları gerçekten nitelikli kişilerdi. Veda etmeye gittiğimi söylediğim hocam —Heinz-Lutz von Hauenschild adlı Bavyeralı eski bir binbaşı— savaş sırasında Nationalkommittee Freies Deutschland'a[5] katılabilecek türden bir adamdı. Daha sonra DAC'ndeki Ulusal Demokratik Parti üyesi olmuştu, ama partiye körü körüne katılanlardan, örneğin Stritmatter'in romanı *Ole Nienkopp*'taki kendi değerleri açısından ahlâklı ve dürüst olan, ama sadece kendinden beklenen yapan Yoldaş Wunschgetreu[6] tipinden çok farklıydı. Hauenschild mükemmel bir hatipti. Alman edebiyatı okumuştu. Bize de benim çok sevdiğim, Thomas Mann'ın *Buddenbrook Ailesi* ve Heinrich Mann'ın *Henri Quatre* romanlarıyla birlikte, Lessing, Goethe, Schiller gibi klasik yazarları okuturdu. Ayrıca Romain Rolland'ın *Jean Christophe*'unu okumuştum.

Rolland'ın tarzı fazla pasifist değil miydi?

Onu bilemiyorum, ama kitapları DAC'nde yayınlanırdı. Okulda yazdığım en uzun kompozisyon Heinrich Mann'ın *Henri Quatre*'ı üzerineydi. Mezuniyetim için, yine aynı burjuva demokratik gelenekten olan Georg Herwegh hakkında bir tez hazırladım.

5. Özgür Almanya Ulusal Komitesi, 1943'te Sovyetler Birliği'nde kurulmuş, Nazizm'in yokedilmesini ve yeni bir devlet kurulmasını amaçlayan Hitler karşıtı bir örgüttü.
6. Wunschgetreu: Konformist.

Bir başka öğretmenimden, dinsel sorunlar konusunda yeni bir perspektif kazandım; bir dinadamının oğluydu, fizik okumuştu, müzikle de ilgileniyordu. Pazarları babasının kilisesinde org çalıyor, benim de dört yıl şarkı söylediğim okul korosunu yönetiyordu. Halk şarkılarıyla Weber'in *Freischütz*'ünden koro parçaları söylerdik, ama öğretmenimiz Stalin'i, proleter idealini falan öven siyasi şarkılar da hazırlamak zorundaydı. Bu arada beni Beethoven'le tanıştıran da o olmuştu; 1953'te Schubert'in ölümünün 125. yıldönümünde, Hauenschild, Fürstenbergli amatör müzisyenlerin bestecinin yapıtlarını çaldıkları resitallerde bana iki konuşma yaptırmıştı.

Öbür hocam, birinci sınıf bir fizik ve matematik öğretmeniydi, onun sayesinde matematikten hep iyi notlar aldım. Şevklendirici, bireyselliğe önem veren bir insandı. Hayattaki ideali, yazları Baltık kıyısında dondurma satarak, yılın geri kalanında resim ve istediği başka şeyleri yapmaya yetecek kadar para kazanmaktı. Dünya görüşü Einstein'e dayanıyordu, biz onun inançlarına meydan okuyunca da —ben o sıralarda *Materyalizm ve Ampiriyokritisizm*'i okuyordum ve nesnel gerçekliğin doğasını tamamen bildiğime kaniydim— bize relativite teorisinden söz ederdi. Sonuç olarak, okul yıllarım benim için çok yararlı bir dönem oldu.

Üniversitede "kültürel" birşey okumak istiyordum, böylece bir nedenle Leipzig'e gidip, Felsefe Bölümü'ne başvurdum. Bölümün papaz karısı kılıklı bir sekreteri vardı. (Böyle bir şey söylemek zalimce, özellikle onu hiç tanımadığım düşünülürse; ama üzerinde öyle dinsel bir hava vardı ki.) Çekine çekine, "Bölüme kaydolabilir miyim?" diye sorduğumda, ciddiyetle ayağa kalkıp "Burası Leipzig," diye kükremişti, "felsefe profesörümüz de Ernst Bloch'un ta kendisi". Bu benim için Leipzig'in sonu oldu. Berlin'in çok farklı olan havasında felsefe okumaya gittim.

Sonradan bu tercihte şanslı olduğum ortaya çıktı; özellikle de Bloch'a karşı gelişen Stalinist muhalefet bizim Berlin'de yaşadıklarımızdan çok daha tatsız hale geldiği için. Berlin'de felsefe dersleri topu topu iki senedir veriliyordu. Biz de bölümün doğru dürüst ilk öğrencileriydik. Üst sınıflardakiler bizden hayli büyük ve olgundular; ama biz de Parti'ye sadıktık. Birkaç istisna dışında, ya zaten Parti üyesiydik, ya da üye olmak üzereydik. Bir öğrenci DAC'nde 1959'a ka-

dar yasal olan Sosyal Demokrat Parti'ye üyeydi, kalanlar da Liberal Parti'nin ya da başka partilerin üyesiydiler. Ancak bunlar kendi örgütlerindeki mevkiler için yetiştiriliyorlardı, dolayısıyla esas olarak Sosyalist Birlik Partisi'nin tarafındaydılar. Pek çok Parti üyesi Marx okumaya yeni yeni başlıyordu. Sorun, bana daha önce sorduğunuz, Marksizm üzerine kitaplara ulaşıp ulaşamama sorunu değil, temeli oluşturma sorunuydu. Kitaplara ulaşma sorunu ancak 1960'lı yıllarda ortaya çıktı.

Öğretim kadrosunda itibarlı isimler vardı: Sibernetik üzerine çalışan ama mantık dersleri veren Georg Klaus; derslerine pek sık girmek zorunda kalmadığım, ama Parti toplantılarından, biraz kendini tekrarlasa da ateşli bir adam olarak tanıdığım Klaus Zweiling ve kurucuları arasında Willy Brandt'ın da bulunduğu Sosyalist İşçi Partisi'ne üye olduğu söylenen Hermann Scheler. Zweiling diğer fraksiyonlardan birine mensuptu, ama hangisi olduğunu hatırlamıyorum. Bu tür hareketlerin geçmişi hakkında çok az şey bilmemize karşın, bütün bu kişilerin başlı başına birer şahsiyet olduğunu hissedebiliyorduk.

Asistanlar ise savaş neslindendi ve çoğunlukla daha çapsızdılar. İçlerinde daha iyice olanlardan biri, şimdi Doğu Almanya'nın önde gelen filozoflarından biri olan Erich Hahn'dı. Hahn bizden biraz daha büyüktü, okuldan yeni mezun olmuştu, hatırladığım kadarıyla da iç politikayla çok ilgili değildi. Bir de gerçek bir eski tip Komünist olan estetik hocası Walter Besenbruch'tan söz etmeliyim. Nazi toplama kamplarında on yıl kalmıştı, bu dönem konsantrasyonunu epey etkilemiş görünüyordu. Çünkü derslerini son derece karışık anlatırdı. Fakat bütün bu eski Komünistler görüşlerinde tamamen içtendiler. Kurt Hager'in Marksist felsefe tarihi dersleri, bana Sosyal Demokrat hareket hakkında birşeyler öğretti, kullandığı kaynak herhalde Franz Mehring'in *Alman Sosyal Demokrasisi'nin Tarihi*'ydi.

Seviyeyi düşüren tek olay, bize diyalektik materyalizm dersi vermek üzere, eski bir Rus kutup pilotu olan Profesör Kozlovski Yoldaş'ı göndermeleri olmuştu. Kozlovski konuşmasında "Lehrvorlesung" demişti, ben de tahtaya "Leervorlesung"* yazmıştım. Bunun üzerine beni bir kenara çekip, bir Sovyet yoldaşa, Hitler'e karşı savaşmış ve Sovyet

* Lehr: Eğitimle ilgili; leer: boş. (ç.n.)

dostlarımızın bize yardım etmesi için gönderdikleri bir adama böyle davranmanın yakışıksız olduğunu söylediler.

Ancak genel olarak, çok sağlam bir bilgi temeli edindik, şimdiki öğrencilerin daha iyi şeyler öğrendiklerinden emin değilim. Doğal olarak ben de kendi başıma kitaplar okuyordum. Kuno Fischer'in *Modern Felsefe Tarihi* gibi. Marksizm'in eleştirisiyle hiç karşılaşmadık, oysa bütün bu eleştirileri peşinen reddetmeyi öğreniyorduk, Marx'ı okuduğunuzda ya da Engels'le yazışmalarına baktığınızda, Marx'ın otoriter karakterine rağmen, yazılarında görülen anti-otoriter ruhun kaçınılmaz olarak bürokratik sürecin gerçekliğiyle çatıştığını farkedersiniz. Üniversitede olduğum süre boyunca, gerçeklerin kendilerini hissettirmelerini engelleyen bir tür dinsel baskı vardı. Öğrenci arkadaşlarımdan bazıları mutlaka polise bilgi veriyorlardı, bunu daha sonra mahkemem sırasında keşfettim. Bütün atmosfer Zdenek Mlynar'ın Moskova'daki Çek öğrencilerle ilgili olarak anlattıklarına çok benziyordu. Memlekketteki gerçek durumu, ancak linyit yataklarında çalışmaya gittiğimde ve verimsiz kolektif çiftliklerin sonbahar patates hasadına yardım için çabaladığımda kavradım.

Grubunuzda kaç öğrenci vardı?

Yirmi kadar, belki daha çok. Felsefe bölümünde 150-200 öğrenci vardı, en azından yüzü Parti'ye üyeydi.

Marksist felsefeye karşı kitaplar okudunuz mu hiç?

Pek okumadım. Bilmemiz gereken herşey güya uygun görülen kaynaklarda vardı: Örneğin Dühring hakkında bilgi Engels'in *Anti-Dühring*'indeydi. Bir noktada Nietzsche'yi okumuş olmalıyım, ama gerçek anlamda anti-Marksist kitapları okumadım.

Lukacs okunuyor muydu?

Evet. *Aklın Yıkılışı* ve Genç Hegel üzerine kitabı.

Kitapları DAC'nde yayınlanıyor muydu?

Evet, tabii. Thomas Mann hakkındaki kitabı, denemeleri falan. Öğren-

ciliğimde Marx ve Engels okuduğum kadar, Klasik Alman edebiyatı da okumuş olmalıyım; herşeyden önce de Feuchtwanger, Thomas Mann, Heinrich Mann, Hermann Hesse gibi hümanist gelenekteki yazarları.

Ya Anna Seghers'i?

Fazla değil. En azından benim için pek büyük bir isim değil. Bir de Döblin okumuştum.

Remarque'ı?

Daha sonra; Remarque'ı o kadar önemli bulmadım.

Ya Brecht'i?

Onu da daha sonra. Benim için tiyatroda Brecht değil, Becher vardı. Ve tabii Weinert. Ama burjuva dönemi edebiyatını da önemli buluyordum, Hoffmannsthal da dahil olmak üzere. Rilke'ye çok düşkündüm, Berlin'de tiyatroya ve konserlere gidiyordum. Bütün bu dönem benim için genel bir eğitimdi.

Özel ilgi alanım estetik, daha doğrusu edebiyattı. Kantorowicz'in (daha sona Batı'ya geçti) ve diğerlerinin, yirminci yüzyıl başı edebiyatı, Dışavurumculuk, Trakl gibi şairler üzerine derslerini izliyordum. Havemann da ders veriyordu ama o dönemde bile tartışmalı bir isimdi. Benim gibi gerçek Parti üyelerinden onun derslerini dinlememeleri bekleniyordu, yine de ne olup bittiğini haber alıyorduk. Berlin'deki Humboldt Üniversitesi 1950'li yıllarda ideolojik bir savaş alanıydı. Sosyalist Birlik Partisi'ne adam kazanmak için Batı Berlin'e gönderiliyorduk; bir keresinde Sosyal Demokrat Parti'ye dolaylı destek vermek gibi tamamen hayali bir görevle kendimizi Batı Almanya'da bulduk.

Nereye gitmiştiniz?

Düsseldorf ve Mönchengladbach'a. Batı Berlin'e gittiğimizde tek Doğu Alman Markı bozdurmaz, sinemaya bile gitmezdim. Bir keresinde, Treppeln'den bir aile dostuyla Schiller Tiyatrosu'na Büchner'in *Dantons Tod* (Danton'un Ölümü) oyununu görmeye gittim, onda bile kendimi suçlu hissetmiştim.

Bu dönemde Ernst Bloch okudunuz mu?

Evet, ama sadece Hegel üzerine olan kitabını. Bir defa da DAC'nden ayrılmadan az önce, Hegel'le ilgili bir konferansını dinledim. Bloch'u tam anlamıyla kavrayamadım, ama Umut İlkesi adını verdiği şeyde bir yakınlık bulmuştum. (Bu konuda yazdığı kitap beni tutuklamaya geldiklerinde masamda duruyordu.) Daha sonra *Ütopya'nın Ruhu*'nu okudum sanırım, bir de Thomas Münzer hakkındaki kitabını. Öğrencilik günlerimde çok okuyordum, çoğunlukla ders dışı kitaplar. Sonra 1956'da, Stalin'in gözden düşmesinin yarattığı büyük kriz geldi.

2

1956'dan 1968'e

SBKP 20. Kongresi üzerinizde nasıl bir etki yarattı?

Kruşçev'in konuşmasına ilk tepkim Stalin Yoldaş'a böyle davranmanın doğru olmadığı şeklindeydi.

Üniversitedeki Parti üyeleri arasında genel görüş bu muydu?

Öyle denemez. Aramızda en genç ve en saf olanların tepkisiydi bu. Okulun duvarında Stalin'in değil, Lenin'in resmi asılıydı, ben de ikisinin yazıları arasındaki nitelik farkını hissedebiliyordum. Ama onları hiç aynı kefelere koymadım.

Kruşçev'in raporu toplantılarda okundu mu?

Hayır. Biz özel olarak okuyabiliyorduk. Gizli nutkunu değil. Stalin'i gözden düşüren resmi raporu.

Peki resmi rapor bazı Parti toplantılarında okunmamış mıydı?

Bize yeterli bilgi ulaşıyordu nasılsa. Şimdi SBP Merkez Komitesi Bilim Bölümü'nün başında olan Hannes Hörnig, Parti çizgisini açıklamak üzere Felsefe Bölümü'ndeki parti toplantılarına gelirdi. Hörnig'i hep makul ve yaklaşılabilir bulurdum. Beni rahatsız eden raporun kendisi değil, Ulbricht'in raporu sunuş biçimiydi. Ulbricht birdenbire, herhangi bir açıklama olmaksızın, Stalin'in artık Marksizm'in klasikleri arasında sayılamayacağını ilan etti. Bunu duyduğumda aklıma hemen Nietzsche'nin *Zerdüşt*'ünden bir bölüm gelmişti: "Orada yatmış uyurken bir koyun gelip elimdeki defne dalından çelengi yedi ve dedi ki

'İşte, Zerdüşt artık filozof değil.' " Bir teneffüs sırasında bunu birkaç arkadaşıma söylemiştim, gülmeye başlamışlardı. Bu olay tatsız bir sonuca varmadı, çünkü o dönemde Parti'nin bu tür önemsiz olaylarla uğraşacak gücü yoktu. 1977'deki sorgulamam sırasında da sözü edilmediğine göre demek ki bir rapor eden çıkmamıştı.

Polonya ve Macaristan'daki duruma özel bir önem veriyordum. Macaristan'a Rus müdahalesi sırasında, bölümdeki ilan tahtasına, biz Parti'ye güvendiğimiz için Parti'nin de bize güvenmesi ve Macaristan ve daha da önemlisi Polonya konusunda gerçeği söylemesi gerektiğini anlatan bir yazı asmıştım. Bunun için şiddetle azarlandım; ama bir arkadaşım bana bu gidişle sadece ölü bir kahraman olacağımı, bundan vazgeçmem gerektiğini söyleyip kellemi korumama yardımcı oldu. Ancak zamanla, aşağı kademedekiler olayları yukarıdakilerden gizlemeyi gitgide daha gerekli bulur oldular. Bana yardımcı olan arkadaşımın da Havemann'ın yanında yeraldığı için başı belaya girdi.

Bu olay daha sonra unutuldu gerçi, ama Bahro Yoldaş'ın düşündükleri kadar güvenilir olmadığı anlaşılmıştı. Gerçekten de özel konuşmalarda, birkaçımız DAC'nde sosyalizmi kurtarmak için Ulbricht'ten nasıl kurtulacağımız sorusunu bile ortaya atmıştık.

Bu, Macaristan olaylarından önce miydi, sonra mı?

Sonra.

Ama Wolfgang Harich'in tutuklanmasından önce?

Evet. Benimle aynı görüşleri paylaşan —öğrencilerin en aptallarından değil kuşkusuz— bir arkadaş grubum vardı. Bizim için sorun Parti'nin yapısı değildi; Ulbricht'in uzaklaştırılması gerektiğine inanmakla birlikte, Parti içinde görüş ve tartışma özgürlüğü ve serbestçe bilgi edinme hakkı istiyorduk.

Ulbricht sizin için çok olumsuz bir kişiymiş gibi görünüyor.

O kadar basit değil. 1957 yılında Almanya'daki koşullar göz önüne alındığında, Ulbricht'in safları sıklaştırmakta haklı olduğu görüşüne varmıştım. Şüphesiz bu doğrultuda yönlendirilmiştim, ama zaten Parti

çizgisine çok yakındım. Parti büyük ölçüde, Macaristan'da komünistleri asan vs. karşı-devrimci bir potansiyel olması nedeniyle, Ulbricht'in etrafında toplanarak istikrara kavuştu. Mesele Parti'ye bağlılık ve Cizvit usulü bir disiplin meselesi haline geldi.

Peki, Sovyetler Birliği'nde işlerin sizin düşündüğünüz gibi olmadığını, bazı suçların işlenmiş olduğunu keşfetmek nasıl bir etki yaptı? Temel siyasi ve ideolojik sorunları gündeme getirmedi mi?

Hayır, o sıralarda değil.

Kruşçev'in gizli konuşmasının metnini okumayı başarabildiniz mi?

Hayır, sadece 20. Parti Kongresi'ne sunulan raporu okudum, buradan da Stalin'e artık aynı gözle bakılmadığı ortaya çıkıyordu. 1952-1953 yıllarında hiçbir Batı Alman gazetesine göz atmadığımı, Batı Alman radyosunu, Beethoven bile olsa, dinlemediğimi unutmayın. Bu tür şeyler yapılmazdı, o kadar.

Yine de SBKP Merkez Komitesi'nin, kişilerin putlaştırılması denilen dönemi ele alan Haziran 1956 tarihli kararında, Stalin zamanındaki geniş kapsamlı baskı tedbirlerine değinilir. Bunların gizli bir yanının kalmamış olması gerekir.

Bütün söyleyebileceğim benim ve benim neslimin bundan yavaş yavaş haberdar olduğumuz. Kuba ve Louis Fürnberg'in yazdığı *Weltliche Hymne* (Dünyevi İlâhi) adlı bir şiir vardı; emperyalistlerin saflarımızdaki dost-düşman ayrımını bulanıklaştırmaya çalıştıkları uyarısını yaparak, meseleyi bizim açımızdan özetliyordu. Stalin'in işlediği suçlar, emperyalizmden kurtulmak için başka bir gerekçeydi. Zira emperyalizm olmasaydı bu suçlara gerek kalmayacaktı. Bu görüşü kısmen inandırıcı bulduğumu inkâr edemem.

Polonya'daki olayların sizce önemi neydi?

Polonya'daki olaylar, benim açımdan karşı-devrimci olan Macaristan olayları tarafından belirleniyordu. Polonyalı din adamlarıyla ilgili şeyler falan okuyordum, ama daha gözümden birşey kaçırmayacak ka-

dar politize olmamıştım. O dönemde, örneğin Nikaragua'daki olayların önemini kavrardım, ama El Salvador'dakilerin değil.

Peki ya Yugoslavya? 1955'e kadar Ruslar Tito'ya Amerika'nın müttefiki ve faşist dediler. Sonra 1955'te Kruşçev Yugoslavya'ya gitti ve herşey değişti: Rajk'ın "itirafları" sahteydi, Kostov'un yargılanmaması gerekirdi falan. Komünizmin kendisiyle ilgili değil, komünist sistemin doğasıyla ilgili inanmış olduklarımızın yanlış olduğunu öğrenmenin burada bizlerin üzerinde yıkıcı bir etkisi oldu.

Benim üzerimde de etkisi aynı oldu, bununla ilgili birkaç şiir yazmıştım. Ama ben hâlâ emperyalistlerin aramıza ajanlar yerleştirerek ve Beria'yı doğrudan ya da dolaylı aletleri haline getirerek, bu durumu yarattıklarına inanıyordum. Stalin zamanında başlarına gelen zaman zaman duyduğumuz Almanlar'ın, Alman gizli servisiyle bağlantılı olup olmadıklarını kim bilebilirdi? Kuba ve Fürnberg'in şiirinde olduğu gibi, herşey hem kabul ediliyor, hem de haklı görülüyordu. 1965 yılındaydı galiba, *Forum* dergisinin yardımcı yayın yönetmeniyken, eleştirmen Alfred Kurella'yla üç gün boyunca Rus Devrimi'ni tartışmıştım. Kurella, göstermelik mahkemeleri ve diğer olayları gizlemeden Stalinizm'i savunmuştu. Onun söylediklerini tamamen kabul etmememe rağmen, olayları o şekilde görme hakkını kabul ediyordum. Ulbricht'e gelince, Isaac Deutcher'in Stalin biyografisini okuduğumda, olayları kişiler açısından görmekten vazgeçmiştim. 1965 ya da 1966 yılında olmalı.

O kitabı DAC'nde bulabiliyor muydunuz?

DAC'nde yaşayan İsviçreli bir komünisten almıştım. Stalin'in yükselişini, kişiliğiyle hemen hemen hiç ilişkisi olmayan bir olay olarak gösteriyordu. Bunun dikkate değer bir istisnası, alışılmadık ölçüdeki insancılığı nedeniyle Wilhelm Pieck'ti.

Berlin Humboldt Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarınız sırasındaki diğer iki önemli olaya geçelim. Biri 1957'de Bulganin ve Malenkov'un düşüşleri, diğeri ise SBP içindeki, Schirdewan grubuyla ilgili olan ikinci kriz.

Bunların ikisi de anlamları pek açık olmayan ikincil olaylar olarak görüldüler. Tartışmaların sürdüğünün tabii ki farkındaydım, ancak bunları 20. Parti Kongresi'nin doğal sonuçları olarak görüyordum. 1960 yılında Greifswald'dayken, Kruşçev'in *Neues Deutschland*'da çıkan yazısına tamamen katıldığımı hatırlıyorum. İleri gideceksek, diyordu, tereddütlerimizi bir kenara koyup, önümüzdeki sorunları göğüslemeliyiz.

Benim görüş ayrılıklarım daha çok teorik nitelikteydi. Örneğin, Lenin'in madde kavramının "monistik" olmadığı, dünyanın bir birliği olacaksa bilincin de madde olması gerektiği görüşündeydim. İşte bu sorular sayesinde, henüz parti değirmeninden geçmeye hazır olmayan, kendime ait bir aklım olduğunu farkettim. Uzun yolu seçmenin gerekli olduğunu hissederek, Frankfurt-on-Oder'in kuzeyindeki Oderbruch'ta bir köy gazetesinin yönetmenliğini üstlenmeyi kabul ettim. Kısa yoldan üniversitede kariyer yapmayı seçseydim, herhalde sıradan bir *aparatçik* olurdum. Kruşçev'in onuruna yazdığım bir şiirde, öne sürülen görüşün gücü dışında hiçbir şeyin önemi olmadığı anlamında bir ifade kullanmıştım; ama bu tip bir tavır, Parti disiplini ile uyuşmuyordu. *Forum*'a yardımcı yayın yönetmeni olarak atandığımda bile tipik bir Parti bürokratı olmamı engelleyen, karakterimin temelde uyumsuz olan bu yanıydı.

Kruşçev'e karşı tavrınız bu dönemde olumlu muydu, olumsuz mu?

Kruşçev'e yöneltilebilecek bütün haklı eleştirilere rağmen, onun hakkındaki görüşüm hep olumlu olmuştur. Kruşçev'i Sovyetler Birliği'nin yakın tarihindeki en cesur adam olarak görüyorum. Belki de en insani olanıydı; hümanist bir kişi olduğu anlamında değil, bürokratik protokole pek aldırmadan kişiliğini ortaya koyma cesaretine sahip, bu arada erişilebilir olmaktan da geri kalmayan, gelişmiş bir insan olma anlamında. Marksist-Bolşevik geleneğin eski tüfekleri kurşuna dizildikten sonra, Kruşçev'in yarı-reformuyla yapabileceği kadarını yaptığını söylemek gerekir. Belli bir öznellik vardı Kruşçev'de, yeteri kadar ileri gitmedi kuşkusuz, ama ondan ileri giden de olmadı. Brejnev Stalinizm'e geri dönüşü, Parti aygıtının gücünün yeniden pekiştirilmesini temsil eder.

SBKP'nin 20. Kongresi'nden sonra DAC'nde olanların bir liberalizasyon değil, tersine, hem siyasi hem iktisadi olarak merkezileşme sürecinin güçlendirilmesi olduğunu söyleyebilir misiniz?

Evet, bu gidişe katıldığımı da kabul etmeliyim. Ulbricht 1956'da gözden düşmediği, aksine konumunu pekiştirdiği için, durumun böyle gelişmesi mantıklıydı. Halkın bu konuda söz hakkı yoktu, Ulbricht de 1956'da sorun çıkartmış olanlara karşı, bütün Parti aygıtını arkasında seferber etmeyi başardı. DAC'nde bütün Kruşçev deneyimi, felsefe dergileri ve benzeri ortamlardaki teorik tartışmalarla kısıtlı bir yüzeysel düzenleme olmanın pek ötesine geçmedi. İktidarın sıkı sıkıya Ulbricht'in elinde olduğu, işlerin de bir süre böyle gideceği açıktı.

Sosyalist Birlik Partisi'nin tarihiyle hiç ilgilenmediğimi eklemeliyim, söylediklerim izlenimler ve görüşler. Bilimsel hükümler vermekte olduğum izlenimini yaratmak yanlış olur, çünkü Parti'nin iç mekanizmasının o dönemde nasıl işlediğini bilmiyorum. Batı Almanya'nın varlığının DAC'nde —örneğin Polonya'nın aksine— sürekli bir darbe tehlikesi yarattığını unutmak kolay. Bu durum Ulbricht'in muhaliflerinin uzun süre tereddüt etmelerine yol açtı ve Harich gibi kişileri epey zayıf bir konuma soktu.

Bu, günümüzde de geçerli mi?

Kuşkusuz. Bu benim de sorunumdu, hâlâ da bir ölçüye kadar öyle. DAC'nde kalıp Havemann'la ittifak yapsaydım örneğin, sınırın iki tarafından da soğuk savaşı sürdürenler için bir hedef olacaktım.

Bu noktada size Humboldt Üniversitesi'nde Almanya'da komünist hareketin tarihiyle ilgili ne öğrendiğinizi soralım. Komünist Partisi'nin başlangıçtaki sorunlarını, Mart Harekâtı'nı, 1923 Ekimi'nde Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile Alman Komünist Partisi (KPD) arasındaki keskin ayrılıkları biliyor muydunuz?

Thälmann bize neredeyse Stalin gibi kutsal bir kişi olarak sunuluyordu. 1923'teki Hamburg ayaklanması ise sadece kahramanca bir eylemdi. Daha 1935'te yapılmış olan tek eleştiri, birleşik cephe siyasetinin çok geç kaldığıydı, bu nokta bile sonuna kadar etraflıca ele alınmazdı.

Bize anlatılan, Thälmann'ın hapiste yaptığı değerlendirme, yani Alman komünistlerinin de suçlu olduğu, ama başkalarından çok daha az suçlu olduğuydu.

Ya Stalin'in KPD'de 1939 ve 1940'ta yaptığı temizlik? Ulbricht iktidarında ne yargılanan ne de kurşuna dizilen oldu kuşkusuz.

Doğru. Bahçemizde gömülü ceset yoktur denirdi.

Ama Stalin'in KPD üyelerini öldürttüğü biliniyor muydu?

Evet, biz biliyorduk. Ama insanların bunun ne kadarının propaganda ya da Batı ajanlarının işi olduğundan emin olmadıklarını unutmamalısınız. Hocalarımız geçmiş hataların tartışılmasını kesinlikle hoş karşılamaz, DAC'nde sosyalizmin kurulması ya da önümüzdeki büyük görevler gibi konuları tercih ederlerdi. İdeolojik sorunlar Parti'nin sadece belirli bir kesimini meşgul ederdi, bu kesim bile mecburen esas olarak pratik konularla ilgilenirdi. İnsanlar "Hadi yoldaşlar, geçmişi konuşmayı bırakalım da işimize bakalım," derlerdi. DAC'nde Parti herşeyden, iktisadi planın en küçük ayrıntısından bile sorumludur. İktisadi plan yürümezse bu Parti'nin sorumluluğudur. Diyelim ki, bir makinenin yedek parçası birden bire büyük miktarlarda sevkedilmiş, Parti'de Afganistan'daki Rus müdahalesinden daha büyük bir olay olurdu bu. Parti toplantısının başında, resmi bildiri ağzıyla, Sovyet birliklerin emperyalist işgal tehdidi nedeniyle nasıl müdahaleye zorlandıklarını, emperyalistlerin nasıl Sovyetler Birliği'ni kuşatmayı amaçladıklarını, Batı'daki üslerin bu amaçla nasıl konumlandıklarını falan açıklayan kısa bir rapor verilirdi. Sorusu olan var mı? Böyle yürürdü işler.

Yani Parti içinde bu tür konuların eleştirel açıdan bir tartışması olmazdı.

Bu tür konular yalnızca birbirine güvenen ve hiçbir şeyin Parti dosyalarına girmeyeceğini bilen küçük arkadaş çevrelerinde tartışılırdı. Bu durumda bile konuşulanların Devlet Güvenlik'in kulağına gitmeyeceğinden kimse emin olamazdı. Birşey rapor edilince, söz konusu kişi hesap vermek için çağrılmaz, ama bilgi ilerde başvurulmak üzere

saklanırdı. Sanıldığı kadar yaygın olmamasına rağmen, diyelim ki yedi kişilik yakın bir üye grubunun içinden tartışmaları rapor eden bir kişi çıkabilirdi. Hepsinden önce, aydın çevrelerde zaafları olan ve muhbir olarak kulanılabilecek birileri bulunurdu. Bürolarla fabrikalarda bu tiplere o kadar çok rastlanmazdı. Ben kendi küçük grubumda pek sözümü sakınmazdım, ama görüşlerimin Parti çizgisinden ne kadar ayrıldığını dışarda pek kimse bilmezdi.

Tarım alanındaki deneyimlerinize gelelim şimdi.

Köy gazetesini yönetmek üzere Oderbruch bölgesindeki Seelow'a gönderildiğimde, birkaç alt bölgeye ayrılmış bir Parti grubuna katıldım. Benim bölgemin adı da Sachsendorf'tu, oldukça büyük yedi köyü kapsıyordu. Gazetenin adı *Çizgi*'ydi, A4 boyutunda ve dört yapraklıydı, on beş günde bir çıkıyordu. Bıçak gibi keskindi diyebilirim.

Kolektivizasyon döneminde, 1959 güzüyle 1960 yazı arasında orada olmaktan özellikle memnundum. Yerel Parti sekreterinin bürosundaki telefona gece gündüz bakılması gerekiyordu. Bir keresinde, gece nöbetindeyken, kolektivizasyon atılımında üzerine düşeni tam olarak yapmayan köylerin işaretlendiği bölge haritasının duvarda asılı olduğunu hatırlıyorum.

Yani bazı çiftçiler kolektivizasyona direndiler mi?

Aslında direniş denemez, çünkü devlet çok güçlüydü, çiftçiler kaçış olmadığını biliyorlardı. Ama çiftçinin biri inatçı mı çıktı, bir Parti yetkilisi çiftliği ziyaret edip, bildik lafları tekrarlıyordu: "Kolektivizasyondan kim korkuyor? Kolektif çiftliklerin verimsiz olduğu hikâyelerine mi inanıyorsun? Barıştan yanaysan sen de katılmalısın."

1945 Toprak Reformu sırasında toprak verilenlerden mi söz ediyorsunuz, yoksa daha önce toprağı olanlardan mı?

Oderbruch'ta her ikisi de vardı, ama büyük çiftliklerde çalışmış olanlar kolektiflere katılmaya daha eğilimliydiler.

Ya şimdi, yirmi yıl sonra, çiftçilerin mümkün olsa kolektiflerden

ayrılacakları kanısında mısınız?

Tarih bu soruyu çoktan geride bıraktı. O zaman olduklarından çok daha iyi durumdalar şimdi.

Ama bu ille de durumdan memnun oldukları anlamına gelmez.

Şöyle söyleyebilirim: Çiftliklerini kaybetmeyi kendilerine yediremeyen eski nesil öldü. Daha gençler —hâlâ toprakla uğraşanlar— kolektiflerde özel işlevler üstlendiler ve sistemle bütünleştiler. Başlangıçta biraz taraflı davranılan büyük çiftçiler bile yeni etkinlik alanları keşfettiler ve çoğu kez yeniden egemen kişiler oldular.

Yine de ben kolektivizasyonun, karar mekanizmasının büyük kısmını fiili ürücticilerin elinden alarak, onları durumu genel olarak görebilme şansından yoksun bırakmasını hep talihsiz bir olay olarak gördüm. Verimlilikteki artışa rağmen, sonuçta ortaya çıkan ekolojik sorunlar bu görüşümü doğruladı.

Kolektivizasyon süreci Rusya ve Polonya'da hiç de tatmin edici sonuçlar vermemesine karşın, DAC'nde başarılı olmuş görünüyor. Bu fark nereden doğuyor?

Birkaç nedeni var. Birincisi, çiftçilerin çoğu askerlik yapmıştı ve Sovyetler Birliği'nin yaptırmakta kararlı olduğu birşeye karşı savaşmanın yararsız olduğunu biliyorlardı. Esas istedikleri, rasgele uygulamalara ve psikolojik baskılara son verecek bir kolektivizasyon sistemini yerleştirecek doğru dürüst bir yasaydı. Örneğin Emil Amcam, çiftliğinden vazgeçmeye razıydı, ama aile geleneğini ve babasının bütün kurup geliştirdiklerini düşününce, çiftliği bırakmaya eli varmıyordu. Eğer uygun bir yasa olsaydı, bu sorun olmayacak, herşey daha kolaylaşacaktı. DAC, belki Çekoslovakya hariç, şehirli-köylü arasındaki sayısal ilişkinin köylünün aleyhine olduğu tek Doğu Avrupa ülkesiydi. Şehir bu kadar gelişmiş olduğundan, bizim kolektivizasyonu tarımda teknolojik ilerlemeyle birleştirmemiz mümkündü. Son olarak, bütün süreç askeri bir harekât gibi yürütüldü; Parti baskı yapabilecek güçlü bir konumdaydı, üretim ise hiçbir zaman ne aksadı, ne de zarar gördü. Birkaç intihar vakası oldu, ama bu kaçınılmazdı. Sonunda, git-

gide daha çok insan kolektiflere sokulduğu için, çoğunluğun baskısı kendini duyurdu. Ama kolektivizasyonun neredeyse bir iç savaşa dönüştüğü Sovyetler Birliği'nin tersine, fiziki zorlama çok az oldu. Tutuklamalar olup olmadığını kesin olarak bilmiyorum. Eğer bir çiftçi "kolektifleştirmeci" geldiğinde köpeğini adamın üstüne saldırtmışsa, bu kanun kuvvetlerine direniş olarak değerlendirilip adama da buna göre muamele edilmiş olabilir. Seelow'daki görevimin beni büyük ölçüde halktan kopartmış olmasına karşın, bu tür olayların pek yaygın olmadığını söyleyebilirim.

Bütün süreç ne kadar sürdü?

Toplan kolektivizasyon kampanyası Rostok çevresinde bir bölgeden başlayarak, 1959-1960 arasında yalnızca 6 ay kadar sürdü. Tabii 1952' den itibaren pek çok köyde birbirinden ayrı kolektifler vardı.

Siz Seelow'dan nasıl ayrıldınız?

Bu tipik bir olaydı. Kolektivizasyon atılımında, iktisadi açıdan bakıldığında ilerici bir rol oynayan birkaç güçlü kişi egemendi; özellikle ilk kolektiflere genellikle daha yoksul ve geri çiftçiler katıldığı için. Ancak bizim bölgede, kolektifi üyelerin görüşlerine aldırmadan otoriter bir şekilde yönettiği için hiç sevilmeyen bir adam vardı. Frankfurt-on-Oder'deki Parti merkezindeki bir görev için başvurduğu zaman, ben de yerel Parti sekreterine bir mektup yazıp, bu adamın halkın çoğunluğunu yanımıza almamız gereken bir dönemde büyük dertlere yol açmış olduğunu anlattım. Yerel Parti komitesinin iki üyesinin benim görüşüme katıldıklarını biliyordum, onlara da dürüstlük adına düşüncelerini belirtmeleri gerektiğini söyledim. Bu onları o kadar rahatsız etmiş ki, gittiğimi görmekten memnun oldular. Ancak bu arada evlenmiştim, oradan ayrılmamın esas nedeni karımın Oderbruch'un ikliminden pek hoşlanmamasıydı.

Buradan Greifswald'a gittim ve bir tek sekreterle üniversite gazetesini sıfırdan başlayıp yeniden canlandırdım. İki renk baskılı küçük, güzel bir gazeteydi. Parti tarafından da iyi karşılandı. Seelow'da *Çizgi*'de çalışırken, kolektif çiftliğe katılmayı reddeden Komünist bir çiftçiye ağır şekilde saldıran bir yazı yazmıştım. Neyse ki Parti'nin eski

tüfeklerinden biri —örneklerine gitgide daha az rastlanan bir tip— bir yoldaşa böye davranılamayacağına beni ikna etmişti. Bu paha biçilmez deneyim, beni davranışlarımda daha az dogmatik yaptı. Böylece katı bir adam olan Parti sekreterinin fazla etkilemeyi beceremediği Parti üyesi olmayan gazete görevlileriyle bile iyi anlaşmayı başardım. İşçi kökenli hoş bir adamdı Parti sekreteri, bereket versin sınırlarının farkındaydı. Ancak bir süre sonra onun yerine vaktiyle daha yüksek bir görevde çalışmış, kendine daha az güvenen bir adam geldi. Üniversite, yerel Parti örgütüne bağlı değildi, Merkez Komitesi Bilim Bölümü'nün doğrudan denetimi altındaydı.

Yeni Parti sekreteri üniversitenin öğretim kadroları arasında ilerleme gösterememişti. Hiç esnek olmayan, emirleri olduğu gibi uygulayan bir adamdı, bense insanların benim gibi görevlileri yeğledikleri kanısındaydım. O zaman, Parti'yi olduğu gibi kabul etmemiz ve tarihini, çalışma tarzını iyi değerlendirmemiz gerektiği görüşündeydim; ne var ki ancak ben ve benim gibi düşünen Parti üyeleri yönetimi alınca — bu zaten çok uzun zaman almayacaktı— halkı peşimizden götürebilecektik.

Bize yönettiğiniz gazeteden biraz daha söz edin.

İki haftada bir çıkıyordu, ismi de *Üniversitemiz*'di: "Greifswald Ernst Moritz Arndt Üniversitesi Sosyalist Birlik Partisi Gazetesi". Basacak birisini bulmuştum, bütün bölümlerdeki tanıdıklarımızdan bilgi alıyordum ve oldukça başarılıydım. Greifswald 15. yüzyılda kurulmuş eski bir üniversiteydi ama hep küçük kalmıştı, sadece üç fakültesi vardı: Felsefe, Tıp ve Fen Bilimleri. Öğrenci sayısıysa iki bin beş yüz-üç bin civarındaydı. İdeal yani.

Bu dönemde iki belirgin olay oldu: 1960'ta hiç tanışmadığım halde çok yakın bulduğum Wilhelm Pieck'in ölümü ve 13 Ağustos 1961'de Berlin duvarının yapılışı.

Tamamen Duvar'ın yapılmasından yanaydım. Belki Berlin'dekiler dışında bütün yoldaşlar da benim gibi sınırın kapanmasının, Batı'ya kaçmaya niyetli oldukları kuşkusuyla halka gözcülük etme yerine, halkın desteğini kazanmak için çalışmamıza yol açacağını düşünüyordu. Ağustos'un 13'ü Greifswald'da geçirdiğim sürenin ortasına denk geldi. Karım Gundula ile aramızda da işler o kadar iyi gitmiyordu.

Greifswald'i pek sevmemişti, bir de üstüne Alman-Sovyet Dostluk Derneği'nde pek tatsız bir işte çalışmak zorunda kalmıştı. Dernek ölü doğmuş bir kuruluştu, o zamana kadar yararlı pek az şey yapmıştı. Karımın bu dönemde bir düşük yapmasına rağmen, hayatımın en mutlu yıllarından ikisini orada geçirdiğimi rahat rahat söyleyebilirim.

13 Ağustos tamamen bir sürpriz mi oldu, yoksa halk hazırlıklı mıydı?

Olayın tarihi tamamen sürprizdi. Biraz Mesih'in gelişi gibiydi: Kimse olacağına inanmıyordu, ama oldu. İnsanların Batı'ya kaçışını durdurmak için birşey yapmak gerekiyordu. Ben kendi payıma duvar gibi yarı-askeri, sert bir şeyin kurulacağını düşünmemiştim, ama bir kez yapıldıktan sonra bütünüyle onayladım.

Greifswald Üniversitesi'ndekilerle Duvar hakkında ideolojik tartışmalara girdiniz mi?

Berlin'in içi ve çevresindeki bazı sorunlar dışında Duvar'ın inşası ideolojik açıdan da çok başarılı olmuştu.

Ama her halde halk arasında homurdanmalar olmuştur.

Kuşkusuz, ama çoğu alçak sesle. Anlaşılması gereken önemli nokta, vaktiyle Hitler Almanyası'nın parçası olan bir ülkenin, Horthy rejimi altındaki Macaristan da dahil, diğer Doğu bloku ülkelerinden çok faklı olduğu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da kurulan Sovyet-türü konseyler yokedilmiş ve işçi sınıfı hareketi yenilmişti —bu taşımak zorunda olduğumuz tarihsel bir sorumluluk. Zaman içinde, Nazizm'le hiçbir ilişkisi olmayan genç nesiller olgunlaşınca, DAC de diğer Doğu Avrupa ülkelerine benzeyebilir. Ama 1961'de Almanya'nın yenilgisini sürekli hatırlatan Rus varlığı ile birlikte geçmişin anıları o kadar güçlüydü ki, Duvar büyük ölçüde halkın arzusuna denk düştü. Benim Hermann Kant sendromu dediğim şeyin bir parçası olarak, halk resmi yorumu kabul etti. Direniş anlamsız olduğu için yapılacak tek şey homurdanmaktı.

Tek gerçek olasılık, liberalizasyon düşüncesine sahip, Dubçek tipi bir grubun ortaya çıkması ya da —tatsız bir seçenek olarak— iktisadi

durumun genç nesilleri ayaklandıracak noktaya kadar kötüleşmesiydi. Son yıllarda Polonya'da olanlar DAC'nde olsaydı, sonuç ne olurdu Allah bilir. Durumun DAC'nde olduğu kadar Moskova'da da, istikrarını koruyacağını ummaktan başka yapacak birşey yok. Yumuşamanın Batılı savunucularının Brandt-Bahr çizgisini izlemeleri ve DAC üzerindeki baskıyı kaldırmaya çalışmaları herkesin çıkarına. Yoksa, eğer devlet kendini savunmaya zorlanırsa, 1979 yılı Paskalyası sırasında olduğu gibi tutumlar sertleşir ve daha sıkı yasalar getirilir.

O iki yıllık dönem sırasında Ulbricht liderliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ulbricht ve adamlarının 1958'de otoritelerini kurmalarının ardından garip bir karışım dönemi geldi: biraz liberalizasyon, biraz da Çin Kültür Devrimi. Bunlar bütünüyle Ulbricht üslubuncaydı, ama benim gibi insanları memnun edecek türden olaylardı. Parti çalışmamdan hoşnuttu; sürekli olarak meslektaşlarımdan farklı konuları tartışmama rağmen —ya da belki bunun yüzünden— Bilim Adamları ve Üniversite Öğretim Görevlileri Sendikası'nın Berlin'deki genel merkezine gönderildim. Görevim sert ve verimsiz sendika bürokrasisine biraz esneklik getirmekti. Kuruluşa taze kan sağlamak için Felsefe Bölümü'nden genç insanlar da geldi. O dönem, Parti çizgisiyle, kendimle ve Merkez Komitesi Bilim Bölümü'ndeki yoldaşlarla hâlâ uyum içinde olduğum bir dönemdi.

Çalıştığınız sendikanın niteliği neydi? Daha genel olarak Doğu ve Batı Avrupa'daki sendikalar arasındaki farkı nasıl tanımlardınız?

Sendika, üniversitelerde, teknik yüksek okullarda ve Bilim Akademisi'nde çalışan herkesi kapsıyordu, profesörlerden temizlikçi kadınlara kadar. Sadece öğrencilerin başka bir örgüte, ÖAG'ne üye olmaları beklenirdi.

Sendikanın görevi bir yandan üyelerini işyerlerinde bürokratik eğilimlere karşı korumak —aslında bu konuda fazla bir şey yapmıyordu— öte yandan da onları sosyalist yönetim biçimleri ve benzeri konularda eğitmekti. Pratikte bu, kamu mülkiyetinde olan her sanayi ve fabrikada olduğu gibi, sendikanın herkesin iş planı yapılmasına katılmasını,

ve bu planın uygulanmasını sağlaması anlamına geliyordu. Sosyal refah önlemleri ve çalışma koşullarının düzeltilmesi de tartışılıyordu ama esas iş, ilgili birimin çalışmasını planlamaktı. Slogan şöyleydi: "İşe katıl, planlamaya katıl, kararların alınmasına katıl." Toplantılar ve özel seminerler yoluyla, sendikanın ideolojik olarak güçlendirilmesinin yanı sıra, eğitim programı, üniversite yönetimi, Parti talimatlarının uygulanması gibi konularda tartışmalar düzenliyordu. Belki de Batı'daki normal bir sendikayla arasındaki fark o kadar büyük değil.

Sosyalist ülkelerdeki sendikaların ücretler konusunda gerçek bir söz hakkı olmamasına rağmen, belirli sosyal refah işlevlerini yürütürler: Tatil yerlerinin ayrılıp dağıtılması, çocukların anaokullarına yerleştirilmesi gibi. İşyerlerindeki anlaşmazlıkların çözülmesinde de rol oynarlar. Yönetim kademesindekiler, birisini işten atmak istedikleri zaman, iş mahkemesinde açtıkları davaları çok ender kazanırlar. Çünkü onların da görevlerini şu ya da bu şekilde ihmal etmiş olduklarını kanıtlamak her zaman mümkündür. Kimse, amiyane tabiriyle "duvara işediği" için kovulmaz.

Sendika faaliyetinin, üniversite düzeyinde, genellikle sanayide olduğundan daha yararlı olduğu izlenimini edindim. Genç öğretim üyelerinden en azından bazıları için, üniversite yaşamının oldukça kemikleşmiş yönleri hakkındaki görüşlerini dile getirdikleri bir platform sağlamayı başardık. Parti liderleri de bizimle doğrudan bağlantı kurmaya özel bir önem veriyorlardı. Örneğin Kurt Hager gelip düşüncelerimizi dinlerdi. Ancak ben bu görüşlerimi biraz fazla serbestçe söylemiş olmalıyım, çünkü bir danışmanlık görevine atandım. Sendika başkanının bir taşra kasabasına yapacağı seyahatin hazırlıkları gibi gündelik işlerle uğraşmakla görevliydim.

Siyasi saflığımı nihayet sendikada çalıştığım dönemde kaybettim. Öğrendiğim en önemli şey, Parti'nin aslında iki Parti'den oluştuğuydu. Çekoslovakya'da 1967-1968'de ortaya çıkan iki Parti'nin aynısı. Birisi statükoya yapışır ve esas olarak otoriter bir konumu benimser; öteki ise köklü reformlardan yanadır, tartışma ortamı arar ve münasebetsiz sorulara akılcı yanıtlar verir. Ben bu ikincisinin neticede galip geleceğine inanıyordum, ama kısmen koruduğum Parti dayanışmasına ve açık tartışmaya olan inancım, gerekli mücadeleyi bütünüyle uzlaşmaz bir çelişki olarak görmekten beni alıkoyuyordu.

Benim için bir başka dönüm noktası, DAC'nin 1964'teki 15. yıldönümü kutlamaları oldu; olayların gidişinden hiç memnun olmadığımın farkına vardım. Kutlamanın havası, geçmiş başarılardan ötürü kendi kendini tebrikten ibaretti, gelecekle ilgili düşüncelerden eser yoktu. Bu DAC açısından devrimin bittiğini kanıtlıyordu, bizden de elimizdekiyle yetinmemiz bekleniyordu. Bu durum inandığım herşeyle çelişiyordu. Üniversitede okuduğum Hegel'i hatırladım; DAC'nde olanlar bana Hegel'in devlete karşı tavrının benzeriymiş gibi geliyordu. Çatışmaya girmeyi istediğim falan yoktu: Parti aygıtının sosyalizmin gelişmesine nasıl bir engel olduğunu hâlâ farketmemiştim. Ama olayların gelişmesini görmek istiyordum; 1961'de sınırların kapanmasına bağladığımız umutların gerçekleşemediği artık açıkça ortaya çıkmıştı. 1965'te sendikadan ayrıldığımda, entelektüel bir dergi olan *Forum*'a katıldım. *Forum*'un yönetmeni 1958'den beri hissedilen ve çok yakında ezilecek olan liberal eğilimleri destekliyordu. Dergiye zaten bir iki yazı yazmıştım, bu yeni iş yönümü tamamen değiştirmemi belirledi. 1964'ten beri Mao'nun çizgisini benimsemiştim, Kruşçev'e ve Sovyetler Birliği'ne yönelttiği eleştirileri kabul ediyordum. Aynı zamanda Kruşçev'in görevden alınış şekline çok kızmıştım; ordunun bu olaydaki rolünü öğrenmem ise çok sonra oldu.

Forum'da bir tür radikal sol kanat tavrı aldım, mümkün olduğu kadar Marx'ın temel görüşlerini savunuyordum, Maoizm söz konusu bile değildi. Bir keresinde yazar Günther Kunert'i soldan eleştiren bir yazı yazmıştım, bunun sonucunda onun yurt dışına çıkmasına izin verilmedi. Mesele sonunda çözümlendi, ama insanlar aldığım tavrın beni bir ajan-provokatör gibi gösterdiğini söylediler. Ancak ben, *Forum*'un öğrencilerin ve genç entelektüellerin dergisi olması gerektiğine inanıyordum. Sonra Moskova'dan yeni bir yayın yönetmeni geldi —ben yardımcı yönetmendim. Bana doktora tezini gösterdi; Stalin geri gelecek olsa daha başından karşı çıkılması gerektiğini yazmıştı. Bu sayede, görüşlerini sonuna kadar savunacak moral gücü tükendiği ya da gerektiğinden ileri giden bir yazısı yüzünden kaygılandığı zamanlarda, yönetmen üzerinde etkili olma fırsatını buldum. Çok güç durumda kalmış olan son derece temiz bir insandı. Ama sonunda gittiğime memnun olmuştu. Bütün yaptığımızın insanların gözünü boyamak olduğunu, artık buna dayanamadığımı söylemiştim ona.

Bu sırada durumum giderek nazikleşiyordu. Parti açısından bardağı taşıran son damla, Parti siyasetinin eleştirilmeyişine ve aşırı konformizme karşı yazdığım bir yazı oldu. Parti benim yazdıklarımı uzmanlara mahkûm ettirmeye çalıştı, ama onlar öne sürdüğüm görüşlerin her zaman doğru olmadığını söyledilerse de, meseleyi daha ileri götürmediler. Sonra Merkez Komitesi'nin 11. Plenumu oldu; burada çıkan sonuçlara hiç katılmıyordum.

Plenumda ne oldu?

11. Plenum, 1956'dan beri izlenen liberal kültür siyasetinin birdenbire durdurulduğu toplantıydı. Volker Braun gibi kişilerin görüşlerine ve Braun'un *Kipper Paul Bauch* oyununda çizdiği işçi sınıfı tablosuna katılmıyordum. Ama bu tür şeylerin halının altına süpürülmeyip açıkça tartışılması gerektiği konusundaki görüşümü gizlemiyordum.

Genelde meslektaşlarım arasında seviliyordum, ancak Merkez Komitesi yaptıklarımı kabul edemiyordu ve sanırım perde arkasında Bahro Yoldaş'ın mevcut görevinde kalmasının mümkün olmadığı anlamına gelen şeyler söylendi. Beni susturmak istiyorlardı, dolayısıyla bana dokuz ay süreyle bazı yayınları inceleme görevi verildi; bu işi evde yapabiliyordum, arada bol miktarda başka şey de okudum. 1966 güzü ile 1967 Mayısı arasındaki bu dönemde okuduklarım arasında sanırım Troçki'nin otobiyografisi de vardı.

Troçki'yi bulmayı nasıl başardınız?

Batı'dan sürekli kitap sızıyordu. Örneğin daha önce sözünü ettiğim İsviçreli komünist Batı Berlin'den birşeyler getirirdi. Bense nerede olduğumu, "gerçekte varolan sosyalizm"in neyi temsil ettiğini hesaplamam gereken bir noktaya varmıştım. Bunun Marx ve Engels'in düşlediğinden çok farklı olduğunu biliyordum. Deutscher'in Stalin üzerine yazdığı kitap, bu farklılığın temel nedeninin, öznel sabotaj eylemleri değil, nesnel güçler olduğu görüşümü onaylıyordu. Marx'ın *Grundrisse*'sini okuduktan sonra, Ortaçağ tarihçisi Siegfried Wolgarst'la tartışmaya başladım, o da beni Karl Wittvogel'den haberdar etti. Wittvogel'in *Doğu Despotizmi*, Deutscher ve Gramsci: Kitabımda izlediğim çizgi doğrultusunda düşünmemi sağlayan etkiler bunlar oldu.

Ancak henüz kesin bir çatışmaya doğru gitmiyordum. Nihai aşama 1968'de Çekoslovakya olaylarından sonra geldi.

1966-67 yılları Çin'de Kültür Devrimi dönemiydi. Bu sizi ne dereceye kadar etkiledi? Bütün bunlarda Troçki'nin yeri ne oldu?

Maoizm, Troçkizm, ne dersek diyelim, başlangıçtaki tavır devrimin ihanete uğradığı düşüncesidir. Herkes bu aşamadan geçer. Ama ben bu tür terminolojiden gitgide uzaklaştım ve sonuçta şimdiki görüşüme vardım, yani Avrupa komünizmine.

Çin Kültür Devrimi hakkında ise daha sonraları bilgi edinebildim, 1969-70 yıllarında, hatta belki 1971'de. Giovanni Bluma'nın Kültür Devrimi üzerine özellikle önemli bulduğum bir kitabı vardı.

1967'de yazdığım bir yazıda, iktisadi ve siyasi devrimin "freninin" Parti aygıtının kendisinde olduğunu öne sürmüştüm. 1967 Aralık ayında Ulbricht'e, Çekoslovakya'daki yeni eylem programına ve Yugoslavya'daki gelişmelerin önemine dikkat çeken bir mektup yazdım. 1968'den sonra Belgrad'da yayınlanan aylık *Uluslararası Siyaset* dergisini izlemeye başladım.

Bunu özel olarak mı alıyordunuz?

Hayır. Çekoslovakya'daki müdahaleden sonra riskli olmasına karşın, basın bürosu aracılığıyla resmi olarak getirtiyordum.

Aynı yolla Çin basınını da izleyebiliyor muydunuz?

Hayır, pek gelmiyordu. Dışarda sergilenen şeylere bakmak için Çin Büyükelçiliği'ne giderdim, ama sadece son hasat ve diğer iktisadi konularla ilgili bilgi olurdu. Mao Zedung'un seçilmiş yazılarından dört ciltlik bir derleme vardı elimde. Mao'nun öne sürdüğü görüşleri anlıyordum: Çin'de bürokratikleşme sürecini önlemeye hazır sınıf güçleri olmadığından, Stalin'in bir tekrarını engelleyebilmek için gençleri seferber etmek gerekiyordu. Fakat bu girişimin ne kadar başarısız olduğunun da farkındaydım.

Mao'nun düşüncesinin görünüşte Stalin'inkine o kadar benzer olması

sizin için bir sorun olmadı mı?

Stalin'le Mao arasındaki yakınlık bana esasa ilişkin gibi gelmedi, çünkü Mao'nun Stalinizm'e uğramadan geçen siyasi bir yol izleyebileceğini düşünüyordum.

Bu sırada Sovyet Komünist Partisi ile Çin Hükümeti arasında bir mektup alışverişi olmuştu. Çin mektuplarını okuyabilmiş miydiniz?

1964'teki ilk mektuplar *Neues Deutschland*'da yayınlanmıştı, ama sonraları sadece Ruslar'ın mektupları çıktı. Yine de bütün temel iddialar 1964'te sunulmuştu, ben de böyle şeylerin bir kopyasını hep saklıyordum.

Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki farklılıklar SBP örgütünün tabanında ne dereceye kadar tartışılmıştı?

Size kesin bir cevap veremem, çünkü o sırada Parti aygıtında sıkışmış durumdaydım. Bu konuların tartışıldığını biliyordum ama genelde *Neues Deutschland*'daki uzun yazıları okuyanlar aydınlardı, işçiler değil. Sovyet danışmanların Çin'den çekilmesinden sonra, meselenin sadece ideolojik bir çatışma olmadığını herkes anlamıştı. Ancak üniversite sendikasının toplantılarında biraz tartışılmasına karşın, Parti toplantılarının amacı, her zaman olduğu gibi resmi çizginin açıklanmasıydı. Bölünmenin kuşkusuz tedirgin edici bir etkisi oldu ki, insanlar tek bir evrensel öğreti değil de, birkaç tür Marksizm'in mümkün olup olmayacağını düşünmeye başladılar. Ama çoğunluğun buna kafa yorduğundan şüpheliyim. Açıkça tartışılan türden birşey değildi bu, sadece gerekli olduğunu düşündükleri bilgileri bize veriyorlardı.

Parti üyelerinin gerçekte ne kadarı ideolojik sorunlarla ilgilenir? Küçük bir azınlık mı?

Esas olarak aygıtın ideolojik bölümünden söz ediyoruz, buna Merkez Komitesi'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nde çalışanlarla üniversitelerin Alman Edebiyatı, Tarih bölümleri ve uğraş konusu açıkça ideolojik olan bölümlerindeki

öğretim üyeleri dahil. Ayrıca Marksist düşünceyle ilgilenen ama Parti üyesi olmayan insanlar da var. Bunların çoğu Batı Edebiyatı'nı iyi bilen ve derinlikli düşünenler. Ancak Parti'nin bütünü söz konusu olduğunda ortalama bir fabrika ya da iş yerinde bu tür sorunlar üzerinde bir dakika düşünen bir Parti üyesi zor bulunur. Bazıları en fazla Rusya ile Çin'in kavgalı olduğunun farkına varmış, hatta iki büyük sosyalist ülkenin birlikte olacakları yerde, kapitalist dünyanın yararına birbirlerine karşı olmalarının üzülünecek bir şey olduğunu bir tartışmada belirtmiş olabilirler. Yerel Parti sekreterinin de kuşkusuz bundan haberi vardır, çünkü aylık toplantıda Parti çizgisi ona anlatılmış olur. Eğer toplantılarda eleştirel görüşler dile getirilirse, Parti sekreterinin bunları bölge komitesine rapor etmesi beklenir. Ama sekreter, diyelim komşu fabrikadaki sekreterden daha fazla eleştiri rapor ederse, o zaman kötü puan alır. Dolayısıyla herhangi birşey söylemeden önce bir kere daha düşünür.

Fabrikada çalışanlar da Parti sekreterine, söylenen herşeyden bahsetmezler. Diyelim ki bir fiyat artışı önerisi var. İşçi temsilcileri Parti sekreterine işçilerin bu öneriyi çok eleştirdiklerini söylemez, sadece adamlardan bazılarının durumu tam anlamadıklarını, hâlâ kafalarında sorular olduğunu anlatır. Böylece görüş ayrılıkları çok seyrek su yüzüne çıkar.

Peki Parti üyeleri arasında gayri resmi de olsa Çin yanlısı duygular var mıydı?

Bir ölçüye kadar, evet. Bu, halk komünlerinin kurulmasıyla başladı ve Kültür Devrimi'nin sonuna kadar sürdü, ama biz DAC'nde böyle şeyleri nispeten geç öğreniyorduk. Olanların, Mao'nun öngördüğü gibi bütün halk tarafından paylaşılmadığını, bunun yerine küçük bir bürokratik grupla sınırlı olduğunu farkedince bu duygular sona erdi. Bence, bunu Çin yanlısı yerine Sovyet-karşıtı bir tavır olarak nitelemek daha doğru olabilir. Bizim ilgimizi çeken, işlerin farklı ve daha demokratik bir yoldan yapılmasıydı, örneğin duvar gazeteleri kitlelerin anti-bürokratik bir güç olarak katılımını sağlıyorlardı. Tabii bu bilgiler resmi Çin kaynaklarından geliyordu.

Bu Çin kaynaklarının sizin tartışmalarınız üzerindeki etkisi ne oldu?

Bunlar bizim açımızdan muhalif tavırlarımız için bir sıçrama tahtası değildi, daha çok bir tür analoji işlevi gördüler. "Yoldaşlar," derdik, "Parti bürokrasisinin kendisini kitlelerden ayırması tehlikesi var. Lenin bu tür gelişmelere karşı kitleleri koruma görevinin sendikalara düştüğünü söylemişti. Belki de Çin'de olanlar buna paralel bir gelişmedir; ayrıca Çin'de gerçekten neler olup bittiği konusunda daha fazla bilgi edinmek hakkımız." Sonra da Parti sekreteri bunların karmaşık konular olduğunu söylerdi. Düşmanın durumdan faydalanmasına izin vermemeliydik, Çin Komünleri'nin kendilerine has iktisadi sorunları vardı vs. Hatta birisinin çıkıp Batı Alman gazetesi *Die Zeit*'tan alıntılar yaptığı da olurdu. Ama böyle tartışmalarda resmi Parti çizgisiyle doğrudan çatışmaya asla girilmez, en fazla resmi çerçeve içinde bir soru-cevap alışverişi olur.

Parti'nin Çin'de olanlar hakkında özel bir dahili bilgisi var mıydı?

Ben hiç görmedim, ama bilgi edinmiş olmaları gerekir. Bu tür belgeleri görecek kadar önemli bir konumda değildim. Ama dediğim gibi bütün tartışmalarımız Çin'deki gelişmelerin kendisiyle sınırlıydı, bunların bizimle bir ilgisi olabileceğine dair en ufak bir imada bulunulmazdı. Oysa ben ve benim gibi düşünenler bu olayları temel Marksist ilkelerin radikal bir şekilde yeniden incelenmesi maksadıyla değerlendirmek istiyorduk.

Troçki için de durum aynıydı. Troçki'yi okuyanlar görüşlerine katılmasalar bile, onun haklı olduğunu farketmeden edemezler. Marksizm-Leninizm Enstitüsü'yle üniversitelerin felsefe bölümlerindeki görevliler ve Parti aygıtının ideolojiyle ilgili diğer bölümlerinde çalışanlar da durumun pekâlâ farkındadırlar. Yazdıkları Troçki karşıtı makalelerde, Troçki'nin esas konumunu değil, ikincil noktaları ele alırlar. Parti'deki entelijansiyanın üst düzey üyeleri asıl konunun ne olduğunu gayet iyi bilirler, ama bunların çoğu istikrar uğruna, dinin dokunulmadan muhafazası ve dogmanın kitlelere vaazedilmesi gerektiğini savunurlar. Bir arkadaşım vaktiyle Lenin'le Troçki hakkında bir oyun yazmıştı; SBP Merkez Komitesi üyesi Kurt Hager de ona "Yoldaş, bu tür konulardan, Sovyet yoldaşlarımız ele almadan önce bahsedemezsiniz," demişti.

Troçki'nin Nazi ajanı olduğu söylentisi hâlâ dolaşıyor mu?

Hayır, hayır; o günler geride kaldı, yine de bu tür şeylere inanmaya hazır bir deli bulabilirsiniz. Troçki'nin Komintern'in 1930'lu yıllardaki Almanya siyasetine yönelttiği eleştirilerden haberdar olanlar da sadece özel olarak o dönemle uğraşmakla görevlendirilen kişilerdir. SBP'nin Alman işçi sınıfı tarihindeki başarıları, o kadar kaba olmasa bile, Stalin'in ısmarlama *SBKP Tarihi*'nin havasında yazılmıştır. Sonuç olarak tarihsel sorunların, özellikle de işçi sınıfı hareketi içindeki çatışmaların tartışılması daha işin başında engellenir.

Alman işçi sınıfı hareketinin sekiz ciltlik resmi tarihinde, üçüncü dönem denilen dönemde, sosyal faşizmden bahsetmenin ve işçi sınıfı hareketinin birliğini korumamanın bir hata olduğu belirtiliyor. Ancak KPD birleşik cephe politikasını benimsemeyi reddederken, Troçki gibi böyle bir politikayı destekleyen insanların bulunduğundan hiç söz edilmiyor.

Bu bölümü yazan kişi Troçki'nin konumunun pekâlâ farkındadır, ancak önemli nokta bunu okuyacak olan Parti sekreterlerinin bu tür tarihsel çözümlemelerle ilgili olmamaları, sadece bu dönemin resmi olarak nasıl değerlendirildiğini öğrenmeye çalışmalarıdır. Tarihsel sürekliliğin Almanya'da kesintiye uğradığını da unutmamalısınız, önce Naziler, sonra da SBP yoluyla. SBP, ideolojik tartışmalar sonucu değil, Almanya'da sosyal demokrasinin yenilgisi neticesinde, tarihsel hesapların bir tür kapanması olarak kurulmuştur. Üniversite profesörleri gibi birkaç aydının bu konuda çözmek istedikleri problemler olabilir, ancak Partililerin çoğunluğu için —buna benim de dahil olduğumu söylemeliyim— bu konu kapanıp bitmiştir. Genç aynı şekilde, 1880'li yıllardaki Sosyal Demokrat hareket içinde genç ve yaşlı nesil arasındaki çatışmanın bugünle pek ilgisini göremiyorum. Ayrıca Alman işçi sınıfı hareketi 1933'te öyle bir çöktü ki, yeniden bir süreklilik kurmanın hiç yolu yok.

Daha önce Lenin'in Devlet ve Devrim*'ini okulda okuduğunuzu söylemiştiniz. Bu kitapta Lenin, yönetimdeki hiçbir görevlinin işçi ücretinden daha fazla kazanmaması gerektiğini savunur. Lenin'in bu söyledi-*

ğiyle DAC'ndeki gerçeklik arasındaki çelişki sizin dikkatinizi çekmedi mi?

Önce o kitabı sözünü ettiğim öğretmenimin ısrarıyla kendi başıma okuduğumu belirtmeliyim: İçimde beni daha sonraları bu yöne itecek birşeyler olduğunu o zamandan sezmiştir belki. O sıralarda onbeş on altı yaşındaydım ve bu çelişkinin dikkatimi çektiğini söyleyemem. Zaten alt kademedeki idari personel o kadar yüksek ücret almıyordu. 1959'da Seelow'dayken ayda brüt 700 mark alıyordum, elime 500 mark geçiyordu. Greifswald'da net 800 mark civarında kazanıyordum, Berlin'de sendikadayken ise brüt 1000 ve net 800. Bu ortalama bir erkek işçinin ücretinden biraz yüksekti. Kadınların ortalama ücreti ise, daha az kalifiye işler yaptıkları için daha düşüktü.

Peki halk, bakanların ve üst kademe Parti yetkililerinin çok daha fazla ücret aldıklarını farketmiyor muydu?

Bunun çok önemli birşey olarak görüldüğünü hatırlamıyorum. Lenin'i okuyanlar için işçi ücreti kavramı doğal olarak önemlidir, ama hayati bir konu olarak görülmüyordu. Çok daha merkezi olan sorun, aydınlara DAC'ni bırakıp Batı'ya geçmemeleri için rüşvet verilmesi sorunuydu. Yüksek ücretlere gelince, bu nokta söz konusu görevlilerin büyük sorumluluklarıyla ve üzerlerindeki baskıyla açıklanabiliyordu.

"Gerçekte varolan sosyalizm" (*realexistierender Sozialismus*) terimi, Marx ve Lenin'in söylediklerleriyle gerçekte ortaya çıkan şey arasındaki karşıtlığı haklı göstermek için ortaya atılmıştır. DAC'nde Parti üyelerinin ve Parti görevlilerinin yararlandığı avantajlar aslında o kadar da büyük değildir, ayrıca oldukça iyi gizlenmiştir. Örneğin Berlin'deki SBP genel merkezinin bodrumunda, muz gibi nadir malların bulunabildiği özel bir dükkân vardır, ayrıca Parti görevlileri için özel hastane ve oteller mevcuttur. Ama taşrada hiçbir özel dükkâna rastlamadım, ortalama bir Partili bürokrat bir fabrikadaki görevliden çok farklı yaşamaz. Tepedeki adamın, Batı Almanya'daki benzerinin sahip olduğu maddi ayrıcalıkları yoktur, çünkü DAC daha yoksul bir ülke. Ancak sokaktaki adam iki silindirli küçük bir Trabant marka araba için yıllarca beklerken tepedekine Volvo ya da benzeri bir araba verildiği de doğru.

Böyle şeyler Parti toplantılarında eleştirilir mi?

Cezalandırılma korkusu olmasa şu an yapıldığından daha çok eleştiri yapılırdı bence. Berlin'de Cumhuriyet Sarayı —bir tür toplantı merkezi— yapılırken, bir toplantıda kalkıp parayı yeni konut yapımına harcamanın daha iyi olacağını belirtmiştim. Başkan bütün ülkelerin böyle gösteriş binaları yaptığını söylemişti. "Ben de tam bunu söylemek istiyordum," diye cevap vermiştim. Ama sonuçta başıma hiçbir şey gelmedi.

Peki ya üst düzey bürokratların oturdukları özel bölge?

Berlin'in kuzeyinde, Wandlitz yakınında kapalı bir alanda, özel bekçilerin koruduğu, dikenli tellerle çevrili bir bölgedir bu. Şehrin merkezindeki bürolarına rahatsız olmadan gidebilsinler diye özel yollar yapılmıştı. Moskova'da olduğu gibi, onların arabaları yola çıkınca bütün kavşaklar açık tutulur. Bunun da "güvenlik" nedeniyle olduğu söylenir. Wandlitz gettosu dışında kendi evinde oturan tek kişi, ihtiyar Wilhelm Pieck'ti. Ama Pieck ve Grotewohl gerçekten müstesna insanlardı. Kitleler tarafından daha sonra kimsenin ulaşamadığı kadar çok benimsenmişlerdi. Honecker, Ulbricht'ten daha çok sevilirdi, ama o da sahip olduğu sempatiyi çoktan kaybetti.

Biraz da 1967 yılında Forum*'dan ayrıldığınız ama maaşınızı hâlâ ordan aldığınız devreye dönelim.*

Maaşım 1200 marktan 1100 marka inmişti, ama bunun pek önemi yoktu.

Hâlâ yazılarınızı yayınlamanıza izin veriliyor muydu?

Tabii ki hayır.

İmzasız bile olsa da mı?

Evet. İmzasız yazı yayınlamam meslektaşlarım açısından çok tehlikeli olurdu, yukardan birinin teminatı olmadan yapamazdım. Böyle bir durumda, tekrar ortaya çıkmak için, meselenin yatışmasını beklemeniz

gerekir, daha sonra bir parti üyesine dergilerden birisine telefon ettirip, iki yıldır bir fabrikada çalışığınızı ve sizin bir yazınızı kabul etmeleri için şartların yeteri kadar değiştiğini söyletirsiniz. Ancak işler pek esnek değildir, ideolojik konularda yazabilmeniz için resmi izin almak gerekir.

Bağımsız görüşlerim her ne kadar DAC'nin içişleri konusunda çalışmam için uygun görülmüyorsa da, bunların Ulusal Cephe Merkez Komitesi'nin Batı-Karşıtı Propaganda Bölümü tarafından kullanılabileceği düşünülüyordu. Bölümün müdürü beni işe almaya oldukça niyetliydi, ama görüşmede hazır bulunan diğer iki kişi —ikisi de kadındı— Konsey'in başkan yardımcısına Çin'den söz etmeye başladığımı ve özeleştiriden tamamen yoksun olduğumu rapor etmişler. Aslında işe alınmadığımı duyunca oldukça rahatlamıştım. 1968'de müdürün kendisi, Çekoslovakya olaylarından "kardeşçe yardım" yerine, "müdahale ve işgal" diye söz ettiği için işten atıldı.

DAC'nde son yazınız, hâlâ Forum*'da çalışırken, 1967'de yayınlanmıştı değil mi?*

Evet. Yayınlanan diğer yazım ise Leuna-Merseburg Teknik Yüksek Okulu'nun bilimsel dergisinde yayınlanan, doktora tezimden bazı bölümlerdi. 1968'den sonra bir şey yayımlamaya çalışmadım, çünkü kendimi rejimle hiçbir şekilde özdeşleştirmek istemiyordum.

Evde geçirdiğiniz altı ay bittikten sonra ne yaptınız?

Nasıl olduğundan emin değildim, fakat bütün bu ideolojik tartışmalardan gına gelmişti, sıradan insanların arasına geri dönmek istiyordum. Sanayide çalışma fikri bu nedenle, bütünüyle uygun geliyordu. Birkaç yıl önce fabrikaları ve çeşitli sanayi komplekslerini yönlendirmek için Batı'daki yönetim danışmanlığı firmalarına benzer Endüstriyel Rasyonalizasyon Daireleri kurulmuştu.

Bunlardan biri Berlin'in banliyösü olan Weissensee'de on civarında personelle işe başlamıştı, ben de sosyolojik konulardan sorumlu bir göreve atandım. Başka bir deyişle, verimlilik artırıcı önerilerin kaçınılmaz olarak gündeme getireceği psikolojik ve sosyolojik sorunları hafifletmek için, rasyonalizasyonun uygulanmakta olduğu fabrikalarda

belirli psiko-sosyolojik ilkeleri uygulamakla görevliydim.

Bu dairenin, Saksonya, Riesa'dan bir mühendis olan yöneticisi, Parti tarafından görüşü alınmadan atandığım için benden kuşkulanıyordu. Ancak diğerleri konuşabilecekleri bir insan ve olayları olduğu gibi kabullenmeyen birisi olduğumun farkına vardıktan sonra onlarla iyi anlaştım. Daha sonra Bautzen'de hapishanedeyken de aynı deneyimi yaşadım.

Oldukça yararlı işler yapmayı başardım. Bazen bir fabrikada ne yapılması gerektiğini, fabrika görevlilerinden daha çabuk görebiliyordum, ama sürekli aşılması gereken engeller oluyordu. Bir keresinde, eski bir binanın yeni makinelerin yerleştirilebilmesi için yeniden yapılması önerilmişti, oysa hemen yakında depo olarak kullanılmakta olan yeni bir bina vardı. Ben eski binayı depo olarak kullanıp, yeni makineleri öbür binaya yerleştirmenin daha akıllıca olacağına dikkati çektim. Ama bu, bütün planlama sürecini sorgulamak anlamına geliyordu. Yönetici son tahlilde daha güçlü olduğu için, durumu kabullenip iktisadi ve teknik örgütlenmeyle ilgili özel sorunlar üzerine eğilmek zorunda kaldım.

Hangi sektörlerde çalıştınız?

Kauçuk ve asbestle başladım: arabalar için lastikler ve kauçuktan yapılmış parçalar, linyit madenleri için konveyörler, cerrahi eldivenler gibi lasteks ürünler ve çeşitli asbestli ürünler.

Daha sonra plastiklere geçtim, bunların arasında mutfak gereçleri, sınai kaplar falan vardı. Bütün hepsi Kauçuk Plastik Kombinası'nı oluşturuyordu. Sektörün tamamında, ülkeye dağılmış fabrikalarda otuz küsur bin işçi çalışıyordu. Dairenin merkezi Halle'deydi, bizim grubumuzun da Berlin'de çalışmayı sürdürmesi ekonomik değildi. Ama Berlin'de kalmak istediğimizden bizi Berlin'deki kauçuk işletmelerine transfer ettiler. Bu da üç bin kişi çalıştıran daha küçük bir kuruluştu. Tartışmalarda görüşlerinizi açıkça söylerseniz, birinin sizi ihbar edeceğini beklemelisiniz. Ancak *Forum* olayından sonra, beni yeteri kadar önemli bulmuyorlardı sanırım. Meslektaşlarım da beni saf buluyorlardı. "Rudi kaçığın biridir" derlerdi. Tutuklanmamdan sonra, sorgum sırasında öğrenci arkadaşlarımdan birinin raporundan söz ettiler, arazide çalıştığım sırada sarhoş olup kendimi Lenin'le karşılaştırmışım. Arka-

daşım bunun deli olduğumu kanıtladığını söylemiş, fakat aynı zamanda hain olmadığımı da gösteriyormuş. Tanıklığı herhalde benim lehime olmuştu. Gerçekten de benim özelliğim belirli bir saflık; benim yaptıklarımı yapan insanlar pek normal sayılmaz.

Sovyetler Birliği'nde olsaydınız herhalde bir psikiyatri kliniğine kapatılırdınız.

Beni sorgulayan görevli de, yarı şaka yarı ciddi "compos mentis" (aklı yerinde) olup olmadığımı merak etmişti. Bu durum resmi çizgiye karşı çıkanların pek normal görülmediği despot doğu rejimlerini hatırlatıyor bana.

1967 yılında Ulbricht'e daha önce sözünü ettiğiniz mektubu yazmaya nasıl karar verdiniz? Başkalarıyla tartışarak mı?

1968'den sonra, başkalarıyla tartışmayı sürdürmeme rağmen, kendi düşüncelerimi izlediğimi açıkça belirtmeliyim. Mektupta işçi sınıfının DAC'ndeki "astı" konumundan yola çıktım ve Yugoslavya'nın kendi sosyalizm türünü geliştirmiş olduğu çıkış noktasına geri dönmeyi değil —böyle bir öneri gerçekçi olmazdı— merkezi denetimle kitle demokrasisinin bir tür bileşimini önerdim. Mektup Ulbricht'e Merkez Komitesi Birinci Sekreteri olarak değil, Devlet Konseyi Başkanı olarak hitabediyordu. Çünkü bu konumunda sekiz hafta içinde yanıtlama yükümlülüğü vardı.

Hiç cevap çıkmadan sekiz hafta geçince ikinci bir mektup yazdım. Nihayet 1968 Mayısı'nda, Merkez Komitesi Ekonomi Bölümü'nden biri, meseleleri konuşmak üzere büroya geldi.

Önerilerimin zaten resmi politikanın bir parçası olduğunu, dolayısıyla ısrarlı eleştirimin arkasında başka bir neden olması gerektiğini belirtti. Sonra Çekoslovakya'dan söz ettik, Smirkovski'nin kuzeyden gelecek silahlı bir darbeye karşı Çekler'in kendilerini savunacakları konusundaki açıklaması hakkında ne düşündüğümü sordu. Çekoslovakya'ya müdahale için hiçbir hazırlık yapılmadığı doğruysa, Smirkovski'nin söylediklerini onaylamadığımı anlattım. Aramızda tam bir fikir çatışması oldu, Çekoslovakya'daki durum belirsizliğini koruduğu sürece, benim gibi insanlarla uğraşmayı erteliyorlardı.

Tartışma ne kadar sürdü?

Üç saat kadar. Aslında eğlenceli bir tarafı da vardı. Giderken de, "Yoldaş, böyle giderseniz Parti'yle aranızda ciddi bir kavga çıkacak," dedi. Oysa ziyaret çok farklı başlamıştı. Merkez Komite'den biri geldiğinde, görmek istediği kişiye doğrudan gitmez, önce amirine uğrar. O sabah amirim daha gelmemişti, biz de bir süre sohbet ettik. O benim Rudi Bahro olduğumu farketmemişti, ben de aykırı görüşlere sahip olduğuma dair bir ipucu vermemiştim. Giderken, bütün bu gürültüyü çıkaranın ben olduğumu asla tahmin edemeyeceğini söylemişti.

Tartışmanın büyük kısmının Çekoslovakya'yla ilgili olduğunu söylediniz. Parti üyelerinin eline gerçek durumu anlatan bilgiler geçiyor muydu?

Hayır, sadece *Neues Deutschland*'ın yazdıklarını okuyorlardı. Bizi asıl ilgilendiren orada sözü edilmeyenlerdi.

Batı Alman radyosunu dinliyor muydunuz?

Batı radyolarını dinlemeye sendikada çalışırken başlamış olmalıyım. Ama ilk dikkatimi çeken BBC'de Erich Fried'in hazırladığı DAC'ne yönelik yayınlar, özellikle İtalyan, Fransız ve Doğu Avrupa komünist partileriyle ilgili programlardı. *Forum*'da çalışırken görev icabı Batı Alman haber kaynaklarıyla karşılaşmıştım.

Çekoslovakya'da ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde çok seyahat ettiniz mi?

Hayır, hemen hemen hiç seyahat etmedim. 1958'de parti çizgisinin sadık bir destekleyicisiyken, şiirlerimden bazılarının yayınlanmasından sonra, ÖAG delegasyonunun üyesi olarak Sovyetler Birliği'ne gittim. Romanya'yla Bulgaristan'da değil ama, Sovyetler Birliği, Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'daki gelişmeler hakkında bu ülkelerde bulunanlardan daha çok şey biliyordum; tanıdığım parti üyeleri yoluyla ya da Sovyetler Birliği'nde okumuş ve orada bağlantıları olan Doğu Alman yoldaşlarla yakın ilişkim olduğu için. Daha sonra ayrıldığım

karım Slav tarihi okumuştu, Sovyet edebiyat tarihini oldukça ayrıntılı olarak tanımama yardımcı oldu. Sovyet Komünist Partisi tarihini zaten biliyordum.

Rusça biliyor musunuz?

Rahatça okuyacak kadar değil. Ama herhalde Rus tarihini incelemeye Alman tarihinden daha çok zaman ayırmışımdır.

Neticede Prag Baharı sırasında yeterince bilgi alabildiğiniz kanısındasınız, öyle mi?

Evet. Çekoslovakya'ya sadece birkaç kez gitmiş olmama rağmen, o ülkede yaşamanın nasıl birşey olduğunu gayet iyi anladığımı hissediyordum, 1968 olaylarını da sanki oradaymışım gibi yaşadım. *Neues Deutschland*'ı baştan aşağı okuyup, sonra da Batı radyolarını dinlerdim. Televizyonu ise daha sonra, çocuklar büyüyünce aldık. Prag Baharı sırasında, Çekoslovak Komünist Partisi'nin Eylem Programı'nı basan, Almanca yayımlanan *Prager Zeitung*'u edinmeyi başarmıştım. Yurt dışında dağıtılmak için hazırlanan *Avrupa'nın Kalbinde* adlı Çek dergisinin de iki üç sayısı elimde vardı. Bunlardan birinde, 1968'de, bakış açım üzerinde kesin bir etkisi olan Zdenek Mlynar'ın bir yazısı yayınlanmıştı.

Alternatif'te Prag Baharı'nın gelişme çizgisine belli eleştiriler yöneltiyorsunuz. 1968'de de aynı şekilde mi düşünüyordunuz?

Hayır. 1972-73'te Richter raporunu okuduktan sonra böyle düşünmeye başladım. Doğu bloku ülkelerinde bu türlü haberlerin çıkması zaman alır, benim de resmi haber kaynaklarına erişme imkânım yoktu.

Bu sırada parti örgütünün neresindeydiniz?

Önce Berlin'deki Plastik ve Kauçuk Kombinası'ndaki parti örgütündeydim. Daha sonra merkezi hâlâ Halle'de olan işletmede çalışan üç kişilik bir grubumuz, dolayısıyla kendi örgütümüz vardı. Ben bu grubun sekreteriydim ve bölgedeki Parti sekreterleri için yapılan aylık bilgilendirme toplantılarına katılıyordum.

Bu 1968'de miydi?

Hayır, 1974-75 döneminde.

Ama 1968'de Eylem Programı'nı ve Çekoslovakya'daki diğer gelişmeleri destekliyordunuz.

Çekoslovakya'daki gelişmelerle tamamen özdeşleşmiştim. Hayatımda uykularımın kaçtığı tek dönem, Rus işgalini haber aldıktan sonraki dönemdi.

Genelde insanların işgale tepkileri nasıldı? Kendi parti örgütünüzde bu konuyu tartışıyor muydunuz?

Başlangıçta Çekoslovakya'yla ilgili hiç açık tartışma olmadı. Ülkedeki Sovyet askeri varlığından ötürü, sokaktaki adam benzer bir olayın DAC'nde de gerçekleşmesi olasılığının düşük olduğunu görüyordu. Benim gibi rejimi eleştirenlerin çok daha büyük umutları vardı, ama ortalama vatandaş olan biteni sempatiyle karşılamasına karşın olabileceklerden kuşkuluydu. İşgalden önceki haftalarda, Çek sınırı yakınında, DAC birliklerinin hareketi hakkında haberler duyulmaya, bunun sonucunda halk da gitgide savaş çıkacağından korkmaya başladı. İşgal günü trenlerde, otobüslerde bir endişe havası vardı, insanlar savaş tehlikesinden ve askerlerimizin rolünden bahsediyorlardı. Ben bir köşeye oturdum, Parti'den istifa mektubumu yazdım ve durumla en az benim kadar ilgili olan bir arkadaşımı görmeye gittim. Bana doğrudan karşı çıkmadan, partiden ayrılmamam gerektiğini ima etti. Bir açıklama hazırladım, istifamı bunu yayınladıktan sonra vermeyi düşünüyordum, Ağustos'un 23'ünde ya da 24'ünde, Çekoslovakya Büyükelçiliği'ne telefon ettim, ismimi verdim ve işgali kınayan açıklamamı yazdırmaya başladım. Elçilik görevlisi sözümü kesti ve telefonun büyük olasılıkla dinlendiğini söyledi. Bunun beni endişelendirmeyeceğini söyleyince de, tavrımın anlamsızlığını, işgalin bir oldu bitti olduğunu, açıklamanın da zaten yayınlanmayacağını anlattı. Onu ilgilendiren yaşım ve parti üyesi olup olmadığımdı. Oturup etraflıca düşündüm. Eğer açıklamanın bir etkisi olmayacaksa, basına vermenin bir anlamı yoktu, *Forum*'daki günlerimden beri aklımı kurcalayan "gerçekte varolan sosyalizm"in

doğasını incelemek daha iyi olacaktı. Ama istifa etmememe rağmen, görüşlerimi parti toplantılarında yeterli açıklıkla ortaya koydum.

Bu parti toplantılarında size karşı ne güçte bir muhalefet vardı?

Bu tür konularda yüzde yirmi ya da otuz sizi destekler, en azından özel konuşmalarda. Ayrıca bir yüzde otuz da gizliden bu görüşlere yakınlık gösterir ve insanların açıkça konuşmasından hoşlanır. Açıkça karşı çıkanlar parti aygıtına dahil olanlardır.

Bu tartışmalar nasıl biçimleniyordu? Dubçek'le ilgili tartışmalar falan da oldu mu?

Evet. Bu konuları hep ben gündeme getirirdim. Sonra meseleyi aşırıya götürmeden birisi karşı görüşü savunurdu. Çekoslovakya Komünist Partisi'nin bizim DAC'nde asla yapmayacağımız hatalar yaptığı, Çekoslovakya'da böyle bir tehlike oluşturan küçük burjuva ve diğer gerici güçlerin büyük ölçüde DAC'ni terkedip Batı'ya kaçtığı, diğer bir deyişle DAC'nde işleri daha iyi düzenlemiş olduğumuz ve böyle sorunlarımızın olmadığı söylenirdi.

Parti bu konuda aldığım tavrı biliyordu, ama bana karşı birşey yapılmadı. Benim gibi düşünen ancak ülkedeki genel duruma ve üstlenecekleri kişisel risklere baktıklarında görüşlerini açıklamaktan korkan çok sayıda parti üyesi olduğundan eminim.

Sizce, bu konular sizinkinden başka parti örgütlerinde tartışılıyor muydu?

Benzer bir tavır alanların çoğunun benim öncülüğüm olmasaydı bunu yapmayacaklarına inanmam için yeterince neden var.

1968 yılında dünyada olan diğer olaylara nasıl tepki gösterdiniz?

Benim için 1968 bütün yıllar içinde en önemlisiydi. Vietnam'da Dubçek reformlarıyla aynı zamanda başlayan Tet saldırısı beni çok heyecanlandırmıştı. Sonra Paris'te Mayıs olayları vardı, bu olaylar Batı'daki ve Doğu'daki ilerici eğilimlerin nasıl birbirlerine bağlı olduklarını ilk kez görmemi sağladı. Bugün de görüşlerimin temelinde bu var.

Ya Batı Almanya'daki olaylar?

Yeni Sol denilen bir hareket olduğunu duymuştum, ancak Fransa'daki olaylar kadar önem vermemiştim buna. Aslında Batı Almanya'da olanlar beni şaşırtmıştı, çünkü 1954-59 arasında Batı Almanlar'la ve Batı Berlin'dekilerle yaptığımız tartışmalar tamamen verimsiz olmuştu. Doğrudan bir çatışma vardı, ben de SPD ve CDU* taraftarları arasında bir fark göremiyordum. Paris'e gelince, başlangıçta bu konuda bazı yanılsamalar vardı. Marksizm'lerini ne kadar dogmatik yorumladıklarının farkına varamamıştım.

* CDU: Hıristiyan Demokrat Birlik; Batı Almanya'daki merkez sağ parti. (ç.n.)

3

Alternatif ve Hapis

Şimdi de kitabınızın yazılmasına geçelim. Kitap fikri kafanızda ne zaman gelişmeye başladı?

Daha Berlin'de Bilim Adamları ve Öğretim Görevlileri Sendikası'nda çalışırken bilim politikası üzerine bir tez yazmayı düşünmüştüm, ama *Forum*'a girdikten sonra hiç zamanım olmadı. *Forum*'da geçirdiğim süre, siyasi masumiyetimi sona erdirdi. Yardımcı yayın yönetmeni olarak Parti'nin tavrından farklı bir tavır alan yazıları, çatışmaya yol açmak niyetiyle olmasa da, basmayı kabul ediyordum. Bugün pek çok Parti üyesi, kitabımın ilk iki bölümündeki çözümlemeyi tamamen kabul ediyor, gene de sonuç bölümünün ütopik olduğunu ve bu şekilde yayınlamamam gerektiğini savunuyor. Onları anlıyorum, ama çatışmaya girmek niyetinde olmadığımı da vurgulamalıyım. Eğer mümkün olsaydı, Parti içinde kendi kanadımı kurmaya çalışırdım.

Beni sonunda *Alternatif*'e varan doğrultuda düşünmeye sevkeden esas olarak kendi deneyimlerimdi. Ancak "gerçekte varolan sosyalizm"in toplumsal yapısına açıklık getirme kararıma 1960'lı yıllarda okuduklarım —Deutscher, Wittvogel ve Gramsci— yön verdi. Ruhr'lu bir işçi ailesinden gelen eski tüfek bir komünistten de etkilendim, bana Çin sorununu anlatmış, kafasız bir "revizyonist" olmamam için uyarmıştı. Benim düşünce tarzıma, özellikle kitabımda savunduğum Avrupa komünizmine karşıydı. Tutuklanmamdan kısa süre önce onu gördüğümde sinirlendi, yaptığımın sadece burjuvaziye cesaret vermek olduğunu, hepimizin başına bela getireceğini söyledi. Tepkisi kısmen Nazi toplama kampındaki deneyimlerinden kaynaklanıyordu. Zamana ayak uyduramamıştı, mevcut durumu da her zaman kavrayamıyordu.

Deutscher'in *Stalin* kitabını ise Doğu Avrupa'daki durumu anlamak

için en önemli kitap olarak kabul ediyorum, Roy Medvedev'den bile daha önemli. Bir yandan neredeyse Stalin'i haklı çıkarıyor, öte yandan da köklü bir eleştiriye tabi tutuyor. Böylece sorunu her iki yandan da inceleyebiliyorsunuz. Sovyet Komünist Partisi'ndeki aydınların bu kitabı okumaları gerekir. Deutscher'in *Bitmemiş Devrim* kitabı da aynı derecede önemli, onun radyo konuşmalarını dinlediğimi de hatırlıyorum. Benzer şekilde benim kitabım da sadece bir eleştiri değil, aynı zamanda Rus Devrimi ve kapitalist olmayan kalkınma çizgisinin tamamı için bir tür dolaylı savunma. Sorunun her iki tarafını da birlikte ele almanın önemli olduğunu düşünüyorum.

Ancak temel bir konuda Deutscher'in düşüncesinden ayrılıyorum. Deutscher de, Troçki gibi, devrimin içerden ihanete uğradığını savunurken, ben Asyalılık geleneğini de hesaba katıyorum.

Sözünü ettiğiniz üçüncü yazar Gramsci. Onun yapıtlarından hangilerini biliyordunuz?

Batı Almanya'da yayınlanmış kapsamlı bir Gramsci seçkisi okumuştum. Yıllar önce DAC'nde bir çevirisini yayınlamak fikri vardı ama gerçekleşmedi. Bir anlamda hem Gramsci, hem de Wittvogel benim için Troçkist bakış açısından daha önemliydiler. Benim asıl sosyolojik ilgi alanım işbölümüydü. Wittvogel bu konuyu Doğu bağlamında ele alırken, Gramsci ekonominin akılcı süreçleriyle siyaset arasındaki psikolojik ilişkiyi inceler. Gramsci'nin kilise tarihini yeniden yorumlamayı üstlenmiş olması bugün, o zaman düşündüğümden daha önemli geliyor bana. Bunu günümüzün gereksinmeleriyle yakından ilgili buluyorum.

Marcuse okumuş muydunuz?

Hayır, ama insan çoğu kez özgün kaynakları okumadan da düşünceleri öğreniyor. Frankfurt Okulu hakkında tek bildiğim, Adorno'nun müzik üzerine yazdıklarıydı. Örneğin Benjamin'i okumamıştım, ama onun görüşleri de —bir bütün olarak Frankfurt Okulu'nun düşünceleri gibi— Eisler üzerine tartışmalar sırasında gündeme gelmişti.

Marcuse'nin Sovyet Marksizmi üzerine ilk çalışmalarını biliyor musunuz?

Evet, 1969'da okumuştum. Ayrıca Iring Fetscher'in *Marx'tan Sovyet İdeolojisi'ne* adlı kitabını da okumuştum, ama önemini kavrayabilmem için henüz çok erkendi. O zaman Marcuse okumuş olsaydım bile benim fazla işime yarayacağından kuşkuluyum. Çünkü böyle konular ideolojik bir düzlemde halledilemez.

Yani Frankfurt Okulu'nun Partili aydınları pek az etkilediği söylenebilir mi?

Estetik ve edebiyat tarihi gibi konularda çalışma yapan birkaç kişiyi etkilemiş olabilir. Örneğin, Wolfgang Heise'nin Frankfurt Okulu konusunda kapsamlı bilgisi vardı. Bir meslektaşım bana Wilhelm Reich'in kitaplarını vermişti, onu da oldukça önemli bulmuştum; ancak Deutscher, Wittvogel ve Gramsci'yle aynı kategoride değil.

Marcuse'nin ilginç noktası sizin işçi sınıfının öncülük rolünü reddetmenizin, onun çalışmalarında da belirgin olması. Fakat bir etkisi olmadı diyorsunuz?

Hayır.

Althusser ismi DAC'nde birşey ifade ediyor muydu?

İsmini biliyordum, ama Marx'ın yapıtları üzerinde bu tür metin tartışmalarını hep anlamsız bir akademik çalışma olarak gördüm. *Alternatif*'i yazdıktan sonra başka yazarlar da tanıdım: Örneğin ilk yazıları eski Marksist üslupla yazılmış olan Garaudy. Ancak biliyorsunuz Batı Avrupalı en kötü Stalinistler bile Doğu Avrupa'da yıkıcı olarak kabul edilir.

Abartıyorsunuz kuşkusuz!

Fazla değil. Batılı Stalinistler çok daha esnek ve özgürce tartışıyorlar; sizi yeni olaylar ve sorunları göğüslemeye öylesine zorluyorlar ki aslında neye karşı çıktıklarını bazan kaçırıyorsunuz.

Başka bir iyi kitap benim entelektüel gelişmem için oldukça önemli olan Garaudy'nin Hegel üzerine yazdığı *Tanrı Öldü* kitabıydı. Ben de filozoflar üzerine yazsaydım Garaudy'nin metodolojisini benimserdim;

tarihsellik sorunu, insanın içinde yetiştiği gelenekleri nasıl şekillendirdiği. Sonra bir de Teilhard de Chardin'in *İnsan Olgusu* vardı.

Onun çevirisini mi okudunuz?

Evet, CDU'nun Union Yayınevi tarafından yayınlanmıştı. Tamamen materyalist bir yapıt; kitapta öne sürülen, insanın nihai bir amacı ve nihai bir hedefi olduğu tezine ben de katılıyorum. İnsan belli bir anın gerçekliğine indirgenemez, çünkü tarihsel sürecin bir parçasını oluşturan başka gerçeklikler, aşkın gerçeklikler vardır. Bence önemli olan, Teilhard'ın temeldeki sınıf mücadelesi sorununu es geçse de, tarihsel sürekliliği insan doğası açısından çözümlemesi. Bu düşünceler zaten benim aklımdaydı, ama Teilhard'ın kitabı, kitabımın son bölümünde önemli rol oynadı. Beni etkileyen kitaplardan —örneğin Deutscher'in *Stalin*'i ya da Troçki üçlemesi— bazı sayfaları daktiloya çekerdim. Söylemek istediğimi yazdıktan sonraysa, geri dönüp ihtiyacım olan alıntıları çıkarırdım.

Kitabınızı yazmaya tam olarak ne zaman başladınız?

Kitap tez sorunumla yakından bağlantılı. 1968 Ağustosu'nda Prag olayları ile başladı; artık içerden bir eleştiri değil, açık bir dille sakıncasız olarak yazılmış cepheden bir saldırı olmasını planlamıştım. 21 Ağustos'ta, yani işgal günü aldığım bir karardı bu. Nefret doğamın bir parçası değildir, ama o gün gerçekten nefret duymuştum.

Nefretinizi bireylere mi yoksa sisteme mi yönelttiniz? Yoksa sizin için ikisi de aynı şey miydi?

Henüz bir teori haline getirmemiştim, ama düşmanın bütün Parti aygıtı, DAC ve Sovyetler Birliği'ndeki siyasi bürokrasi olduğu benim için açıktı.

Emperyalist düşmanın güçlerinin bu çerçevede yeri neydi?

Emperyalizmin —dışardaki düşman diyelim— Çekoslovakya'daki durumla hiç ilgisi yok gibi görünüyordu. Emperyalistler vardı sadece, hayatın bir gerçeği olarak. Bu durum bana Luther ile Türkler'in

hikâyesini hatırlatıyor. Kilise Türkler'e karşıydı, Luther de Türkler'e karşıydı, ama önce kendi reformumuzu yapmalıyız diyordu, sonra sıra Türkler'le savaşmaya gelsin.

Nefret sorununa gelince, insan sadece yakından tanıdığından nefret eder. Emperyalizm ise bir düşünce, bir nesneleştirme, yokedilmesi gereken bir dış sistemdi. 1973'te kitabımın ilk taslağı bu nefretin izlerini taşıyordu, gözden geçirirken bunları sildim. İnsan bu tür duygulardan kurtulmalı.

1968'le 1973 arasında yazdığınız ilk taslak nasıl ilerledi?

1968'den sonraki bir buçuk yıl içinde hazırlanmak için çok okudum. Troçki üçlemesini, barış ve sosyalizm konusundaki Sovyet yazılarını vs.

Medvedev'den haberdar mıydınız?

Tarih Yargılasın'ı ancak kitabımın ilk taslağını yazdıktan sonra okudum. Zaten kitap, Stalin'in son dönemiyle sınırlı ve geniş bir tarihsel çözümlemeye girişmiyor.

Ayrıca, Mikhail Livshitz isimli birisiyle de yazışıyordum. Livshitz'i *Forum*'da çalıştığım dönemden tanıyordum, benim Beethoven yazımı kısaltarak Moskova'da bir felsefe dergisinde yayınlamıştı. (Bu yazı, bir devrim döneminin koşullandırdığı Beethoven'in, bu dönemi izleyen gerici dönemde yaratıcılığını nasıl koruyabildiği ve 1814-1817 krizini yenerek son kuartetlerini, piyano sonatlarını ve Missa Solemnis'i nasıl yazdığı sorununu ele alıyordu.) Livshitz'e mektuplarımda bütün bu olanlardan sonra Leninist gelenekçi ve Leninist formülleri yeniden kurmanın imkânsız olduğunu yazmıştım. Bulunduğum konumun avantajı, büroda ya da fabrikada olmadığım için olayları dışardan görebilmemdi. 1970 Mayısı'nda bir emek araştırmaları dersi aldım, sonra da Taylorizm'in bilim adamlarına ve teknoloji uzmanlarına uygulanabileceği görüşüne saldıran bir yazı yazmak için bir ay izne ayrıldım. Merseburg Teknik Okulu'ndakiler yazımı beğendiler ve üzerinde çalışıp felsefe bölümünde bir tez haline getirmemi önerdiler; felsefe bölümündekiler sosyolojik sorunlarla da ilgiliydiler. Bu şekilde üç, hatta dört yıl boyunca, her yıl üç ay izin aldım, bu sürenin büyük

kısmını asıl önemli projem üzerinde çalışarak geçirdim. Bunu doğal olarak tez danışmanımdan saklamak zorunda kalmama karşın, sonuçta tezimi bitirip teslim ettiğim için kendimi haklı görüyorum. *Alternatif*'i 1972 yılında yazmaya başladım ve 1973 sonuna doğru bitirdim. Eğer 1973 yazındaki Berlin Gençlik Festivali'ne yetişecek şekilde bitirebilseydim, taslağı ülkeden dışarı kaçırmak için bu fırsatı kullanacaktım. Sonra, kitabın taslağı bitince tezime daldım ve 1974-75 yılları arasında da onu yazıp bitirdim.

Kitabımın bu ilk taslağını okuyan meslektaşlarımdan bazıları ilk iki bölümün çeşitli yönlerini yeniden düşünmemi sağladılar. Fakat şimdiye kadar, son bölümle ilgili temel düşünce çizgimden ayrılmamı gerektirecek bir eleştiriyle karşılaşmadım. Şimdi yurt dışında yaşayan bazı Çek komünistlerinin savunduğu, Doğu Avrupa toplumlarının siyasi yapıda köklü bir değişme yerine, bir miktar Batı-tipi tüketim modeliyle tedavi edilebileceği görüşleri de bunlara dahil.

Kitabınızın ilk taslağını kaç kişi okudu?

On beş.

Metnin bütününü mü?

Evet, bunların yarısı da canlı bir tepki gösterdiler. Arkadaşlarımın kitaptaki görüşleri önemli bulmaları bende olumlu bir psikolojik etki yaptı ve inançlarımı daha da güçlendirdi. Hiçbiri beni vazgeçirmeye çalışmadı. Sadece biri taslağı çekmeceme kilitlememi söylemişti. Taslak yüzünden başıma gelebileceklerden değil, ortaya çıkabilecek genelde tatsız sonuçlardan ötürü.

Bunlar uzun zamandır iyi tanıdığınız komünist arkadaşlarınız mıydı?

Evet, güvenebileceğim insanlardı. Hep birlikte hiç toplanmadık, ikişer ikişer görüşüyorduk.

Sonuçta kimse ağzından birşey kaçırmadığına göre, bu yöntemin doğruluğu kanıtlanmış oldu.

Tamamen öyle. Sadece sonunda Devlet Güvenlik ortada birşey döndü-

günü sezince peşime birilerini taktı. Ben de bir kaç kere tuzağa düştüm, birileri bana gelip görüşlerimi öğrenmek isteğinde bulundukları zaman.

Kitabınızın ilk taslağı bittikten sonra ne oldu?

Çeşitli nedenlerden ötürü yayınlamadım. Birincisi sonuçtan çok memnun değildim, ama aynı zamanda hem tezimi tamamlayıp hem de kitabı gözden geçiremezdim. Tezimi tamamlamasaydım hiçbir şey olmazdı, ancak bütün zamanımı çalışan halkın sırtından başka bir şey yazarak geçirdiğim eleştirisiyle karşılaşmaktan kaçınmak zorundaydım. Sonra çocuklarımla ilgili kişisel nedenler vardı. Karım Gundula'dan 1973 yılında boşandım. Kısmen kitap keşfedildiği takdirde ailemin sıkıntı çekmemesini sağlamak için, kısmen de Gundula doğa olarak asi olmadığı ve kitabın sonuçlarından korktuğu için. Boşandıktan sonra evde kalıp kitap üzerinde çalışmaya ve ev işlerini paylaşmaya devam ettim. Çocuklara da söyledik, tam anlayamadılar tabii. Size şimdi, başlangıçta tezimin bir parçası olan görüşmelerden de söz etmeliyim.

1973 ve 1974 yıllarında sanayide çalışan üniversite mezunlarının inisiyatiflerini neyin baltaladığını ve gelişmelerini neyin engellediğini ortaya çıkarmak amacıyla bir dizi görüşme yaptım. Bu görüşmeleri tezime ekleyip hocama verdim. Oldukça şaşırdı, görüşmeleri zarar görmeyecekleri emin bir yerde saklamam için beni uyardı. Tezimden de çıkarmamı söyledi, gerçekte görüşmeler tez için pek gerekli değildiler, ama bence projenin en iyi kısmıydı. Neyse, Merseburg Teknik Okulu rektörü tezimin bir kopyasını görüp el koydu, üzerine de "çok gizli" diye not düştü. Sonra bana bütün kopyaları teslim etmemi ve konudan kimin bilgisi olduğunu söylememi emretti. Görüşmeler altı ay boyunca büromda ortalıkta durmuştu, iş arkadaşlarım da toparlamama yardımcı olmuşlardı. Böyle konularda hep oldukça saf davranmışımdır.

Akademisyen olmadan önce uzun süre bakanlık görevlisi olarak çalışmış olan rektör, tezimin tabii ki kabul edilmeyeceğini söyledi. Danışmanım ise tezimi savunmakta ısrar ediyordu, kısmen beni sevdiği için, ayrıca tutabileceği tek yol da bu olduğundan. Biri sosyolog, diğeri sosyal psikolog olan iki profesör daha tezim hakkında olumlu rapor verdiler, ama rektör herhalde ya Parti'den ya da Devlet Güvenlik'ten reddedilmesi için emir almıştı.

Güvenlik memurları sizin yaptıklarınızdan nasıl haberdar olmuşlar?

Aslında tam olarak öğrenemedim. Mahkemeye verdikleri kanıtlardan ilki benim 1975'te yaptığım bir telefon konuşmasıydı, ama konuştuğum kişinin zaten onların adamlarından birisi olması da mümkün.

Tezim, çağırdıkları iki başka uzmanın tavsiyesiyle nihayet 1977'de reddedildi. Bu arada bir komünist arkadaşımın yardımıyla kitabımı, özellikle ikinci kısmını, yeniden yazmaya başlamıştım. Aslında birinci kısmı da gözden geçirecektim, fakat Dutschke'yi henüz okumuştum ve onun görüşlerini de tartışırsam, dikkatin esas görüşümden başka taraflara çekilebileceğini farkettim. Tezim için yaptığım çalışmadan öğrendiğim şeyleri hesaba katarak, ikinci bölümü değiştirdim, üçüncü bölümü de sözünü ettiğim meslektaşımın yardımıyla neredeyse baştan yazdım. İsim vermeyeceğim. Olay ortaya çıkuğında meslektaşlarımdan bazıları bana oldukça kızmışlardı, siyasi polis de bütün bildiklerini tamamen açıklamadı. Onun için diğerlerini bu işin dışında tutmak isterim.

İkinci taslağın yazılması ne kadar sürdü?

1975 sonbaharından 1977 Ocağı'na kadar. Bittiğinde arkadaşım Uschi'yle birlikte —o da benimle beraber Batı'ya geçti— Berlin'i terkedip küçük bir köyde saklandım. Kültür devriminin ekonomisi hakkındaki son iki bölümü orada yazdım.

Ama hâlâ plastik kombinasında çalışmıyor muydunuz?

Evet, ama darbenin yakında inceceğini bildiğim için, 1977 Ocağı'nda kitabı bitirmek üzere yıllık iznimin tamamını aldım.

Yaptığınız görüşmeler niçin tezin kendisinden çok daha "tehlikeli"ydi?

Konuştuğum insanlar neyin yanlış gittiği konusunda oldukça açık davranmışlardı. Hemen hepsi sadık birer yurttaştı, çoğu Parti üyesiydi, ama kendi konularıyla ilgili söyledikleri, DAC'ndeki yaratıcı aydın güçlerle çalışmaya zorlandıkları koşullar arasındaki çelişkiyi gösteriyordu. Bir anlamda bu görüşmeler gerçekten gizli bilgi sayılabilirdi.

Onları yetkililere vermeyerek ilk ve son defa yasalara aykırı davrandım. Eğer ağırlaştırıcı sebepler yoksa, bu tür şeyler iki yıla kadar hapisle cezalandırılır. Ancak bu durumda, beni bu bilgiyi gizli olduğu açıklanmadan önce yaymakla değil, daha sonra sağda solda bırakmakla suçlayabilirlerdi. Bu kendi başına ciddi bir suç olmadığı halde, bilginin sosyalizm karşıtı unsurlarca kullanılabilir olması, benim açımdan bir suç unsuru oluşturuyordu. İçinde ulusal güvenliği tehlikeye düşüren hiçbir şey yoktu, ama daha sonra iddia ettikleri gibi, karşı tarafın asla bilemeyeceği düzeyde ayrıntı içeriyordu.

Peki ama hepsi iktisadi ve toplumsal örgütlenme konularıyla ilgili değil miydi?

Evet. Görüşmelerde fabrikalarda işlerin gerçekte nasıl yürüdüğü gibi konular ele alınıyordu. Tezimle birlikte onları da Batı'ya geçirseydim, bu gizli bilgiyi ifşa etmek olarak kabul edilecekti. Bunun da cezası sekiz yıla kadar çıkar. Beni sorgulayan görevli, görüşmelerin Batı'ya geçmediğinin tamamen farkındaydı. Birini Batı'ya sızdırarak beni suçlayabilirlerdi, ama bunu göze alacaklarını sanmıyordum.

1975 yılında tezimi tamamlamadan önce, muhbir olduğu apaçık belli olan birini yolladılar bana. O da bir doktora tezi yazmıştı, kişiliği benimkinden tamamen farklı olmasaydı ilginç bulabilirdim. Hazırlıklarını gerektiği gibi yapmamışlardı anlaşılan: Otoriter eğilimleri oldukça belirgindi, milliyetçi, Alman yanlısı bir geçmişi vardı, Özgür Alman Ulusal Komitesi'yle de uzaktan ilişkiliydi. Müzik konularında yazan bir gazeteciydi, gerçeği olduğu gibi, cilalamadan anlatırsa orkestranın sözünü daha az dinleyeceğine inanan bir orkestra şefinin görüşüne katılacak türden bir adamdı. Ona harcayacak zamanım olmamasına rağmen, ilişkiyi sürdürmenin daha iyi olacağını düşündüm. Eğer muhbir olduğunu anladığımı belli etseydim, herhalde başka birini, o kadar kolay anlaşılmayacak birini gönderirler, tavrımın mantıksal sonuçlarını bana kabul ettirmekte daha başarılı olabilirlerdi. Ama ters giden sadece bu olmadı.

Kitabımın on beş kopyasından biri biraz zayıf bir adamın elindeydi, korkup bir kadın arkadaşına vermiş. Bu kadın da kitabı yoketmeye kıyamayıp bir üçüncü kişiye geçirmiş, o da bir başkasına. Dördüncü kişi benim okuduğum felsefe bölümüne haber vermesi gerektiğini

düşünmüş. Bu kopyada, ilk verdiğim arkadaşlarımdan silmelerini istediğim şeyler vardı. Diğerlerinin kendi kopyalarını silmiş olmalarına karşın, bu adam kendisindekini silmemiş. Bu olay 1976 Ekimi'nde oldu, dolayısıyla en geç bu tarihte olan biteni öğrenmiş olmaları gerekir. Benzer bir olay daha oldu. Büyük bir olasılıkla kendisine şantaj yapılan bir kadın, yakın bir kişisel kaynaktan tavsiyeyle bana geldi. Güvenimi en çok kazanmayı başaran kişi oydu, tekrar görüştüğümüzde kitabın ilk taslağının bir kopyasının Batı'ya geçmiş olduğunu, son taslak için de hazırlıkların yapıldığını söyledim. Bu bilgiyi aktarmış olmalı, ayrıca mesele üzerinde kopacak büyük bir patırtıdan sonra iki yıl hapis cezası almayı beklediğimi de raporuna eklemiştir herhalde. Kurt Hager'e mektup yazmayı düşündüm, ancak Ulbricht'e yazdığım mektubu hatırlayınca anlamsız olacağının farkına vardım. Ayrıca onları kitaba tepki göstermeye zorlamak istiyordum. Sonuçta düzeltmeleri okuyacak zamanım bile oldu.

Kitabınıza nasıl yayıncı buldunuz?

Batı'da hiç irtibatım yoktu, işlerin o tarafını bütünüyle çok saygı gören bir SBP üyesi üçüncü bir kişi aracılığıyla ayarladı. Görüşlerime katılmamasına karşın, kitabın yayınlanması gerektiğini düşünüyordu. Böylece Europäische Verlagsanstalt'la ilişki kurdu. Yayınevi yönetmeninin bir Çek göçmeni olduğunu duyunca ben de çok heveslendim. Ayrıca *Der Spiegel*'in de önceden kitaba yer vermesini istiyordum. Devlet Güvenlik de bütün bunları yapmama göz yumdu, kuşkusuz Hager ve devlet aygıtının onayıyla. Kitabın yayınlanmasının gürültü çıkaracağını bir noktada farketmiş olmaları gerek, gene de olayları akışına bırakmaya karar verdiler. Sorgulama sırasında, nelerle uğraşmak zorunda kaldıklarını Moskova'ya göstermek için bir "örnek vaka"ya ihtiyaçları olduğunu onlara doğrudan söyledim. *Spiegel* meselesini öğrendiklerinde, herhalde Batılı istihbarat örgütlerinin de işin içine karışmış olduğundan şüphelenmiş olmalılar. Bu nedenle beni 100. madde kapsamında, düşman kuruluşlarıyla bağlantı kurmak suçlamasıyla tutukladılar. Aslında neyi ne kadar bildiklerinden hâlâ emin değilim: Batı'nın benim kitabımın odak noktası olduğu bir propaganda kampanyasına girişmek üzere olduğunu düşünmüş olabilirler. Ama benim Batı'yla bağlantılarım eski Alman komünistleri ve diğer komü-

nistlerle sınırlıydı. Daha sonra bir *Spiegel* muhabiri tashihleri getirdi, sonra da benimle yaptığı röportajla birlikte geri götürdü. Ama başlangıçta kitabın orijinal kopyasını Batı'ya bir komünist götürmüştü. İsim vermeden bu kadarını söyleyebilirim.

Ve bütün bu süre boyunca hâlâ kombinada çalışıyordunuz?

Evet, tutuklandığım güne kadar çalışmaya devam ettim.

Batı Alman televizyonları sizinle röportaj yaptıktan sonra bile mi?

Evet. DAC yetkilileri o röportajların yapılmasına bilerek izin verdiler.

Bilerek mi?

Evet, çünkü artık bütün hareketlerimi izliyorlardı. Röportaja giderken ve eve dönerken fotoğraflarım çekilmiş. Hemen önce de o muhbir kadını ziyaret etmiştim.

Fakat sizin röportaj yapmayı kabul etmeniz yasadışı değildi.

Hayır, o sırada değildi. Ama şimdi olurdu. Ayrıca artık Batılı gazetecilerin bu tür röportajları yapması da yasadışı. Benimle yapılan röportaj 22 Ağustos 1977'de *Der Spiegel*'de yayınlandı. Aynı gün tesadüfen fabrikada bir parti toplantısı vardı. Arkadaşlardan biri yanıma gelip, bir Batı Berlin radyo istasyonunda o akşam benimle yapılan bir röportajın yayınlanacağını duyduğunu söyledi. Görüşlerime ne dereceye kadar katıldığını bilmiyorum, ama bütün meslektaşlarımla olduğu gibi onunla da aram iyiydi. Bildiğini şimdilik kendisine saklamasını söyledim.

Toplantıda bitmez tükenmez sıkıcı bir tartışma sürüyordu, nihayet ben kalkıp kişisel bir açıklama yapmak istediğimi söyledim. Çoğunluk Ağustos tatilinde olduğundan toplantıda en fazla on beş yirmi üye vardı. Şuna benzer bir şey söyledim: "Yoldaşlar, dokuz yıl önce 1968'de görüşlerimi değiştirdim. Çekoslovakya işgalini asla onaylamadım ve o günden bu yana 'gerçekte varolan sosyalizm'i eleştiren bir kitap yazdım. Bütün bunları bugünkü *Spiegel*'de çıkan bir röportajda açıkladım."

Önce bir sessizlik oldu...

Aynen böyle mi söylediniz?

Aynen böyle.

Kimse sözünüzü kesmedi?

Hayır. Sonra başladılar. Birisi "Yürekli adamsın Rudi!" diye bağırdı. Öbürleri dostça bir tonla sorular sordular. Sık sık oldukça radikal bi şekilde tartışmalara girdiğim Parti sekreteri "Hepimiz seni tanıyoruz Rudi, neler düşündüğünü de biliyoruz," dedi, " ama *Spiegel*'le nasıl konuşabildin?" Oradakilerin çoğu beni hâlâ şahsen seviyorlardı, iki gün sonra oybirliğiyle Parti'den atılmama karar verdiklerinde bile. Tartışma kısa süre sonra tavsadı. Ben de eve gidip Uschi'yle Beethoven'in kuartetlerini dinledim.

Ertesi gün her zamanki gibi işe gittim. Ama telefonum pek çalmıyordu. Beni arayanlar telefonun dinlenebileceğini akıllarına getirmeyen arkadaşlardı. Muhbir kadınla aynı tertibin bir parçası olduğu besbelli olan bir başka kişi, olaya nasıl tepki gösterdiğimi öğrenmek için aradılar. Olacakları biliyordum, oldukça doğal, sakin bir şekilde davrandım. O gün olaysız geçti, ama haberler herkese ulaşmış olmalıydı.

Yayını çok kişi dinlemiş mi?

Eminim dinlemiştir.

Ama hiçbiri sizinle tartışmadı?

Hayır, ertesi gün işe gittim. Bürom, küçük bir binadaydı, kurallara aykırı olarak sık sık akşam geç saatlere kadar kalıp daktilo yazardım. Ama herkes beni bilir ve güvenirdi. Akşam normal saatte çıktım, eve gittim. Saat altı civarında yemek yerken kapı üç kere çalındı. Normal olarak insanlar böyle çalmazlar.

Kapıyı açtım, karşımda üç adam vardı, ikisi insanın bu gibi durumlarda görmeyi beklediği suratsız, kaba tiplerden. Hakkımda bir suçlama olduğunu, onlarla gelmem gerektiğini söylediler. Yanıma birşey alayım mı diye sordum, hayır dediler. Sadece buzdolabıyla diğer elektrikli

aletlerin fişini çekmemi hatırlattılar. Sonra da bana ellerini sürmeden arabaya binmemi söylediler. Berlin'in kuzey banliyölerinden Hohenschönhausen'deki hapishaneye giderken, sessiz durmam için uyardılar. Hapishaneye vardığımızda herhalde beni neyin beklediğini göstermek için, sağlı sollu hücrelerin olduğu uzun koridorlardan geçirdiler. Psikolojik açıdan hazırlıklıydım, ama hapishanenin gerçekten neye benzediğini hiç gözümün önüne getirmeye çalışmamıştım. 1950'lerde ya da 60'larda yapılmış modern bir binaydı, Lublyanka'dan tamamen farklı.

Sorgulama odasına götürdüler. Odada diğerlerinden çok farklı iki adam oturuyordu, bizler gibi "normal" yoldaşlar. Sorgulayıcılardan birisi benim yaşımdaydı, diğeri daha genç. Bana gülümsediler, yiyecek içecek birşey getirdiler, sonra da zehirli olmalarından korkup korkmadığımı sordular. Ama bu kadar saf olduğumu düşünmeyin diye cevap verince, korkmadığımı anlamış olmalılar. İnsanların iktidardakilerden korkmamalarının, otoritenin işlerinin bir esrar perdesiyle örtülü olmamasının önemli olduğunu bile söyledim.

Sonra da yetkililer hiçbir şey yapmamış olsaydı, nasıl tepki göstereceğimi sordular. "Bir hata yapıp yapmadığımı anlamak için, durumla ilgili değerlendirmemi gözden geçirirdim herhalde," dedim. Bunu duyunca gülümsediler, herşeyin yolunda olduğunu söylediler. Birkaç soru daha sordular, bu arada peşime taktıkları kadını da ele verdiler. Ondan hâlâ biraz şüphelendiğim için, kitabı yayınlayacak yayınevinin yerine sahte bir isim vermiştim. Sorguda bu sahte isim tekrarlanınca, bilginin onlara nasıl ulaştığını anlamış oldum. Ancak genel olarak daha benim nasıl bir insan olduğumu öğrenmeye çalışıyorlardı. Bu durumu beklediğimi ve korkmadığımı da görüyorlardı.

Bu sırada resmen tutuklanmış mıydınız?

Hayır, resmen tutuklanmam ertesi gün oldu, geceyi bir hücrede geçirdikten sonra. Hücrede sadece bir kişi vardı, bütün yataklar dolu olsaydı zaten fazla kalabalık olurdu. Hücre arkadaşım besbelli tesadüfen oraya konmamıştı, yine de ona kandım, genellikle yaptığım gibi. Saklayacak birşeyim olmadığını düşünmekle de hata ediyordum, çünkü verecekleri cezanın uzunluğunu belirlerken çeşitli ayrıntılara ne gibi bir önem atfedecekleri konusunda hiçbir fikrim yoktu.

Ertesi gün ne oldu?

Ceza kanununun 100. maddesine göre devlet düşmanı kuruluşlarla ilişki kurmak suçundan tutuklandığımı söylediler. Pek çok konuda bilgi sahibi olduklarını öğrendim: Örneğin kitabın, Uschi ve bir başka arkadaşın yardımıyla fotokopiyle çoğaltıp DAC'nde gizlice dağıttığım yetmiş kopyasından haberdardılar. Röportajın *Der Spiegel*'de yayınlandığı Pazartesi günü arkadaşlarıma göndermiştim. Bu konuda herşeyi bildiklerini söyleyerek beni daha fazla konuşturmaya çalıştılar. Birşeyler bildikleri belli olunca, çoğu kez ben de doğruluyordum. Bir iki kere tuzağa düşmeme rağmen, genellikle onlara zaten bildikleri şeylerden fazlasını söylemedim.

Bir anlamda kenardan başlayıp ortaya doğru ilerlediler. Bütün olayın nasıl başladığı, tezimin ve tez için yaptığım görüşmelerin kopyalarının kimlerde olduğu, Batı'yla irtibatımı kimin sağladığı gibi konuları bulmaya çalışıyorlardı. İlk hedefleri, hakkımda dava açılıp açılmamasına karar vermeden önce, olabildiğince çok şey öğrenmekti. Jürgen Fuchs'u uzunca bir sorgulamadan sonra serbest bırakmışlardı örneğin, oysa Harich hapse atılmıştı.

Herhalde bu ikinci ya da üçüncü gün oluyor.

Herhalde, ama tam olarak hatırlamıyorum. Sonra beni tehdit etmeye başladılar.

Avukat tutma hakkınız var mıydı?

Hayır, bu sırada değil. Haftalar sonra, DAC eski Kültür Bakanı'nın oğlu Dr. Klaus Gysi savunmamı üstlendi, onu bulmama eski karım Gundula yardımcı olmuştu. Dr. Gysi görüşlerimi paylaşmıyordu, ama beni savunmak için bütün yasal olanaklardan yararlandı, yaptıklarından bütünüyle memnunum.

Peki sorgulama sırasında bir avukata danışma hakkı yok mu?

Hayır.-Mahkemeye çıkarılmayı beklerken Dr. Gysi'yle, her keresinde sorgulayıcının nezaretinde olmak üzere, birkaç kez konuşmama izin

verildi, ama sadece dışardaki işlerim hakkında konuşabiliyorduk. Mahkemeye kadar geçen süre içerisinde dış dünyayla ilişkim kesilmişti. Uschi'yi görmek için başvurmuştum, o bile reddedilmişti. Uschi'ye mektup yazmama izin vermişlerdi, sonra da mektupta çok şey anlattığım gerekçesiyle tekrar yazmamı söylediler. Böylece bir süre onunla ve diğer herkesle irtibatı kaybettim. Daha sonra Uschi'nin, kitabımın kopyalarını dağıtmaya yardım eden bir başka arkadaşımla birlikte tutuklandığını ima ettiler, bu da benim davranışımı etkiledi, bu konuya birazdan geleceğim. Altı ay süreyle *Neues Deutschland*'ı okumama bile izin verilmedi. Hapishane kütüphanesinde bulunan kitaplar ise sadece Alman, Fransız ve İngiliz klasik romanlarıyla birkaç referans kitabıydı. Gene de kütüphaneyi bilgimi artırmak için kullandım: Stendhal'in *Parma Manastırı*'yla *Kırmızı ve Siyah*'ı, Romain Rolland'ın *Jean Christophe*'u, Bettina von Arnim, bir *Sturm und Drang* edebiyatı seçkisi, Bertha von Suttner'le Malwida von Meysenburg'un anıları, tarihsel romanlar falan. Hücrede beş altı kitap tutmama izin veriliyordu, gardiyan kapıdan okuduğum ya da ilgilenmediğim bir kitap atarsa, onu da bir başkasıyla değiştirebiliyordum. Seyahat kitapları da okudum, antropolojiyle hep ilgilenmişimdir. Özellikle Paskalya adalarıyla ilgili bir kitabı hatırlıyorum.

Bir keresinde, hapishaneden dışarıya mesaj vermek için bir yol göstererek tuzak kurdular. Ben tuzağa düşünce de tecrite attılar, beş hafta boyunca da kitap okumama bile izin vermediler. Başka bir tutukluyla kaldığım hücrede doğuya bakan buzlu camlı iki pencere vardı, ancak dışarıyı görmek mümkün değildi. Ayrıca sıcak su akıyordu. Hava iyiydi, koşullar da sağlığa uygundu. Kapıdaki küçük bir kapaktan verilen yiyecek, kötü bir fabrika yemekhanesindeki yemekleri hatırlatıyordu, ama yeterliydi. Tecritte geçirdiğim beş hafta dışında, otuz marka kadar yiyecek de alabiliyordum. Nihayet Şubat ayında, avukatımla yaptığım ilk görüşmeden sonra Gundula'yı görmeme izin verildi.

Sizi bu kadar uzun süre ziyaretçilerinizle görüştürmemeleri yasal mıydı?

Bir nedeni, önce Uschi'nin beni ziyaret etmesini istememdi, bunu işleri ertelemek için kullandılar.

Genel olarak koşulların çok kötü olmadığını söylemeliyim. Örne-

ğin değişik yiyecek kategorileri vardı, ama bana hep standart mahkûm muamelesi yaptılar. Bir süre okuyacak birşeyden yoksun bırakarak kuşkusuz daha fazla bilgi vermemi sağlamaya çalışıyorlardı, ama bütün bunlar yasalar çerçevesinde yapılıyordu. Ayrıca hücrede bir satranç tahtası vardı, ancak hücre arkadaşım satrançta pek iyi değildi.

Hücrede hep bir başkasıyla mı kaldınız?

Evet, hep aynı adamla.

O da siyasi tutuklu muydu?

"Siyasi" geniş kapsamlı bir kelime. Bir fabrikada müdürmüş, ta ki Batı Almanya'daki bir arkadaşıyla, DAC ekonomisini zayıflattığı iddia edilen elalundan ticarete girişmek suçuyla mahkûm edilene kadar. Altı yılını tamamlamıştı, sorgulama için tutuluyordu, ama uydurma bir hikâye de olabilir. Bana Nitsche'yle, şu sonradan Batı Almanya'da gürültü kopartan insan hakları savunucusuyla aynı hücrede kaldığını söylemişti.

Kısa bir süre içinde, tezimi Batı Berlin'e götüren irtibat adamı hakkında herşeyi bildiklerini ve VSA-Verlag'tan birisinin onlara bilgi verdiğini anladım. Tezimle birlikte ona verdiğim yazılar hakkında bunca ayrıntıyı ancak böyle bilebilirlerdi. Batı Berlin'den döndüğünde irtibat adamı, gözlerinin üstünde olduğu ve benimle birlikte çalıştığını bildikleri söylenerek iki kez uyarılmıştı. Bana yardım etmiş olan herkesi bildiklerini açıkça belirtmişlerdi. Beni devlet karşıtı faaliyette bulunmakla suçlayacaklarsa, onların da aynı şekilde suçlanması gerekirdi. Öğrenmek istediklerini onlara söylemezsem, arkadaşlarımın üstüne gidecekler, evlerini arayacaklardı. Böyle bir patırtı çıkartmak istemediklerini iddia edip bir anlaşma önerdiler: Konuşursam, başka hiç kimse tutuklanmayacak, tutuklanmış olanlar da serbest bırakılacaktı. Hiçbir şey olmamış gibi serbest bırakılmayı bekleyemezsin dediler, dolayısıyla bize biraz bilgi verirsen, belki de bütün olaydan vazgeçebiliriz. Batı Alman gazetelerinde benim hakkımda çıkan ucuz yazılardan alıntılar okuyup duruyorlardı: "Bahro'da yeni bir şey yok" gibi. Fakat tek bir ödün bile vermedim, çünkü haklı olduğuma inanıyordum. Sorgulayıcımın soğukkanlılığını kaybettiği tek nokta da bu

oldu. İnatçılığımın üç sorguya bedel olduğunu söyledi.

Sorgulayıcınızın rütbesi neydi?

Bana söylemedi, oysa genellikle rütbelerini söylerler. Diğerleri gibi sivil elbise giyiyordu. Entelektüel olarak benimle eşit düzeydeydi. Fiziksel şiddet kullanmadı, ama psikolojik açıdan gaddar bir yanı vardı. Bir keresinde mektuplarımdan birini yeniden yazmamı söylemişti, oysa nasılsa göndermeyecekleri belliydi.

Kitabınızın içeriğini tartışabilecek durumda mıydı?

Elbette. Oldukça iyi anlaşıyorduk, tartışmalarımız da, kitabımın konusu açısından hayli tatminkârdı. Görüşlerimin olayların uzun vadeli gelişmesine katkıda bulunabileceğini söyleyecek kadar da ileri gitmişti. Ben de DAC vatandaşlığından çıkmak için yaptığım başvuruda da belirttiğim gibi, DAC'nde sosyalizmin kurulması için yirmi sene aktif olarak çalıştığımı, kitabımın ülkenin daha da gelişmesi için bir katkı olduğunu sürekli vurguluyordum. Sorgulayıcıma bunu belirtince, Parti'nin sorunlardan haberdar olmadığını düşünmemem gerektiğini söyledi, ama tartışılan nokta da bu değildi zaten.

Kitabı başından sonuna kadar okumuş muydu?

Evet, başından sonuna kadar okumuş, üstelik anlamıştı. Ayrıca tezimi de okumuştu.

Marx'ı ne kadar bildiğini söyleyebilir misiniz?

Mesleği avukatlıktı ve mutlaka Marksist devlet teorisine aşinaydı. *Kapital*'i ne ölçüde bildiğini ise tahmin edemem.

Size kariyeriyle ya da özel yaşamıyla ilgili birşey söyledi mi?

Özel birşey söylemedi —böyle birşey söylememeye dikkat ederdi— ama onun nasıl düşündüğünü seziyordum, bana da birşeyler öğretti. Hücre arkadaşımı ele alalım. Hapis cezasını haketmişti. DAC'nde Batı'yla ticari ilişkiler konusunda bir yolsuzluk problemi vardır. Ha-

piste hakettikleri için yatan bir sürü insan var, ancak bazan sorgu sırasında bunların haklarına pek dikkat edilmez. Ancak süper güçlerin nasıl gizli polisi varsa, DAC'nin de gizli polisinin olması gerektiğini kabul ediyorum. Durumu bir bütün olarak görüyorum.

Sonunda sorgulayıcım sınıf mücadelesi vs. konularında basmakalıp laflara başvurdu, ama bunların basmakalıp olduğunu biliyordu. İşinde ilkesiz olmasına karşın, gene de belli sorunlarla uğraştığı izlenimini edindim. Belki de fazla zekiydi. Bir keresinde ona "Ruhunuzu kurtarmak istiyorsanız, bu işten vazgeçmelisiniz," dedim.

Buna nasıl tepki gösterdi?

Hiçbir şey söylemedi. 1977 Kasımı ortalarında, uzlaşmayı kabul ettiğim takdirde DAC'nde bir tür yarı-yasal konuma kavuşabileceğimi söyledikleri sıradaydı. Benim yanıtım, bunu hâlâ göze alabilecek kişilerle ilişkiye devam edebildiğim, Parti'yle bir tür dolaylı işbirliği ayarlanabildiği ve diğer bütün koşullara uyulduğu takdirde —tutuklamalara ve insanların evlerinin altüst edilmesine bir son verilmesi gibi— bir uzlaşmanın mümkün olabileceği şeklindeydi. Bütün bunları kabul etti, gerçekten de tutuklamaları durdurdular. Ben de işin nasıl düzenlendiğini anlattım. Yalan söylemedim, çünkü yalan benim savunduklarıma zarar verecekti, mahkemeye kadar da DAC'nde kalmak istiyordum. Bana en kısa zamanda Batı'ya geçmek isteyip istemediğimi sordular. Ben de meydanı kimseye bırakmak istemediğimi, zaten Batı'ya gitmeye meraklı olmadığımı söyledim.

Böylece ayrıntıları anlatmaya zorlandım. Zor durumda kalmıştım, çünkü kitabı Batı Berlin'e geçiren kişi, yakalayabilecekleri üç kişiden biriydi. Kim olduğunu tam olarak bilmiyorlardı, ancak bir kez uzlaşmayı kabul ettikten sonra, bütün hikâyeyi anlatmak zorunda kaldım. Bu beni rahatsız etmişti, onun hakkında yasal bir işlem yapmış olmamalarına karşın, hâlâ da biraz rahatsızım. Eğer bir hikâye uydursaydım, sorgulayıcılarım...

Sorgulayıcılar mı?

Evet, sorgulamayı bizzat yürüten tek bir kişiydi, ama o da başkalarına danışıyordu. Bu sırada beni ve arkadaşlarımı o kadar iyi tanımışlardı ki,

tezimi gösterdiğim kişilere kitabımı da göstereceğimi biliyorlardı. Onları arkadaşlarımdan bazılarının, kitabın sadece bazı kısımlarını bildiklerine inandırabilsem bile, kopyayı Batı'ya götüren kişinin kitabın bütününden haberdar olduğu açıktı. Sanırım bir aşamada mahkemeden tamamen vazgeçmeyi de düşündüler, ama sonra birşey çıkmadı.

Sizin bir komünist olarak sadakatinize seslendiler mi?

O noktada hayır. Sorgulayıcım bunu yapmayacak kadar kurnazdı. "Gerçekte varolan sosyalizm" bağlamında düşman olduğumuzu biliyordu, ama gene de bana bir uzlaşma önermeye hazırdı.

Her sorgu ne kadar sürüyordu?

Mesai saatleri boyunca. Sabah saat sekizle dokuz arasında başlıyorlardı, öğle yemeği için en az bir saat ara veriliyordu, öğleden sonra da ikiden beşe kadar bir seans daha vardı.

Mahkemeden önce ne kadar gözaltında kaldınız?

Yaklaşık on ay.

Gözaltı süresinin bir sınırı var mı?

Üç ay, ama otomatik olarak uzatılabilir.

Size karşı yönelttikleri suçlamaları ne zaman değiştirdiler?

Ocak ayında, belki de daha önce Aralık'ta, devlet karşıtı örgütlerle ilişkide bulunma yerine, casusluk ve devlet sırlarını ifşa etmekle suçlandığım söylendi, bu daha ciddi bir suçtu. Suçlamayı istedikleri gibi büyütebileceklerini, bunu kanıtlamanın da bir yolunu her zaman bulabileceklerini açıkça belirttiler.

Baş sorgulayıcının daha yukardaki kişilerle yakın temas içinde olduğu izlenimini edindiniz mi?

Evet, bana bir uzlaşma önerdiği noktaya varana kadar, bütünüyle

mantıklı bir yol izlemişti. Önerisi açıkça başka bir yerde alınan bir kararın sonucuydu.

Politbüro'da sizinle ilgili bir dosya olduğunu sanıyor musunuz?

Politbüro herhalde benim durumumu tartışmıştır, ama dosyaları sekreterlik tutar. Başlangıçta tamamen yanlış istihbarat almışlardı, arkamda başkalarının olduğunu düşünüyorlardı. Kendi başıma hareket ettiğimi anlamaları oldukça zamanlarını aldı. Mahkemeden iki ay kadar önce, kitapla ilgili ifademi yazarken, Devlet Güvenlik'in sorgulama şubesi müdürü gelip benimle iki saat süreyle tartıştı. Stalinist terimlerle tartışan, elli altmış yaşlarında bir generaldi, bütün bu olayı gayet sakin karşılıyordu. Ama herşeyi ak ve kara olarak görüyor, benim de emperyalistlerin aleti olduğuma inanıyordu.

Bana, Marksist-Leninist yuvaya dönmeye hazır olup olmadığımı sordu. Hayır deyince de, yalan söylemekle suçladı ve emperyalistlerin hizmetinde olduğumu, Batı'nın kitle iletişim araçlarına başvurmamın çok hatalı olduğunu kabul ettirmeye uğraştı. Ben de, Parti'nin bize başka bir seçenek bırakmadığını, temel görüşlerimden bir tek geri adım bile atmayacağımı söyleyerek karşılık verdim. Bir ilerleme kaydedemediğini görüyordu, geldiği gibi dostça ayrıldı. Kuşkusuz ziyaretinin diğer amacı sorgulayıcımın benimle ilgili söylediklerini kontrol etmekti.

Sonra ne oldu?

Sorgulama hemen hemen sona ermişti, ben de yazılı ifadem üzerinde çalışmayı sürdürdüm. Bu noktada başka bir problemin ortaya çıktığından söz etmeliyim. Tezimin ekindeki görüşmeler 48 üniversite mezunuyla yapılan konuşmalara dayanıyordu, ancak yazdıklarımın sadece yüzde seksen kadarı görüşmelerin kendisinden alınmıştı. Geri kalanını daha önceki tartışmalarımıza dayanarak yazmıştım. Ne ben, ne de söz konusu kişiler bu konuşmaların malzeme olarak kullanılacağını düşünmemiştik. Görüşmeleri "Mühendis, 39 yaşında, bölüm başkanı" gibi isimsiz başlıklar altında yazarken, ufak tefek değişiklikler yapmakta bir mahzur görmemiştim. Çünkü bu görüşmeleri vardığım sonuçların kanıtı olarak değil, sadece belli sorunların sergilenmesi olarak düşün-

müştüm. Ancak şimdi bunun doğru olmadığını görüyorum. Ayrıca görüşmelerde isimsiz olmalarıyla uyuşmayacak kadar çok ayrıntı vardı. Güvenlik memurları Batı'ya satılmak üzere insanların ağzından laf almak için gönderilen bir ajan provokatör olduğumu düşünmüş olmalılar. Bütün bunları düşünmemeye çalıştım, görüşmelerdeki isimlerin saklılığına saygı göstereceklerine inanacak kadar da saftım. Benim yapım bu. Ama görüştüklerimden yirmisini ziyaret etmişler, yüreklerine korku salıp, yanıtları bilerek çarpıttığım şeklinde yeminli ifadelerini almışlar. Bunlardan beşi de sonuçta mahkememde şahit olarak dinlendi. Nasıl olduğunu anlatayım.

Konuştuğum kişilerden biri belli bir fabrikanın kapanacağını, üretimin Macaristan'da sürdürüleceğini anlatmıştı. Şimdi de böyle birşey söylediğini inkâr ediyordu.

İfadesini önceden gördünüz mü?

Evet, bütün ifadeleri önceden görüyordum ve hepsine cevap vermek zorundaydım. Ben de ilk ifademe sarıldım ve görüşmeleri tahrif etmediğimi tekrarladım. Bu adam daha sonra yalanlamasının bir kısmını geri aldı ve üretimin Macaristan'a transfer edilmesi planlarını unuttuğunu söyledi. Görüşmenin esas olarak doğru aktarılmış olduğunu onaylıyordu.

İlk şahit o muydu?

Evet, sonra ikincisi geldi, neredeyse görüşmenin yapıldığını bile inkâr etti, oldukça kaba saba ve durgun zekâlı bir insan olan savcıyı bile utandıran yalanlar uydurdu. Diğer üçü ifadelerini esas olarak doğruladılar, sadece bazı ufak ayrıntılar ya da kelimeler üzerinde durdular. Ancak belirttiğim gibi, geriye bakınca, yazdıklarımı bu kadar kişisel yazmamam gerektiğini anlıyorum, özellikle konular tek tek örneklere başvurmadan da tartışılabileceği için. Görüştüğüm insanların yanıtlarından kısmen ben de sorumluydum, zira yansız olmaktan çok uzak sorular sormuştum. Bu insanları bugün tekrar görseydim, onlara herşeyi açıklamaya çalışırdım. Bu şahitlerin mahkemeye çıkması DAC'ndeki ahlâki durum açısından da iyi oldu. Cesaretini kaybeden bir tanesi hariç —onun için gerçekten üzüldüm— diğerleri kendi görüşlerini sa-

vundular. Avukatım mahkemede onları sorguladı, hâkim bile ifadelerini incelerken oldukça tarafsızdı. Savcının tersine, hâkim oldukça zeki bir adamdı. Suçlamaların hepsinin kanıtlanamadığını göz önüne alarak savcının talep ettiği dokuz yıl hapis cezasını kendi inisiyatifini kullanarak bir yıl kısaltmış olmalı. İşler mümkün olduğu kadar kitaba uygun yürütüldü, kuşkusuz dış dünyanın tepkileri gözetilerek. Davayla ilgili diğer ayrıntılar *Der Spiegel*'de yayınlanan iki mektubumda var.

Mahkemede benim görüşlerimin yargılanmadığı vurgulanıyordu, ancak bu, kitabıma ve tezime karşı çeşitli profesör ve kurumlardan alınan ifadeleri mahkemeye sunmalarını engellemedi. Bu ifadelerden bazıları, özellikle DAC'nde verdiğim zararı göstermek için Batı Alman gazetelerinden alıntıların yapıldığı ifadeler, Stalin döneminde beni kurşuna dizdirmek için yeterli olurdu. Tezimi verdiğim zaman hakkında olumsuz rapor yazmış olanlardan biri çıkıp beni karşı devrimcilikle suçladı.

Size Kasım ayında önerdikleri uzlaşma gerçek bir uzlaşma mıydı, yoksa göstermelik miydi?

Bilemem, her zamanki yöntemleriyle bilgi alamayacaklarını, benim de siyasi bir uzlaşma fikrine açık olduğumu görünce, bu doğrultuda tartışmaya başladılar. Doğal olarak gerçek bir uzlaşma bana siyasi faaliyet alanı verecek türde olmalıydı.

Kasım ayındaki göstermelik uzlaşmayla generalin Mayıs'taki ziyareti arasında ne oldu?

Herşeyi yeniden ayrıntılarıyla incelediler, özellikle tezimin ekindeki görüşmeleri. Ben de bir adım bile geri atmaya hazırlıklı olmadığımı açıkça belirttim. Herşeyi sayfa sayfa yazdım, Çekoslovak Komünist Partisi'nin yanlışlarını tekrarlamayacak reformların SBP'nin önderliğinde nasıl uygulamaya konulabileceği konusundaki görüşlerim de dahil olmak üzere. Mahkemenin kendisine gelince, başlıca kanıt yalnızca kitaptan alınan ve oldukça grotesk bir biçimde emperyalistlere bilgi sızdırmak şeklinde sunulan parçalardı. Savcı bile bunların çoğunun çarpıtılmış ve bağlamından koparılmış olduğunu farkediyordu.

Televizyon röportajlarından hiç söz ettiler mi?

Hayır, onlardan hiç söz edilmedi.

Ya Der Spiegel *röportajından?*

O da sadece *Der Spiegel*'in casusluğa karıştığı ve Batı istihbaratıyla yakın ilişki içinde olduğundan kuşkulanıldığı için gündeme geldi.

Mahkeme ne kadar sürdü?

Tam iki gün. Hüküm haftanın sonunda sabah okundu.

Görüştüğünüz beş kişi dışında, mahkemeye kaç kişi şahit olarak çağrıldı?

İki şahit daha vardı: arkadaşım Ursula Benicke ve kitabın yazılması sırasında bana en çok yardımı dokunan en yakın arkadaşım.

Casusluk suçu için en ağır ceza neydi?

Sanırım on yıldı. Ben altı yıl bekliyordum, bu kadar ağır olunca şaşırdım. Ama benim davam, onlardan bu kadar korkmak için hiçbir neden olmadığını gösteriyor. İnsan, Politbüro diktatörlüğüyle çatışmaları göze almaya hazırlıklı olmalı.

Batı'da birçok komünistin anlayamadığı, dışarda bu kadar kötü bir izlenim bırakacağını bilmelerine karşın niçin sizi önce mahkemeye çıkarıp sonra sekiz yıla mahkûm ettikleri.

Başka bir seçenekleri olduğunu sanmıyorum. Hiçbir şey yapmasalardı aynı türden faaliyetlere yeşil ışık yakmış olacaklardı. Beni ideolojik nedenlerle cezalandırmayı istemedikleri için, teknik açıdan tek sorunları, casusluk suçlamasıyla olabildiğince ağır bir ceza vermekti. Batılı komünistlerin görüşleriyle hiç ilgilenmiyorlardı. Herşey tamamen mantıklı bir yol izledi ve bütün dikkatleri onların gerici konumlarına çekti. Bu da iyi bir şeydi.

Ama bunu tahmin edemeyecek kadar aptal olamazlar.

Sovyetler Birliği'nde rejim, dışarıda olup bitenleri doğru dürüst anlayamayacak kadar kalın kafalıdır. DAC'nde ise fazla dargörüşlü, köle ruhlu ve düşünceleri fazlasıyla muğlaktır. Eski kafalı bir babanın çocuğuna davranışına benzeyen ilkel bir otoriter tavrı vardır, cevap vermeye kalkan cezalandırılır. Yaptıklarından hoşlanmadıklarına eminim, ayrıca Kurt Hager gibi bazı parti liderleri sizin biraz önce sorduğunuz sorulara benzer sorular sormuşlardır. Fakat Politbüro'nun güvensizlik hissi, akılcı siyasi karar verme kapasitesine ağır basar.

Mahkemeden sonra doğruca Bautzen Cezaevi'ne mi götürüldünüz?

Hayır, hayır. Avukatımla beraber mahkeme kararındaki çeşitli yasal hatalara karşı temyize başvurma hazırlığına başladık. Bu başvuru, suçun sekiz yılı hakettirecek ciddiyette olduğu gerekçesiyle reddedildi. Berlin'deki hücrede bir ay daha kaldım, sonra Bautzen'e götürüldüm.

Bautzen'de koşullar nasıldı?

Hapishanede hemen bütünüyle tek kişilik hücreler vardı, her biri en çok altı yedi metrekarelik hücreler. Duyduğuma göre vaktiyle bir hücreye iki mahkûm yerleştirilirmiş. Bir ay kadar bu şekilde tecrit edildim, ama sonra diğer mahkûmlarla ilişki kurdum. Hapishaneye gelen *Neues Deutschland*'dan davayı izledikleri için geleceğimi biliyorlardı.

Başka gazete ve dergiler bulunuyor muydu?

Dış haber dergisi *Horizont*'u, Moskova'da iki dilde yayınlanan *Neue Zeit*'ı, ayrıca çeşitli sosyal bilim ve bilim-teknik dergilerini okuyabiliyordum.

Ne tür işler yapmak zorundaydınız?

Önceleri vidalar üzerine yay klipsleri monte etmekle görevliydim, sonra bir çalışma grubuna verildim.

Diğer mahkûmlar hangi suçlardan yatıyorlardı?

Çoğu politikayla ilişkili suçlardan mahkûm edilmişlerdi. Bazıları kara-

borsa döviz işlerine karışmışlar ve suçlarıyla hiç orantısız cezalar almışlardı. Batı'ya kaçmaya çalışırken yakalananlar vardı, kimisi de polis hesabına çalışırken şu ya da bu nedenle gözden düşmüştü. Yüksek yerlerde tanıdıkları olan birkaç mahkûm da vardı, onlar da imtiyazlı olmalarından çok, yetkililer sıradan mahkûmlara rejim hakkında yüz kızartıcı ayrıntıları açıklayabileceklerinden korktukları için Bautzen'deydiler. Kısacası yakından izlenmesi gereken her türlü insan vardı.

Genel hava bana göre Weimar Cumhuriyeti'nde iyi yönetilen bir cezaevine benziyordu. Hiç kötü muameleyle karşılaşmadım, ama diğer mahkûmlar Helsinki anlaşmalarından önce "işbirliği yapmayanlar"a karşı zor kullanıldığını söylediler, daha sonra bu tür muamelenin bazı DAC cezaevlerinde hâlâ uygulandığını güvenilir kaynaklardan öğrendim. Hapishane personeli kurallara uygun davranıyordu, çoğu da oldukça iyi huyluydu. Aldıkları emirlerin çok nadiren dışına çıkıyorlardı. Eğer bir mahkûm yüksek sesle karşı çıkmaz ya da saldırmazsa kendi haline bırakılırdı.

Beni özellikle rahatsız eden, yoklamalar gibi anlamsız rutin uygulamalardı, çünkü gardiyanlar hangi hücrede kimin olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Ayrıca dışarı çıkarılınca da askerler gibi sıraya girmek zorundaydık. Helsinki Konferansı'nın ardından Ceza Yasası'nın düzeltilmesinden önce, mahkûmlar tek sıra halinde avluda havalandırmaya çıkarılırmış, konuşmalarına da izin yokmuş. Ama ben Bautzen'deyken çalışma gruplarının üyeleri birbirleriyle konuşmakta serbesttiler. Her grup diğerlerinden ayrı tutuluyordu, ancak güvenlik görevlilerinin ve muhbirlerin bütün dikkatine karşı, izinsiz mektuplar gruplar arasında gidip geliyordu.

Bautzen'de toplam kaç mahkûm vardı?

100-150 arasında sanırım.

Hepsi erkek miydi?

Hayır, ayrı bir bölümde kadınlar da vardı. Akşamları onlarla avludan konuşabiliyorduk, hatta üstü örtülü siyasi laflar da edebiliyorduk. Asıl moral bozucu olan, durumun tümden adaletsiz oluşu ve Devlet Güvenlik'in rasgele kullandığı gücüydü. Örneğin genç bir kabadayı

vardı, kaçakçılık ve Batı'dan para kabul etme suçundan on bir yıla mahkûm olmuştu. Hapishane onu ciddi bir siyasi suçlu haline getirdi, aslında bir hiçti ve devlet için bir tehlike oluşturmuyordu. İlerde muhbir olarak kullanabilecekleri türden biriydi.

Ziyaretçi izni var mıydı?

Mahkemeden önce ayda bir, yarım saat süreyle ziyaretçimle görüşebiliyordum, Bautzen'de ise iki ayda bir ve bir saat süreyle. Sistem bütünüyle çok geriydi, görmeme izin verdikleri tek kişi eski karımdı. Daha sonra çocuklarımın ziyaretine de izin verdiler.

Hapishanede kütüphane var mıydı?

Evet. Fransızca öğrenmek ve diğer başka şeyler için, kütüphaneyi kullandım.

Ders veriliyor muydu? Yoksa herşeyi kendi başınıza mı yapmak zorundaydınız?

Kendi başıma tabii. Her mahkûmun birşey çalışmasına izin veriliyordu, ben de Fransızca'yı seçtim. Klasik müziğe meraklı olanların on beş günde bir, iki saat plak dinlemelerine izin vardı, bazan da pikabı plaklarla beraber hücreme getiriyorlardı. Ayrıca kütüphaneden kitap alınabiliyordu. Ben İncil'i aldım, uzun zamandır okumak istiyordum. (Hohenschönhausen'de İncil talebimi sürekli geri çevirmişlerdi, dindar bir Hıristiyan olsaydım herhalde verirlerdi.) Ayrıca Guardini'nin Katolik bir yapıt olan *Tanrı*'sını da okuyabildim.

Kütüphaneye gidebiliyor muydunuz, yoksa kitapları hücrenize mi getiriyorlardı?

Mevcut kitapların listesini veriyorlardı, ben istediklerimi söylüyordum. Dini kitapların yanı sıra, kilisenin başlangıcıyla ilgili materyalist bir tarih kitabı vardı, bir de *Bismarck Çağı Şahsiyetleri* adlı bir DAC kitabı. Bu kitap sadece Marx, Engels ve Liebknecht'i değil, diğer siyasi partileri de ele alıyordu. Tamamen Marksist bir bakış açısıyla yazılmıştı, ama pek çok ilginç biyografik bilgi de vardı. Sonra Franz Meh-

ring'in *Alman Sosyal Demokrasisi Tarihi* kitabını ilk kez okudum, bir de Goethe'nin *Wilhelm Meister*'i gibi bazı klasik edebiyat yapıtlarını. Genel kültür açısından kütüphane hiç de fena değildi, ayrıca sözünü ettiğim dil dersi plakları gibi teknik malzeme de vardı.

Çok çalışmanız bekleniyor muydu?

Eylül başında beni bir çalışma grubuna verdiklerinde, o kadar fazla çalıştım ki, istenen normu % 200 oranında geçtim. Herkes çok çalışıyordu, üzerlerindeki baskıdan değil, para kazanıp eve göndermek ya da cezaevi kantininden birşeyler almak için, tereyağ, sosis, şeker, kahve, bazan da reçel ve meyve gibi. Hem Berlin'in hem de Bautzen'in en kötü tarafı vitamin yokluğuydu. Berlin'de etraf dikenli telle çevriliydi ve avludan görebildiğimiz sadece bir başka binayla yine dikenli tellerdi. Bautzen'de hiç olmazsa biraz ağaç görüyorduk.

Yazmanıza izin veriliyor muydu?

Ancak Bautzen'e geçtikten sonra. Çeşitli siyasi düşünceleri not ediyordum, ama birisi ihbar etti, hepsine el koydular. Bautzen'den ilk mektubum ben tecritteyken yayınlanmıştı, ikincisinin de yayınlandığını biliyordum. Birincinin yayınlanmasından sonra hücremdeki bütün kâğıtları ve eski karımın getirdikleri de dahil olmak üzere kitaplarımı aradılar. Uluslararası Siyaset ve Ekonomi Enstitüsü'nün (tezimi yerin dibine batıran bir rapor yazmış olan kurum) yayınlarıyla ilgili notlar tutmuştum, ayrıca bir kilise dergisinde çıkan yazılarla ilgili notlar da vardı, çünkü İsa konusunda birşeyler yazma düşüncesindeydim. Ama herşeyi aldılar.

Ben de hapishane kurallarına harfi harfine uyduğumu ve işimi gerektiği gibi yaptığımı belirterek, bu durumu protesto için onları açlık grevine gitmekle tehdit ettim. Buna rağmen kâğıtlarımı geri vermeyi reddedince, Berlin'den aldıkları talimata göre davrandıklarını anladım. Zaten avukatımdan alışılmışın dışında yayınları da alabilmem için izin almasını istemiştim. Fakat bunların çoğuna, *L'Humanité* de dahil, izin vermediler, sadece cezaevi kütüphanesindeki kitapları okuyabiliyordum. Yapmak istedikleri *Der Spiegel*'de çıkan mektuplar gibilerinin yayınlanmasını önlemekti.

Bu mektuplar yüzünden hiç sorguya çekildiniz mi?

Hayır, iki kez Berlin'den emniyet görevlileri geldi, fakat sadece benim söylediklerimi dinleyip gittiler. Neler yaptığımı sordular, beni sıkı sıkıya kilit altına aldıkları için yapacak fazla birşey olmadığını söyledim.

Yani L'Humanité*'yi hiç okuyamadınız mı?*

Bir iki kere okudum, ama bir başka mahkûm aracılığıyla. Radyo ve daktilo istediğimde, talebim tahmin edilebileceği gibi geri çevrildi. Fakat sonuna kadar gitmeye kararlıydım. Açlık grevine başlamadan bir gün önce, başsavcıya uzun ve acı bir mektup yazdım, mektubun hapishaneden dışarı çıkacağını umuyordum. Ama zincirdeki halkalardan biri polisin adamıymış herhalde, çünkü mektup Devlet Güvenlik'in eline geçti. Gene de cezalandırılmadım.

Açlık grevine 11 Ocak'ta başladım, doktor böyle bir eylem için fazla entelektüel olduğumu söyledikten bir gün sonra. İyi bir doktordu, bana da iyi davranıyordu. Ama bütünüyle apolitikti, benim de açlık grevine dayanamayacağıma gerçekten inanıyordu.

İlk gün çalışma grubunda kalmama izin verdiler. Sonra da karanlık bir delikte tecrite aldılar. Berlin'de emniyetin kullanabileceğinden çok daha kötü, uzun zaman önce ortadan kaldırılmış olması gereken bir yerdi. Kıyıda köşede örümcek ağları vardı, penceredeki buzlu camın üstü kalın bir tel kafesle örtülüydü. Ne masa, ne de lavabo vardı, sadece bir tuvaletle musluk. Kapının üstündeki ampul de, çıldıranlardan korunması için, tel kafesle çevriliydi. Doktorun bana göz kulak olmakla görevli olduğunu farkettim, ya kendisi ya da yardımcısı düzenli olarak gelip nabzımı tansiyonumu falan ölçüyorlardı. Normal dinlenme süresine izin veriyorlardı, *Neues Deutschland*'ı da okuyabiliyordum, ancak *Horizont*'un bir sayısı dışında başka hiçbir şey okuyamadım.

O karanlık delikte altı gün geçirdikten sonra, zorla beslenmek üzere doktora götürüldüm. Doktor açlık grevinden hemen oracıkta vazgeçeceğimden emindi. Sadece dört kilo kadar zayıflamıştım, diğer mahkûmların aç kaldıkları zamanla ilgili anlattıklarıyla karşılaştırılacak olursa, oldukça iyi durumdaydım. Beden hareketleri yapmaya devam

etmiştim, onun da yararı olmuştu. Aniden ayağa kalktığımda, hafif başım dönüyordu, bunun dışında bir şikâyetim yoktu. Ayrıca öbür mahkûmların öğütlediği gibi, çok su içiyordum.

Her neyse ağzıma bir tüp sokup beslemeye başladılar. Tüpü çekip çıkardım, ama iki polis arkamdan yakaladı, böylece tüpü zorla içeri soktular.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu yöntem hastanelerde uygulanırmış, ama hastaları çılgına çevirdiği için sonra vazgeçmek zorunda kalmışlar.

Beni zorla beslemek dışında bir seçenekleri yoktu. İlk baştaki sembolik mücadeleden sonra, devam etmekte kararlı olduklarını anladım, sonra da bağlayıp iğne yapmaya başladılar. Doktor yapı olarak kaba bir adam değildi. Bautzen 1 hastahanesinin yöneticisiydi, ayrıca iki ilâ dört bin arasında hastanın yattığı devasa Bautzen 2 hastahanesinden de sorumluydu. Beni Bautzen 1'e yatıracaklarını ya da Leipzig'e göndereceklerini düşünmüştüm, ama uygulamayı bulunduğumuz yerde sürdürdüler.

İlk girişimlerinden kısa süre sonra, alt katta yüksek sesler duydum. Daha sonra, "tedavim" için daha iyi bir hücre hazırladıkları anlaşıldı. Avlunun öbür tarafındakilerle haberleşebilmemi güçleştirmek için pencerelerine içerden ve dışardan tahtalar çakılmıştı. Kendimi yeni hücremde bulur bulmaz kalkıp pencereden baktım. Bunu yapmamı bekleyen bir gardiyan kapıdan beni gözetliyormuş, içeri dalıp pencereleri ancak hava girebilecek şekilde çiviledi. Gene de bir şekilde sesimi duyurmayı başardım. Açlık grevini otuz bir gün sürdürdüm, demek ki beni toplam yirmi beş gün zorla beslemişler. Doktor kırk kere beni görmeye geldi. Tedavimin bu yönü hakkında bir şikâyetim yok. Bu işleri başıma kendim açmışım, onlar da bana birşey olmamasını sağlamakla görevliydiler. Zorla beslemek dışında iki hafta boyunca iğne yapmışlardı.

Başsavcıya yazdığım mektubun hapishaneden çıkmadığını öğrenince, açlık grevine son vermeye karar verdim. Son birkaç gündür doktor sabırsızlık belirtileri göstermeye başlamış, burnumda daha ince bir tüp bırakarak da tedaviyi tatsız bir hale getirmişti. Ama bu yapılan, kötülükten yapılmamıştı. Doktor eğer grevden vazgeçseydim, onun hanesine bir artı puan yazılmış olacağını anlattı. Ayrıca bana böyle davranmanın vicdanını rahatsız ettiğini de söyledi, buna ben de inanıyordum.

Vaktini diğer hastalarına harcamayı tercih ederdi. Sürekli olarak yaptığımın bir işe yaramadığını söylese de niçin yaptığımı anlıyordu. Bu arada Bautzen'den dışarı sızdırdığım ikinci mektubun da yayınlandığından haberim yoktu. Bu da beni gözlerden uzak tutmaları için ayrı bir sebepti.

10 Ocak'tan Nisan sonuna kadar toplam dört ay tecritte tutuldum. Beni böyle tecrit ederek özellikle hainee davrandıklarını düşünmüyorum, ama özel tıbbi tedavi bahanesini kullanmaktan hoşnuttular. Açlık grevine son verdikten iki hafta sonra, bana eskisi gibi iş getirmeye başladılar. Yeniden kitap alabiliyordum. Açlık grevi sırasında İncil'i okumuştum ve Fransızca çalışmıştım.

Yukarı kata, eski hücremin bitişiğindeki hücreye taşıdılar beni. Kara delik kadar kötü değildi, ama pencerede normal cam yerine kalın buzlu cam vardı.

Alt kattaki gürültüler tekrar başladı, sonra da ayrı bir bölüm hazırladıklarını öğrendim. Nisan sonunda alt kata götürüldüğümde, hücrede başka biri vardı, polisin bir adamı. Daha sonra Ukrayna'da Yahudi Kırımı'na karışmış bir savaş suçlusu getirildi. İşçi sınıfı kökenli tipik bir SA üyesiydi. Bütün yaptıklarını, reddetseydi öldürüleceği için yaptığını söylüyordu.

Hepsi böyle söylemişti.

Savaş sonunda Ruslar, bu adamı yirmi beş yıla mahkûm etmişler, ama cezası bitmeden salıverilmiş. Hiçbir şey söylemeden DAC'ne dönmüş, kim olduğunu çok sonra anlamışlar. Hücremizde bir televizyon vardı, onun karşısına geçer, işçi sınıfının çıkarları hakkındaki bütün resmi lafları tekrarlayıp dururdu.

Serbest bırakılana kadar hücrede mi kaldınız?

Evet. Sürekli olarak özel bir nöbetçi vardı, havalandırma sırasında da başkalarıyla temas kurmayayım diye yanımda birisi dururdu. Ancak pencereden diğerleriyle konuşuyordum. Fransızca plaklar bulundurmama da izin veriyorlardı.

Bautzen'in güvenli olmadığını biliyorlardı, bu önlemler dışarı bir başka mektup çıkarmamı önlemek içindi. Özel bölümümüz tamamen

açıktı, istersem gidip öbür ikisiyle iskambil oynayabiliyordum. Teorik olarak tam gün çalışıyordum, haftada beş gün, günde sekiz saat kırk beş dakika. Ama aslında sadece beş saat çalışıyordum, verimim de düşüktü. Zamanımı başka bir şeyle geçirdiğimi biliyorlardı. Kapalı devre televizyon yerleştirilmişti, ancak görüntü çok kötüydü, pek birşey anlaşılmıyordu. Bizim bölümdeki muhbir yaptığım herşeyi biliyordu ve doğal olarak onlara aktarıyordu, ama ilgilenmiyor görünüyorlardı. Üçümüz için bir tek banyo vardı ve yaptığım işin düşük standardına rağmen haftada iki kez İngilizce ve Rusça programlarını seyretmeme izin veriyorlardı.

Bir ay boyunca avlunun öbür ucundaki bir mahkûma Fransızca seslendim, ama beni hiç bağırırken yakalamadılar. Hapishane müdürünün önüne çıkartıldığımda, aşırıya gitmek istemediklerini söyledi, benim de aşırılıklar yapmamam gerektiğini ekledi. Benimle bu tür bir ilişkiyi sürdürmek istedikleri duygusuna kapıldım.

Açlık grevinden sonra, iki kez Devlet Güvenlik'ten beni görmeye geldiler. İlkinde, grevden hemen sonraydı, beni her zaman olduğu gibi tamamen rahat bir halde buldular ve değişen birşey oldu mu diye sordular. İkincisinde ise, özel bölümdeki yeni hücreye gönderildikten sonra, Batı'ya iletmelerini istediğim bir haber var mı diye sordular. Ben de nasılsa yerine ulaştırmayacaklarını söyleyince, mutlaka ileteeeklerini güvencesini verdiler.

Serbest bırakılmanız için yürütülen kampanyanın ne kadarından haberdardınız?

Resmi kanallardan hiçbir şey duymadım, ama Batı Alman mahkûmlar (hepsi değil ama bazıları, gerçek ajanlardı) Batı Alman komünist gazetesi *Unsere Zeit*'la, Batı Berlin'de çıkan *Die Wahrheit*'ı okuyabiliyorlardı. Ben gelmeden önce de *Vorwarts*'ı alan İsviçre yurttaşı bir mahkûm varmış. Bu yollardan kitabım üzerindeki tartışmayı öğrenmişler. Kitabın başlıca noktalarını tekrar yazdım ve mahkûmlardan bazılarına dağıttım. Hâlâ komünist olduğumu açıkça belirttiğim için bazıları hafif kuşkulanıyorlardı. Çok çeşitli insanlarla yakın olduğumu öğrenince de, polis ajanı olabileceğimi düşünmeye başladılar. Springer grubunun yayınlarının beni iki taraflı bir ajan olarak göstermesine rağmen, bunda gerçek payı olmadığını kısa sürede farkettiler.

Berlin'de bir Bahro toplantısı olduğunu biliyor muydunuz?

Evet, ayrıca birisi pencereden bağırıp Marburg'da da benzer bir toplantı yapılmış olduğunu söylemişti.

Biraz da serbest bırakılmanızın hangi koşullarda gerçekleştiğinden söz eder misiniz?

İlk işaret afla ilgili bir TV programıydı. Böyle bir affın kapsamına alınma şansımın yüzde elliden fazla olduğunu düşünüyordum, çünkü dış baskıya başeğiyormuş görünümü vermeden benden kurtulmak için ideal bir fırsattı. Diğerleriyle birlikte beni de salıvereceklerdi. Bu arada, ben de etraflıca düşünmüş ve hapisten yazdığım mektupta Batı'ya gitmeyi düşünmeye hazır olduğumu açıkça ifade etmiştim.

Bu sizin girişiminizle mi oldu? Yoksa bundan bir olanak olarak kimse söz etmiş miydi?

Mahkemeden sonra temyiz sonucunu beklerken savcı Batı Alman Hükümet Sözcüsü Klaus Bölling'in, Batı Almanya'nın beni kabul etmeye hazır olduğunu söylediğinden bahsetmişti. Ama sonuç kendi kararımdı: DAC'nde kalmanın siyasi olarak hiçbir anlamı yoktu.

DAC'nin otuzuncu kuruluş yıldönümünden hemen önce, yazmakta olduğumu bildikleri şeyleri ararken hücremin altını üstüne getirdiler. Sonra affın ikinci gününde, 11 Ekim'de aceleyle serbest bırakıldım. Önüme bir kâğıt koyup iki koşul öne sürdüler: Batı Alman basınıyla ilişki kurmayacaktım ve DAC'nden çıkmak üzere resmen başvuruda bulunacaktım. Avukatım böyle bir başvurunun sonuçlanmasının haftalar süreceği kanısındaydı. Ben de acele etmelerini hatırlatmasını, yoksa yeniden Batı Alman gazetecilerle konuşmaya başlayabileceğimi söyledim. Beni ikinci bir kez hapse atmayı göze alamayacaklarından emindim.

Serbest bırakıldıktan sonra, önce eski karımla çocuklarımı görmeye gittim. Karım yoktu ama çocukları buldum. Aradan çeyrek saat geçmeden, *Stern*'den iki muhabir ortaya çıktı. İyi adamlardı neyse ki, fotoğraf çekmemeye ve beni gördüklerini hemen bildirmemeye razı oldular.

Bautzen-Dresden ve Dresden-Berlin yolculuğunda sürekli izlen-

miştim. Ama işler artık çığırından çıkmıştı: Evin önünde, Uschi'nin evinin önünde, arkadaşlarımın evinin önünde dizi dizi arabalar parkedilmişti, her birinin içinde iki üç kişi. Uzun zaman böyle devam edemeyeceklerini biliyordum.

Berlin'de Weissensee'deki yerel belediyeye gidip, yurt dışına çıkış vizesi için başvurumu verdim. Belediyedeki kadın görevli başvurumu kabul etmeye pek hazırlıklı değildi. Tam bir DAC yurttaşı gibi davrandığımı görmek onu şaşırtmıştı, bunun yanı sıra yazdığım kitabın ülkenin gelişmesine katkıda bulunduğunu küstahça iddia eden başvurumu kabul etmekten de kaygılandığı açıktı. Gene de sonunda kabul etti, iyi bir kadındı, çok dürüsttü. Dışarda dolaşan sivil polisi de "Tamam, artık ben ilgileniyorum," diyerek yolladı. Daha sonra ona bir buket çiçek gönderip teşekkür ettim.

Ülkeden ayrılacağımı açıkça kabul edemeyeceklerine göre, yetkililerin bana oturacak bir yer bulmaları gerekiyordu. Bu kadar kısa sürede möbleli bir ev bulamayacaklar gibi görünüyordu, bu da benim işime geliyordu. Ama sonunda oturacağım bir yer buldular. Anneme veda etmek üzere Eisenhüttenstadt'a gittiğimde, sessizce ayrılmamı sağlamak için herşeyin yapıldığını anladım. Görmek istediğim herkesi görmeme izin verildi, hatta birisi Robert Havemann adına beni görmeye geldi.

Tesadüf bu ya, Batı Almanya'da oturan Hertha teyzem o sırada annemi ziyarete gelmişti. Teyzem geri dönünce herkese benden bahsedebileceği için, bu ziyaret sorun çıkarabilirdi. Ancak annemin evine vardığımda, şehir dışındaki arkadaşlarında kaldığını öğrendim. Evin arabalarla çevrilmiş olmasına rağmen, annemin benim geleceğimden haberi yoktu. Ben de arkadaşının evine gitmek için bir taksi buldum, ama polisler iki araba daha bulup dört arabalık eskortumu tamamlayana kadar bekledim. Sonuçta, annemi görüp veda edebilmeyi başardım.

Akşam Berlin'e döndüğümde, ayrılmadan Havemann'ı görmeye çalışayım diye düşünüyordum. O ana kadar istediğim herkesi görmeme izin verilmişti, polis birşey yapmadan hep dışarda bekliyordu. Havemann'ın evinin civarında Batılı gazetecilerin olacağını biliyordum, ama ne onlarla uğraşmak istiyordum, ne de yetkilileri kışkırtmak.

Havemann'la görüşmeme izin vereceklerinden emindim, ama ertesi gün bunun söz konusu bile olmadığını söylediler. Onu görmeden bir yere gitmeyeceğimi söyledim, ikimiz de komünisttik, görüşmemizin

bir zararı olmazdı. Onların da bildiği gibi, Havemann benim DAC'nde kalmamı istiyordu. Ama hoşgörüsüzdüler. Salı akşamı bütün hazırlıklar tamamlanmıştı, 17 Ekim Çarşamba sabahı, dört Devlet Güvenlik arabası bizi Marienborn'da sınıra götürdü. Ben arabaların birinde avukatımla birlikteydim, Uschi ikinci arabadaydı, eski karım ve çocuklarım ise üçüncü arabada. Dördüncüsü boştu herhalde. Marienborn'da bizi trene bindirdiler, sonuna kadar da gözlerini üzerimizden ayırmadılar.

Havemann'la konuşamayacağım ortaya çıkınca, arkadaşlarından birini görmeye çalışmıştım. Ancak daha birkaç kelime etmeden, emniyet görevlileri müdahale edip aramıza girdiler. Ben de uğraşmaktan vazgeçtim.

Bautzen'den sizden başka kaç mahkûm salıverildi?

Bilmiyorum. Ben ilktim, daha sonra edinebildiğim kopuk kopuk bilgilere göre sadece iki kişinin daha bırakıldığını söyleyebilirim. Herşey güvenlik görevlilerinin keyfine kalmıştı, aftan yararlanması gereken bazı kişiler af harici tutuldular.

4

Evrensel Bunalımla Yüzyüze

Batı'ya gelmeye karar verdiğinizde, aklınızda ne gibi düşünceler vardı?

Aşağı yukarı şöyle düşünüyordum: Eğer gidersem, kitabımda anlattığım düşünceler, kişiliğimden ayrı ele alınabilir ve ideolojik bir bağlamda tartışılabilirdi. Rejim hâlâ Havemann gibi kişileri, düşünen Parti üyelerinin çoğunluğundan tecrit edebilecek bir konumdaydı. Buna karşılık ben yurtdışına çıkınca *aparatçikler*, bu tür düşünceler her dile getirildiğinde ardında benim parmağım olduğunu iddia edemeyeceklerdi. Ayrıca meslektaşlarımdan hiçbiri benimle görünmeyi göze alamazdı.

Öte yandan, Batı Alman siyasi yaşamının sol kanadında biraz etkili olmayı başarırsam, bunun DAC'nde bu tür konuları tartışmak isteyenlerin konumunu da güçlendireceğini düşünmüştüm. Bu yakınlarda DAC'ndeki yoldaşlardan bazıları, Batı'ya gittikten sonra da savunduklarımda ısrar edeceğimi ve hâlâ komünist olduğumu açıklayacağımı umarak aynı şeyleri söylediler.

Eğer kalsaydım, bir şekilde serbest çalışarak yaşamayı becerebilirdim. DAC'nde yaşam o kadar pahalı değil, ayda beş yüz mark bana yeterdi. Üstelik burada olduğundan daha az yorucu ve gerilimli olurdu. Marksizm olgusunun tümünü "Etik" başlığı altında inceleyeceğim bir kitap yazmayı planlamıştım, Spinoza'nın kendi dönemindeki felsefi sistemle ilgili olarak yaptığı gibi. *Alternatif* resmi çizgiyle doğrudan bir çatışmaydı. Ama söyleyeceğimi söyledikten sonra, hiçbir noktasını geri almasam bile, çatışmayı aynı düzeyde tutmayacaktım. Bir tür bağımsız çizgi izlemeyi başaran Macar komünistleri gibi, kendim için DAC'nde yarı yasal bir siyasi konum düşünüyordum. Böyle bir konum bence ülkenin gelecekteki siyasi gelişimi için verimli olurdu.

Kitabınızın ikinci bölümünde, Rusya'da ve diğer kapitalizm sonrası ya da "proto-sosyalist" ülkelerde kapitalist olmayan yolun kökenlerini ele alırken, bundan sosyalizm temelinden değil de, esas olarak kapitalizm öncesi gelişme temelinden başlayan bir yol olarak söz ediyordunuz. Örneğin devrimin Rusya'da, Çin'de, Balkanlar'da veya Küba'da kendi sanayi temelini, kendi işçi sınıfını vs. yaratarak evrensel gelişmeye katkıda bulunduğunu söylüyorsunuz.

Herşeyden önce, Frantz Fanon'ın söylediği gibi, bu halkların böyle bir yolda kendi çabalarıyla yürümeleri, sosyal demokrat kalkınma uzmanlarının yardımlarıyla yürümelerinden iyidir.

Çok güzel. Ne olursa olsun, bunlar kendilerini kapitalizm öncesi bir gelişme biçiminden kurtarmaları gereken ülkelerdi. Sanayi devrimini 19. yüzyılda yaşayan DAC'nde ise işler oldukça farklıydı. DAC'nin gelişmesinin bilançosunu nasıl çıkarıyorsunuz?

Kitabımda DAC'nin gelişiminin tipik olmadığını söyledim. Bu ülkelerdeki ilişkileri sadece onları göz önünc alarak anlamak olanaksız. Asıl teorik sorun, bu ülkelere dışsal, Rus tipi bir model dayatılmasına rağmen, üretim güçlerinin gelişiminde kapitalist sanayi sisteminden kaynaklanan bir sürekliliğin kalması.

Peki ama DAC'ni Alman ve Avrupa Tarihi'nin genel gidişi içinde nereye yerleştiriyorsunuz? Aynı zamanda en gelişmiş sosyalist ülke.

Belki de Çekoslovakya'dan daha fazla gelişmiş değil.

Ama DAC, Çekoslovak devletinin tümünün ahlâken, felaket boyutlarına varacak ölçüde yaralanmasına yol açan 1968 deneyimini yaşamadı.

Evet, bu çok önemli bir fark. Her neyse, yine de DAC ekonomisi tabii ki çöküşün eşiğinde değil: Hemen hiç hammaddeye sahip olmamasına ve verimsizlik yüzünden zayıflamış olmasına rağmen, hâlâ esas olarak istikrarlı bir yapıya sahip. DAC'nin harekete geçirebileceği rezervleri bürokratik sistemin kendisi eritmekte, ancak bu da yavaş bir süreç.

Ayrıca bir de tarihten gelen bir dizi unsur var. İnsanlar Otuz Yıl Savaşı'ndan sonra Almanya'nın parçalanmasının, sadece sömürüde değil, kültürde de bir yoğunlaşma getirdiğini unutuyorlar. Yönetenler yönettiklerine o kadar yakındılar ki, bir tür paternalizm on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Eğer yönetenler, topraklarının başında değil de uzaklarda olsalardı ya da verimsiz ve uzak bir bürokrasinin merkezi iktidarı hüküm sürmüş olsaydı, çalışkanlık ve düzen gibi tipik Alman özelliklerinin gelişeceğinden kuşkuluyum. Büyük devletlerle —Prusya, Avusturya, Bavyera— çok sayıda küçük devlet arasındaki farklar da sisteme yararlı bir dinamizm getirmişti. Alman ulusal karakterinin bu yönleri kendilerini bugün DAC'nde de gösteriyorlar; kapitalist üretim güçleri Sovyet tipi ekonomik planlamayla hiç de uzlaşmaz olmadıklarını gösterdiler. Ben bu olguyu bir bütün olarak toplum düzeyinde "fabrika despotizmi" olarak tanımladım. İşin örgütlenmesi ve yönetim işlevi açısından Magnitogorsk'la piramitlerin inşası arasında benzerlikler bile buluyorum.

Aynı gözlem DAC'nde Eisenhüttenstadt, Schwarze Pumpe ve diğer yeni sanayi merkezlerinin inşası için de geçerli mi?

Bu benzetmeyi kuşkusuz biraz dikkatle kullanmalı. DAC'nin daha gelişmiş koşulları ast konumundaki işçilerin rızasının alınmasını gerektiriyordu. Angarya Stalin dönemi Rusyası'nda olduğu gibi önemli boyutlara ulaşmadı hiç. Yine de toplumsal örgütlenmenin ana biçimi, fabrika despotizminin belirlediği egemenlik ilişkisiydi. Sovyet modeli DAC'nde dayatılabildiyse bu esas olarak eski işbölümünün farklı bir vurguyla da olsa işlemeye devam etmesi sayesinde olmuştur. Kautsky'nin Sovyet liderlerini kuşkusuz etkilemiş olan mekanistik kuramı, Alman kapitalizmi ve militarizmi sökülüp atılırsa, geride sosyalizmin köklerinin kalacağını öne sürer. Aynı zamanda "gerçekte varolan sosyalizm"in DAC'yle Çekoslovakya'da organik olarak gelişmediği vurgulanmalıdır. Rus Devrimi'ne benzer hiçbir şey olmadı bu ülkelerde, tabandan gelen temelden bir altüst oluş görülmedi. Tamamen yeni bir gelişme modelini olanaklı kılan, Hitler'in 1945'te yenilmesiydi. Ancak Marshall Planı o zamanki adıyla Doğu Almanya'yı da kapsamına almış olsaydı, burjuvazi tekrar öne çıkacak ve toplama kamplarından yeni salıverilen yoldaşların tüm çabaları bir kapitalist restorasyonu durdurmaya yetmeyecekti.

DAC'ndeki gelişmelerin bir çıkmaza girdiğini ima ediyorsunuz. Bunu Bautzen'den yazdığınız mektupta söylediklerinizle nasıl bağdaştırıyorsunuz? O mektupta DAC'nin kapitalist olmayan ilkelerini desteklediğinizi ve bu ilkeler temelinde ileriye dönük siyasi ve ideolojik bir yol aradığınızı anlatıyordunuz.

Dünya tarihi terimleriyle, kapitalist olmayan temele ilişkin söylediklerim Doğu Avrupa'nın bütünü için geçerli. Ne DAC ne de Çekoslovakya kendi başlarına bir amaç değiller. Benim gördüğüm kadarıyla DAC, Sovyet endüstriyel sürecinin nitel yönünü korumak görevini üstlenmiş. Doğal olarak bu ulusal bakış açısından verimlilikte belirli kısıtlamalar getiriyor. Zira iktisadi üretimin ABD'ye mi, Sovyetler Birliği'ne mi bağlı olduğu bir fark yaratıyor; bunun doğruluğunu görmek için Avusturya'ya bakmak yeter. Fakat milliyetçi olmayan daha geniş bir perspektiften bakarsak, DAC ve Çekoslovakya'nın evrimlerini, Amerikalılar'la Ruslar'ın 1945 yılında Elbe'deki o meşum karşılaşmalarının ışığında görmek gerekir. Neticede Nazizm kendi başına bir olgu değil, Rus Devrimi'yle başlayan çatışmanın bir tezahürüydü. Ben Rus Devrimi'ni kapitalist olmayan ikinci dünyada sanayileşme sürecinin öncüsü olarak görüyorum.

Eğer söylediğiniz gibi DAC Sovyet sanayi için bir tür servis istasyonuysa, o zaman Almanya tarihinin bir anlamı kalmıyor.

Bir anlamda Almanya'nın kendinin bilincine varmış bir ulus olarak tarihi 1945'te sona erdi. Ama Sovyetler Birliği'ni ne kadar eleştirirsem eleştireyim, DAC'nin varlığı eski kapitalist sistemin Almanya'nın bütününde yeniden kurulmasını önlemesi açısından büyük önem taşır. Diğer bir sonuç da DAC'nde eski militarist emperyalist Nazi geleneğinden topyekûn bir kopuşun gerçekleşmiş olması; Federal Almanya bu konuda oldukça farklı. Unter den Linden'deki komik resmi geçitler, psikolojik olarak bir süreklilik hissi uyandırabilir, ancak siyasi ve ideolojik açıdan geçmiş bütünüyle bir tarafa atılmıştır.

Kitabınızın ikinci kısmında, kapitalist ülkelerin işgücü verimliliğinin artırılmasında daha etkin olduklarını öne sürüyorsunuz, bugün söylediklerinizin bir kısmı da aynı doğrultuda. Ancak ileri kapitalist ülke-

lerde 18-20 milyon işsizin de gösterdiği ziyanı bir yana bıraksak bile, ekonominin büyüme hızının sosyalist ülkelerde daha yüksek olduğunu hesaba katmıyor gibisiniz. Son on yıllık dönemde bile SSCB'nin büyüme hızı ABD'nin iki katıydı.

Bu konuyu Stalin Rusyası'nın başardıklarına ilişkin olarak bir miktar tartıştım. Ancak neden söz ettiğimizi açıkça belirtmeliyiz. İki mini bilgisayarın yanına üç çuval kömür koyup, kömür çuvallarının bilgisayarlara oranla daha yüksek bir üretim artışını temsil ettiklerini söyleyebilirdim. Ama bu yanlış bir önerme olurdu. DAC ile Batı Almanya arasında açıkça ekonomik bir fark var, büyüyen bir mesafe: Batı hep bir adım ilerde. DAC ile Çekoslovakya'daki gelişmelerin öbür sistemin üstünlüğünü kanıtladığı söylenemez. Ancak hem DAC'nde hem de Federal Almanya'da pek çok kişi kanıtladığını iddia edecektir.

Doğu blokunun kapitalist olmayan temeli hakkındaki olumlu değerlendirmemi iki ana noktaya dayandırıyorum. Öncelikle komuta ilişkilerinin yerleştirilmesi kapitalist sisteme oranla çok daha kolay. İkinci ve belki de daha önemli olarak, uygarlığımızın karşısındaki sorunların çözümü merkezi bir toplumsal planlama gerektiriyor; Doğu Avrupa'daki gerekli değişikliklerde de bu yön terkedilmemeli. Piyasanın toplumun gereksinimlerini karşılamakta oynayacağı bir rol olup olmadığı tartışılabilir, fakat yeniden üretim sürecinin genel oranları planlanmalı. Üretim sistemimizin bütününde bir değişiklik olmalı, zira bugün dünyada teknoloji, kapitalist yeniden üretim biçimini içinde taşıyor.

"Gerçekte varolan sosyalist" ülkelerdeki sorunun kökeni, siyasi yapıda birikimle tüketim arasında kaçınılmaz olarak bir uyuşmazlık bulunması. Kapitalist piyasa ekonomisinin herhangi bir biçiminin Rusya'nın devrim sonrası gelişmesinin ilk aşamasında gerçekleştirilen sanayinin inşasına ulaşabileceğine inanmıyorum. Sovyetler Birliği'nde 1930'lu yıllardaki yüksek birikim oranı olmasaydı ülke askeri açıdan kendini savunamayacaktı. Fakat bunu mümkün kılan siyasi yapı, yoğun üretime geçişi gerçekleştirmek için uygun değil, özellikle Batı'nın rekabeti ve Rusya'nın etkinliğinin Pasifik bölgesine uzanmadığı göz önüne alınırsa. Sovyet büyüme hızının yüzde 4'ün altına düşmesi, mevcut siyasi ekonomik yapıların karşısındaki görüşleri des-

tekliyor.

O halde, DAC halkı, ülkeleriyle Federal Almanya arasında büyüyen bir endüstriyel mesafe olduğunu biliyor ya da en azından böyle düşünüyor. Normal burjuva-demokratik özgürlüklerin yokluğunun da farkında. Halkın DAC'ndeki mevcut devlete şiddetle karşı olduğu anlamına mı gelir bu?

Birkaç Batı ülkesinden edindiğim izlenimler temelinde, zengin ile yoksul arasındaki aşırı farklara DAC'nde rastlanmadığını söyleyebilirim. Belki emekliler dışında, onların durumu hâlâ tatmin edici olmaktan uzak. Eğer bir karşılaştırma yapacak olsaydım, DAC'nde ortalama insanın İtalya'dakinden daha iyi yaşadığını söyleyebilirdim. Yaşam standardının DAC'nde Batı Almanya'dan % 25 daha düşük olduğu söyleniyor. Ancak Federal Almanya dünyadaki en zengin ülkelerden biri olduğuna göre, DAC de nispeten zengin olmalı. Zaman zaman kalite sorunu ortaya çıksa da malların büyük kısmı yeterli miktarda mevcut.

Benim görüşüme göre, tüketim mallarının bolluğundan ya da kalitesinden daha önemli olan, bireyin *nitel* gelişmesine yönelik yeni bir tüketim modeline olan gereksinim. Bu şekilde, örneğin gençlerin eğitim süresi, gardrobumuza eklenecek yeni bir giysiden daha öncelikli olacaktır.

Arzı kısıtlı olan lüks mallar için, DAC'nde bir tür karaborsa var, mallar birbiriyle takas ediliyor. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, kimde ne olduğunu bilmeniz ve karşılığında birşey teklif edebilmeniz gerekli. Ayrıca genel bir yedek parça yokluğu mevcut. Konut hâlâ en büyük sorun, ama vadedildiği gibi 1990'da değilse bile 1995 yılında herkes için hem miktar, hem de kalite açısından yeterli miktarda konut olacak. Şimdiden pek çok kişinin şehirde bir dairenin yanı sıra, kırda bir küçük evi var, bunların bazıları da oldukça iyi dayanıp döşenmiş durumda.

Şimdiye dek yalnızca maddi koşullardan söz ettiniz. Rejime ve Batı'ya karşı genel tavır nedir?

Nispeten düşük verimlilik ve bunun sonucunda daha düşük yaşam düzeyine bağlı olarak, en güçlü etki Batı Almanya'nın tüketime dönük

modeli. Ancak DAC'nde çalışan insanların çoğu, emek yoğunluğunun ve rekabetçi baskıların Batı'da çok daha büyük olduğunun da farkında. Bu nedenle istedikleri tüketim malları, kapitalist sistem değil. Batı'yı ziyaret eden emeklilerin çoğu herşeyin güllük gülistanlık olduğunu söyleseler de, gene de temelli olarak Batı'ya yerleşmek istemediklerini ekliyorlar.

Pek çok kişi, belki bu şekilde ifade etmese bile, DAC'ndeki düşük verimlilik ve yaşam düzeyinin sadece planlamadaki hatalara değil, işçilerin morallerinin düşüklüğüne de bağlı olduğunu farkediyor. İşçiler de ellerinden geleni yapmadıklarını biliyorlar. Zaman kaybı çok büyük. Maddi baskılarla yönlendirilemeyeceklerine göre, sadece sözlü baskı ve emir salvosuna maruz bırakılıyorlar. Kuşkusuz artan bir demoralizasyon hissi var, ancak halk genel olarak ne protesto kampanyalarının ne de başka bir şeyin, son tahlilde Sovyet tankları tarafından korunan bir durumu değiştiremeyeceğini de hissediyor.

DAC'nde halk arasında siyasi konulardan uzak durma eğilimi büyüktür. Hep aynı eski vaazın durmadan tekrarlanmasından bıkıp, dinlemekten vazgeçiyorlar. Onları asıl rahatsız eden, bir demokratik süreç komedisinde, yerel seçimlerde falan "Evet" demek zorunda bırakılmaları. Yüzde yüz oranında onaya ulaşılması için herkes oy kullanmak zorundadır. Ölüm döşeğinde olsanız bile, oy sandığıyla kapınıza dayanırlar.

Tabii bir de Duvar var. Halk doğal olarak, çoğu zaten geri dönecek olsa bile, Batı'nın nasıl olduğunu gözüyle görmek istiyor. Öte yandan bir de küçük, ama dikkate değer sayıda bir kalifiye insan grubu var. Üretken kapasitelerinin zirvesinde olan ve potansiyellerini DAC'nde değerlendiremeyeceklerini hisseden bu insanlar Batı'dan geri dönmeyeceklerdir. Daha yüksek yaşam düzeyi sorunu değil, fakat kendini gerçekleştirme fırsatı, başarı ve tatmin bulana kadar bir etkinlik alanından öbürüne geçme özgürlüğü. Eğer böyle insanların gitmesine izin verilseydi ülke zarar görecek, devlet de kapitalizmi finanse ediyor durumuna düşecekti. Bu nedenle bence DAC'nde Dubçek türü bir rejimin ilk işi Duvar'ı yıkmak olmayacaktır. Duvarı gereksiz kılacak bir yol bulmamız lazım, ortalama insan nasılsa geri döneceği için Batı'ya gitmek de serbest olmalı. Fakat bu düşünce, neredeyse bütünüyle akıldışı bir kuşku temelinde çalışan resmi mantığın tamamen zıddı.

Ben, Devlet Güvenlik örgütünün Batı'yla temas suçuyla tutuklanacak insan sayısında yıllık bir hedefinin olduğu izlenimini edindim. Eğer bu hedefi tutturamazlarsa, Politbüro dönüp "Ne oluyor?" diye soruyor. "Sınıf mücadelesindeki kararlılığınızı mı yitirdiniz? Yoksa etkinliğinizi mi kaybediyorsunuz?" Onlar da önemsiz bir adamı tutup mahkemeye çıkartıyorlar. Örneğin Bautzen'deki küçük üçkâğıtçı, Avusturya Büyükelçiliği'ndeki bir resepsiyondan arta kalan yiyecek içeceği almıştı. İki yıl hapse mahkûm edilmesi gerekirken, Batı'dan rüşvet almak suçundan 11 yıl verdiler. Genel afla serbest bırakıldığında, o kadar yumuşamıştı ki, muhbirlik yapmayı kolayca kabul etti.

Demokratik özgürlükler konusundaki genel tavrı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Batı'ya seyahat yasağıyla ilgili olarak söylediklerim halkın bütünü için geçerli. Ancak en geniş anlamıyla entelijansiya —düşünen işçiler de dahil— demokrasi sorunuyla özellikle ilgili. Onları ilgilendiren burjuva seçim mekanizmasından çok, iktisadi planlamayla siyasi yaşamı biraz etkileme olanağı. Kendi görüşlerini oluşturmalarını ve çeşitli ulusal ve uluslararası sorunlar hakkında söz sahibi olmalarını engelleyen devlet enformasyon tekeli tarafından bilgilendirilmekten hiç hoşlanmıyorlar. Engellenmişlik duygusu, en fazla, oldukça iyi bilgi alan sosyal bilimciler arasında güçlü. Sosyal bilimcilerin sisteme karşı tavrı en iyi ihtimalle sinik bir teslimiyet.

Teorik bir düzeyde tartışmakta olduğumuz DAC hakkındaki genel görüşüme Parti üyelerinin çoğunluğu esas olarak katılır. Hepimiz kapitalizme karşıyız, DAC'nde, çok iyi işlemese de, birbirimize yürümeyen işlerle ilgili hikâyeler anlatsak da, işleyen birşeyler başardık. Sıradan insanlara gelince, bir kısmı Parti'ye ya da devlete bağlılığını ilan eder, bir kısmı tarafsızdır, küçük bir azınlık ise rejimi reddeder. Psikolojik yapıları nedeniyle daha da küçük bir azınlık, sisteme öyle kızgındır ki...

Bunlarınki gerçekten psikolojik bir tepki mi, yoksa bir sınıf konumu mu?

Eski sınıf konumlarının bununla çok az ilgisi var. DAC'nde bu tür in-

sanların sayısı diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çok daha az, çünkü çoğu zaten Batı'ya geçtiler. Kesin bilgi sadece rejimin elinde, ama sistemden şiddetle nefret eden az sayıda insanın, işçi sınıfı (ya da en azından mevcut işleri açısından işçi olanlar) da dahil olmak üzere bütün sosyal sınıflardan olduğunu söyleyebilirim. Fakat daha önce belirttiğim gibi, halkın çoğunluğu ne kapitalizme geri dönüşü, ne de Almanya'nın tekrar birleşik bir ülke olması için gerekli altüst oluşu istiyor. DAC'nin istikrarının bir bütün olarak Avrupa'daki barış ve istikrardan ayrılamayacağını biliyorlar, bu nedenle çoğu dönüp dolaşıp, örneğin Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgalini kabul ediyor. DAC'nde "birşey olsa bile", bu hiçbir zaman açık savaşa dönüşmez. Halkın büyük çoğunluğu korkuyor.

Rejimin, ifadesini sporda vs. bulan, belirli bir Batı Alman karşıtı içerik taşıyan bir DAC yurtseverliğini geliştirmeye çalıştığı izlenimini ediniyoruz. Bu politika ne kadar başarılı?

Size kesin bir cevap verecek sosyolojik verilere sahip değilim. Ama Sosyalist Birlik Partisi'nin 1,6 milyon üyesi var. Bunların bir kısmı Parti'ye bağlı sayılabilecek pasif unsurlar. Bunun dışında devlete bağlı olan çok sayıda insan var. Bütün bu kesimlerde rejime karşı olumlu ya da sadık bir tavır mevcut, ama buna "DAC yurtseverliği" demek biraz fazla olur. Ayrıca bir de tarafsız olan büyük bir kesim var: Örneğin fabrikalardaki ve işyerlerindeki kadınlar bana rejime karşı olmadıklarını, ama rejimin onlara Duvar'ın yıkılması ve seyahat özgürlüğü gibi istedikleri pek çok şeyi veremediğini söylerlerdi. Ama eleştirilerine karşın, sonunda DAC'ne sadık kaldılar. Farklı biçimlerde de olsa, Robert Havemann, Stefan Heym, Erich Löst, şarkıcı Bettina Wegener ve Klaus Schlesinger gibi kişiler de öyle. Bir anlamda, ben de.

DAC'ne bu bağlılık kısmen Batı Almanya'ya karşı duyulan bir tür hoşnutsuzluğa mı bağlı?

Kısmen evet. Fabrikalarındayken işçilerin koşullardan şikâyet edip söylendiklerini duyarsınız, ama Batı Almanya'dan tuzu kuru bir amca ziyaretlerine gelince, DAC'ni savunur, bütün iyi yanlarını, 1945'ten sonra üstesinden geldikleri bütün zorlukları falan anlatırlar. Devletin

bağlılık taleplerine karşı yaygın bir hoşnutsuzluk olmasına karşın, bunalımsız, normal dönemlerde ülkenin istikrarını sağlamaya yetecek, yüksek bir bağlılık düzeyi olduğunu söyleyebilirim.

Son on beş yılda DAC'nde iktisadi durum büyük ölçüde düzeldi ve ülke uluslararası alanda tanındı. Bu iki konunun etkileri ne oldu?

Uluslararası alanda tanınması kuşkusuz devlete bağlılık hissini artırdı, ancak yaşam düzeyindeki artışın fazla bir etkisi olmadı, çünkü DAC hâlâ Batı Almanya'nın gerisinde. Kitleler açısından, bu durum biraz tavşanla kaplumbağa arasındaki yarışa benziyor. Halk, devletin geçen sene vermesi gerektiğini bu sene verdiğini söylüyor. Sonra da *Neues Deutschland*'da Parti'ye yaptıkları için teşekkür eden mektuplar okuyunca, herşey gülünçleşiyor. Aslında propaganda aygıtıyla ilişkili olan hemen herkes, aygıtın en komik biçimde işlediğini biliyor. Fakat ülke varlığını sürdürüp, dünyada gitgide daha çok dikkat çeker oldukça, varlığı geri dönülmez hale geliyor. Esas nokta hâlâ 13 Ağustos 1961, Duvar'ın yapıldığı tarih.

Bugün geriye bakınca, 13 Ağustos'un ve onu gerekli kılan koşulların ötesine pek de geçemediğimizi görebiliyorum. Havemann, Heym ya da Bahro gibi —devlete ve en genel anlamıyla Parti'ye bağlı olan— düşünen insanlar, aynı zamanda siyasi sistemde bir devrim gerçekleştirmek isteyen insanlardır. Yeni çelişkiler bir istikrarsızlık doğuruyor, bunun devletin değil, aygıtın iktidarının istikrarsızlaşması olduğunu umuyorum. Gitgide daha çok insan yaptığı işten hiçbir zevk almaz oluyor, hatta halkın çoğunluğunun desteğine sahip olmayan ve onların pasif direnişine rağmen yönetmeyi sürdürmek zorunda olan aygıtın mensupları bile. Parti rozeti takarsanız hemen dikkat çekiyorsunuz, insanlar sizden uzak duruyor. Neyi söylemeye programlandıysanız, onu söyleyeceğinizi otomatik olarak varsayıyorlar. Görüşlerini açıkça söylemeleri için önce sizi yakından tanımaları gerekiyor.

Hemen hemen bütün Parti üyelerinin ve birçok başka insanın Ulbricht'i ve Duvar'ı desteklediği 1961 yılında mümkün olan, artık mümkün değil. Parti aygıtından geri dönülmez bir bağımsızlaşma süreci yaşanıyor, ancak ülkenin Federal Almanya'yla Sovyet Ordusu arasında sıkışmış olması bunun ne zaman somut bir şekil alacağını tahmin etmeyi güçleştiriyor.

Nesillerin tavırları arasında ne gibi farklar var?

Yaşlı nesil genel olarak ülkede kalmaktan memnun. Savaştan sonra yeni durumla uzlaşamayanlar, hâlâ mümkün olduğu dönemde Batı'ya geçtiler, ama kalanlar yaşamın Weimar Cumhuriyeti'nde yaşadıklarından temelde farklı olmadığı duygusundalar. Özellikle yaşamın hızlı olmadığı küçük şehirlerde: Rejim, insanları büyük ölçüde kendi hallerine bırakıyor, o meşum seçim zamanı gelip çatana kadar. O zaman da yerel bürokratlar herkesi kolundan tutup, saçmasapan yüzde 99,8 falan oranını tutturmak için sandığa götürüyorlar.

Orta yaşlılar arasında ise kuşkusuz, dinamik ve sivrilmiş bir grup da dahil olmak üzere, DAC'ni terketme şansını büyük olasılıkla kullanacak insanlar var, belki de sadece böyle bir fırsat tekrar ele geçmeyeceği için. Kendilerini ifade edecek daha geniş bir alan arayan ve tatmin olmadıklarını hisseden bu insanlar, anababalarından daha akılcı ve dışardan gelen bilgi ve düşüncelere de daha açıklar. DAC'ni hâlâ ayakta tutan da bu nesil. Önemli mevkiler hâlâ başlangıçta bahsettiğim Strittmatter romanındaki Wunschgetreu yoldaşa benzeyen konformist tiplerin elinde. Ama bunlar zamanla yokolacaklar.

Son olarak ise ne Nazizm'den ne de savaştan dolayı hiçbir sorumluluk duymayan ve Sovyetler Birliği'yle DAC'ne karşı eleştirel bir tavırları olan daha genç bir nesil var. Olumsuz bir anlamda eleştirel değiller, ama söylentiye göre Honecker'in yaptığı gibi Sovyet toprağına ilk ayak bastıklarında toprağı da öpmeyecekler. Ülkenin inşasına katkıda bulundular, çok kuvvetli bir biçimde olmasa da, esas olarak yurtseverler. Siyasi olarak kendilerine söz hakkı tanıyacak bir tür Dubçek rejimini yeğlerler, fakat bunun mümkün olmadığına inanıyorlar. Tezim için görüştüğüm kişiler bu nesildendi, pek çoğunda alttan alta bir boşvermişlik duygusu olduğunu sezmiştim.

Sosyalizm deneyimleri 1961'den sonra başlayan genç nesile gelince, onların olayların gelişiminde hiçbir etkileri olmadı. Sahneye çıktıklarında herşey yapılıp hazırlanmıştı, onlardan da okulda (çoğu kez öğrettiklerine kendileri de inanmayan öğretmenler tarafından diye ekleyebilirim) öğretildiği şekilde herşeyi kabul etmeleri bekleniyordu. Yine burada da, bir bütün olarak Almanya kendisine örnek olarak DAC'ni mi, yoksa Federal Almanya'yı mı örnek alsın konusunda (tabii Honecker

mi, yoksa Brandt mı diye değil) bir plebisit yapılsa, çoğu DAC için oy verir.

Ama ne olursa olsun birleşmiş bir Almanya istemiyorlar.

Bu ihtimali hayali buluyorlar, yeniden birleşme mücadelesinin getireceği riskleri de istemiyorlar. Ama gerçek bir olanak doğsa herşey değişik olurdu.

Kendilerini ayrı bir sosyalist ulus olarak görmüyorlar mı?

"Ulus" kelimesinin bu kullanımını anlamıyorum. Genç kuşak kendi kemikleşmiş koşullarından, Federal Almanya'daki benzerleri kadar hoşnutsuz. Ülkenin inşasına gerçekten katkıda bulunmak yerine, işlerine bakmaları ya da sporda başarılı olmaları isteniyor onlardan. Bütün bu rekabetçi spor olayını tiksindirici ve gayri insani buluyorum.

Ama spor genç insanlar için önemli kuşkusuz.

Sadece enerjilerini harcayacak başka birşey olmadığı için. Yine de spor başka bir yerdeki eksikliği gizlemek için yeterli değil. Partililer de dahil olmak üzere, özellikle entelektüellerin çocukları sistemi eleştiriyorlar, ama aynı zamanda kendi kariyerlerini ve davranışlarını biçimlendirecek zekâya da sahipler. Buna karşılık işçi çocuklarını, gördükleri eğitim sadece tiksindiriyor, çalışmaya başladıklarında da olumsuz eğilimler ortaya çıkıyor. Ücret yapısı başka bir sorun kaynağı. Çünkü kalifiye bir işçi, genç mühendislerden daha fazla para kazanıyor, buna rağmen mühendislerin "öbür taraftan", yetersiz koşullardan sorumlu olan insanlardan olmasından kuşkulanıyor.

Tıpkı kapitalist ülkelerdeki gibi.

Aynen. Kol emeği ile kafa emeği arasındaki ayrıma dayanan "fabrika despotizmi"nin bir sonucu bu. Marx'ın "sermayenin işlevi" dediği şey bu dar anlamında değişmedi: DAC'nde sermaye mevcut, ama "devlet kapitalizmi" kavramının geçerli olmadığı görüşündeyim. Her neyse, genç kuşak ise eleştirisinde daha sert ve daha az yapıcı. Benim kuşağım kuşkusuz durum değişmeye başladığında onlarla işbirliği yapabile-

cek. Ama bir gecede dipten doruğa bir reform isteyen genç insanlara, toplumsal örgütlenmenin bütününün çökmesine neden olmadan, yönetim aygıtının yıkılamayacağının gösterilmesi gerekiyor. Egemenlik ilişkilerinden kurtulmak gerekecek, ancak düzenleyici merkezi mekanizmaların kalması lazım. Çünkü piyasa mekanizmasının artık önemli rol oynamadığı bir yerde, sadece o eski "aygıtı ezme" amacına uygun olarak harekete geçilemez.

Şimdi de kitabınızın bir başka önemli yönüne geçelim. İlk bölümde proto-sosyalist devletle, herşeyden önce de DAC'ne hiç benzemeyen, kapitalizm öncesi toplumlardaki devletle ilgileniyorsunuz. Üçüncü bölümde ise DAC gibi ülkelerde varolan, ama Çin, Vietnam ve hatta Sovyetler Birliği gibi proto-sosyalist ülkelerin çoğunluğunda olmayan gelişkin endüstriyel üretim sistemine dayalı bir kültür devrimi programı öne sürüyorsunuz. Kültür devriminin, "nitel olarak basit bir yeniden üretim"i, çok yavaş ve denetlenen büyüme biçimlerini içermesi gerektiğini söylüyorsunuz. Ancak bu ülkelerde yaşayanların yüzde 95'i maddi darlıklar çekiyor. Bu ülkelerdeki yavaş ya da sıfır büyüme programı, diyelim ABD'deki Fordizm'in bile ötesini gerektiren çok gelişkin taleplerle nasıl birleştirilebilir?

Ekonomik büyüme konusuna gelince, kitabımda Sovyetler Birliği'nde kapatılması gereken bir açık olduğunu belirtiyorum. Ama kapitalist biçimin tepkisel bir uzantısı olan mevcut ekonomik büyüme biçiminin sürdürülmesinden Sovyetler Birliği ya da Polonya halklarının hiçbir şey kazanmayacaklarını da kuvvetle savunuyorum. DAC'nin konuta ihtiyacı olduğunu söyleyebilirsiniz. Mutlaka var. Ama belki de, en gelişmiş ülkeler için bile, bütün evlerde klima cihazlarına, büyük mağazalarda otomatik kapılara falan gerek olup olmadığını sorgulamamız gereken bir noktaya geldik. Eğer hemen yanında baştan aşağı döşenmiş modern bir ev olmasaydı, Schiller'in Weimar'daki evini bayağı yaşanır bulabilirdik. Bu tamamen hangi standartların uygulanacağı sorunudur.

Sibirya demiryolları gibi şeylere mutlaka gerek var, bunlar kapitalizmle belki sadece tarihsel anlamda bir ilişkisi olan temel şeyler. Ama bir ülkede gerekli olan diğerinde değil; bu modeli, bırakın Üçüncü Dünya ülkelerini ya da Çin'i, diyelim Polonya'ya bile uyarlayamayız

Sadece onların kafasındaki güzel yaşam düşlerinin Washington, Paris ve Londra'dakinden farklı olduğunu umabiliriz.

İki ayrı sorunu karıştırıyor gibisiniz: bir yanda ihtiyaçlar ve üretilen mallar modeli, öte yandan ekonomik gelişme hızı. Maddi yaşam düzeyi hâlâ o kadar düşük ki, büyümenin yavaşlatılması değil, hızlandırılması gerekir.

Bu konuda kuşkuluyum. Örneğin Polonya'daki et kıtlığının üretici güçlerin düzeyiyle hiçbir ilgisi yok, çözülmeyen sosyal çelişkilerin sonucu.

Hepsi aynı sorunun parçası değil mi? Sonuçta Polonya'da tarım hâlâ büyük ölçüde mekanize olmuş değil, tarımda üç milyon at kullanılıyor.

Mutlaka bağınılar var, ama o atların kalması iyi birşey olabilir. Ancak köylerden çok fazla işgücü çekilirse, o zaman Polonya'nın geniş tarım alanlarında zorunlu olarak bir et kıtlığı ortaya çıkacaktır.

Ama sanayileşme başladığında işçiler toprağı bıraktılar ve artık geri dönemezler.

Sanayileşme niçin o şekilde gerçekleştirilmek zorundaydı? Çünkü bu kapitalist sistemin bir parçası. Polonya'daki 35 milyon insan için yapılabilecek olan dünyadaki sekiz milyar için yapılamaz. Yeteri kadar kaynak yok.

Fakat Polonyalılar yaşam düzeylerinden memnun değiller ve daha da düşmesini istemiyorlar. Ayrıca sözünü ettiğiniz sekiz milyar insanın Polonya'nın bugünkü düzeyinden daha yüksek bir düzeye erişebileceği bilimsel olarak gösterilebilir.

Ama bu ne kadar sürdürülebilir?

Pekâlâ. Sabırla ve gözlemleri değerlendirerek uğraşılması gereken bir sorun bu. Biz kitabınıza dönelim. Alternatif'*te bahsettiğiniz kültür devriminin, diyelim Vietnam'da, başarılabileceği kanısında mısınız?*

Yoksa esas olarak DAC'ni mi kastediyordunuz?

Benim başlangıç noktam, Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere bütün Doğu Avrupa'da, endüstriyel gelişmenin ağırlığının nicelikten niteliğe, daha yüksek bir yaşam kalitesi ne gerektiriyorsa ona kaydırılması gereğiydi. Benim için birinci soru, kültür devriminin Çin'de, Vietnam'da ya da başka bir yerde mümkün olup olmaması değil, elzem olması. Bu gerçekleşmezse kapitalist büyüme biçimi üstün gelecek ve tam bir felaketle sonuçlanacak. Tanımladığım türden bir kültür devrimi bizim için birinci sırada olmalı, çünkü maddi kaynaklarımızı yeni bir şekilde kullanmamızı sağlayacak. Kapitalist modelde, insanın kapitalizmin önerdiği herşeye ihtiyacı olduğunu ve ihtiyaçlarının sürekli arttığını varsaydık. Dünyadaki kaynakların, dünyanın kendisi gibi sınırlı olması, insanın insan olarak gelişmesi için gerçekten neye gerek duyduğunu sormaya zorluyor bizi.

Eğer kültür devriminin Vietnam'a uygulanabilir olduğunu söylüyorsanız, Stalinist sanayileşmenin Rusya'da sosyalizme giden en kısa yol olarak gerekli olduğu görüşünüzü nasıl açıklıyorsunuz? Niye 1930'lu yıllarda gerekliydi de bugün değil?

1917'de Rusya, kapitalist emperyalizmin dünya egemenliğiyle karşı karşıyaydı ve kendisine miras kalan üretici güçleri devralıp genişletmekten başka seçeneği yoktu. Aynı eğilim bugün Üçüncü ve Dördüncü Dünya'da olduğu gibi, Doğu Avrupa'da da mevcut, kırılması gereken de bu eğilim. Gelişmiş ülkelerde yaşayan bizlerse ön saflardayız. Mao'nun Çin'de yapmaya çalıştığı gibi bir kültür devrimini gerçekleştirme şansına sarılmalıyız, çünkü artık eski sistem içinde yaşayamayız.

Kitabınızın üçüncü kısmının sadece çok gelişmiş devletlerde uygulanabilirliğini teslim etmiş olmuyor musunuz?

Kitabımın Batı'da bu kadar iyi karşılanmış olmasının nedenlerinden biri de belki Batı'daki durumla daha ilgili olmasıdır. Çünkü o berbat çark burada çalışıyor ve artık durdurulması gerekiyor. Ancak bu arada Doğu Avrupa halklarına bu yolda yürümeye devam etmelerini söylememeliyiz.

Peki ya istiyorlarsa?

Oradaki komünist partiler bunu onaylamamalı. Komünistler Birliği'nin bir kültür devrimini dayatması gerektiğini söylemek istemiyorum tabii, ama mevcut endüstriyel ilerleme biçimine —aşırı bir benzetme yaparsak— Kilise'nin Ortaçağ'ın sonunda yaptığı gibi karşı çıkmalı.

Kitabınızın son kısmıyla ilgili olarak önemli bir sorun daha çıkıyor. Bütün dünyada tekdüze bir gelişme modelini savunuyorsunuz, oysa tarihsel materyalizm böyle bir şeyin iradi olarak yaratılabileceğini reddediyor. Bu görüş farklı maddi koşullarda gelişen farklı toplumsal, ekonomik ve siyasi modellerle tarihsel gelişmenin hep çok eşitsiz olduğunda ısrar etmiştir. Dünyanın bir kısmından alınan bir modeli diğer ülkelere dayatmak bürokratik bir ütopya. Bizim ülkelerimizde geçerli olabilecek şeylerin heryerde uygulanması düşünülemez.

Bu çok ilginç bir soru. Başka yerlerde, tarihsel materyalizmdeki boşlukları arayıp onlarla ciddi bir şekilde uğraşmamız gerektiğini savundum. Çünkü tarihsel materyalizm doğal ve tarihsel süreçten bir soyutlamayı kapsıyor, öyle ki tarih, yasaya benzer bir süreçte kendiliğinden gelişiyor. Çekirge sürülerinin bir bölgeye inip herşeyi süpürdüğü zaman duyulana benzeyen bu umarsız kaçınılmazlık hissinin, insanlığın da benzer bir kaderi yaşamaması için, üstesinden gelmemiz gerekiyor.

Kitabımda, kapitalist uygarlığın bakış açısını aşıp, dünya çapında bir alternatif tasarısına henüz ulaşamadığımız noktasından yola çıktım. Dünya halklarının değişik gelişme düzeylerinde olduğu doğru, ama uygarlığın kapitalist üretim güçleri tarafından bütünüyle belirlenmediği yerlerde, somut olanaklardan yararlanmalıyız. Örneğin Vietnam'da bir kültür devrimi, tam da bu nedenle sevinçle karşılanmalı. Bütün insanlık aynı amaca doğru ilerliyor, bundan eminim. Ama bu bütün halklar için kurallar konulması gerektiği anlamına gelmiyor. Kültür devrimi kavramının bütün esprisi, insanın yaşam gereksinimlerini karşılaması için kapitalist yeniden üretim süreci düzeyini aşması gerekliliği. Mallara doyuluncaya kadar bekleyemeyiz. Bir temel gereksinimler düzeyi tanımlanmalı. Az gelişmiş ülkelerde bizimkinden daha akılcı bir yaşam düzeyine erişilebilir.

Sosyalist kalkınma ve tüketim modelinin gelişmiş kapitalist ülkelerde egemen olan modelden farklı olması gerektiğini söylemekte kuşkusuz haklısınız.Vietnam halkının gelişmiş kapitalist ülkelerin geçirdiği süreçlerden geçmek zorunda kalmamasının çok iyi olacağı konusunda da haklısınız. Ama az gelişmiş ülkelerin düşük bir hızla büyüyebilecekleri ve daha da önemlisi, bir kapitalist işbölümünden önce, böyle bir kültürel yeniden işbölümü yoluyla çalışkan ve disiplinli bir işgücü modelini gerçekleştirebilecekleri sonucuna varmak, işte bu Marx'ın ütopya diyeceği türden birşey. Alabildiğine farklılaşmış bir dünyadan bir çırpıda tekdüze bir dünya yaratmak amacıyla aşamaları atlayıvermek bu. Bütün tarihsel deneyim bunun tersini gösteriyor. Toplumsal uygulanabilirliği olmayan bir program olması açısından, zenginlerin mallarını yoksullara vermeleri gerektiğini söylemek gibi birşey.

Kitabımda özel bir model geliştirdiğim doğru, bu model de Batı Avrupa'daki duruma daha uygun olabilir. Ancak DAC ve Çekoslovakya'nın yeteri kadar zengin olduklarına inanıyorum. Partili yoldaşların, DAC' nde şu ya da bu malın kıtlığının çekilmesinin, maddi gereksinimlerimizi eski biçimde karşılayabilmemiz için, gayretimizi iki katına çıkarmamızı gerektirdiğini öne süren iddialarına hep karşı çıktım. Sizin bakış açınızın mantıki sonucunun, az gelişmiş ülke halklarının gelişme modellerinin belirlenmesinde kapitalist modele özgür hareket alanı tanınması olacağından korkuyorum.

Mao'nun hareket noktası, komünizmin çevredeki ülkelerden daha geri koşullarda kurulup kurulamayacağı sorusuydu. Hâlâ en önemli sorun bu, Mao da soruyu böyle sormakta kuşkusuz haklıydı.

Yine de Çinliler artık modernleşme ve endüstriyel gelişmeden bahsediyorlar, bu da Marx'ın komünizme doğru ilerlemenin sadece yüksek bir sanayileşme temelinde başarıyla gerçekleşebileceği yolundaki görüşünü doğrular gözüküyor. Marksizm'le ütopyacılık arasındaki fark da bu.

Ama bu tür çabaları sürdürmezsek, insanlığın yokolma olasılığı artacaktır. İnsanlar, toplumsal yapıyı ve kendi gereksinimlerini dipten doruğa gözden geçirmeye hazırlıklı olmalılar. Musa'nın neleri başardığını bir düşünün.

İnsan iradesini tarihin itici gücü haline getiriyor gibi konuşuyorsunuz.

Hayır. Bu saf bir insan iradesi sorunu değil. Çeşitli düzlemlerde iktisadi çıkarlardan söz edilebilir. Roma İmparatorluğu döneminde Hıristiyanlığın tüm sınıf yapısını içeren bir maddi çıkar boyutu olmasaydı, tarihsel materyalizm geçerli olmazdı. Bir ulus, hatta insanlığın kendisi varlığını sürdürebilme sorunuyla karşı karşıya kalırsa o zaman belirli maddi çıkarlar ikinci plana düşüyor. Dünyadaki petrol, kömür ve demir gibi maddi kaynaklar hızla tüketiliyor. Uygarlığımız, yerleşik teknolojisi ve mevcut talep yapısıyla sürdürülemez. Bu sorunla yüzleşmeyi nasıl reddedebiliriz, anlamıyorum.

Bu farklı bir sorun.

Söylemek istediğim, bizi Mao Zedung gibi, normal olarak ütopyacı ya da iradeci olarak değerlendirilecek terimlerle düşünmeye zorlayan maddi nedenlerin varlığı.

Biraz önce söylediklerinizin ortaya attığı bir başka geniş soruna geçebilir miyiz? Sizin Batı'daki kapitalizme bakışınızda eksik gibi görünen nokta, burjuvazinin bir sınıf olarak sosyalizme ve genel olarak toplumsal değişmeye karşı gösterdiği maddi direnci gerçek anlamda kavramayışınız. Aynı şekilde, devleti toplumun yeniden üretilmesi için gerekli bir büyük ekonomik makine olarak görme eğilimindesiniz, klasik Marksist anlamındaki silahlı ve baskıcı bir aygıt olarak değil. Ekolojik felaket olasılığının bir "tarihsel uzlaşma"nın temelini oluşturduğunu savunuyorsunuz. Peki ama, Batı'daki egemen sınıf bu tür çağrılara neden kulak versin? Neticede komünizmin burjuvaların da yararlanacağı bir dönüşüm olacağını on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Marx'ın kendisi (doğru olarak) söylemişti. Burjuvazi geçmişte dinlemediği bu tür tavsiyeleri şimdi niye dinlesin? Sosyalizmin egemen sınıfla bir tarihsel uzlaşma yoluyla değil, sadece devrimci mücadeleyle *kurulacağı konusundaki görüşümüzü değiştirmek için bir neden yok görünüyor.*

Marksizm'in, özellikle de Leninizm'in devletin sadece bir baskıcı güç olduğu şeklindeki görüşünün çok dar olduğu kanısındayım. Gerçekte,

devlet çok sayıda toplumsal işlev üstlenmiştir, bu işlevlerin devletçi niteliği ve egemenlik yönü ortadan kaldırılabilir, ama kendileri bastırılamaz. Dahası yeni bir toplum için kitlesel bir hazırlık olduğunda, devletin baskıcı aygıtlarını etkisiz hale getirmek çok daha kolay olur.

Ama gene de sahici bir fiziksel mücadele olacaktır. Örneğin, Çin'i ve Vietnam'ı düşünelim.

Bunlar sömürge tipi durumlardı, biz gelişmiş kapitalist ülkelerden bahsediyoruz. Almanya'da —aynı zamanda Şili'de de— cepheden saldırı stratejisinin ölü doğmuş olduğuna inanıyorum. 1919 Spartakist ayaklanması bunu gösterdi. Tarihsel uzlaşma olarak tanımladığım, sınıf işbirliği değil, devleti her alanda kapitalist egemenliğin aracı olma rolünden ayırma çabası. Gerçek bir çoğunluk hareketi olursa bu yapılabilir, sadece seçimlerde sağlanan bir çoğunluk değil, kamuoyunu tamamen etkisine alan gerçek bir kitle hareketi. O zaman bir kapitalist aygıt olarak devletle, milyonlarca insanı istihdam eden bir yapı olan devlet arasında bir gedik açmak mümkün olacaktır.

Bir tarihsel uzlaşmadan niçin söz ettiğiniz hâlâ açık değil. Örneğin İtalyan Komünist Partisi'nin konumu oldukça açık: İtalya'da genel durum sosyalizm için yeterli olgunlukta değil, bu nedenle bir dönem için tarihsel uzlaşma gerekli. Bu sizin bakış açınızdan oldukça farklı görünüyor.

İKP'nin tarihsel uzlaşma kavramı bana henüz kesinleşmiş görünmüyor, ama ne olursa olsun ana sorun Hıristiyan Demokratlar'ın etkisi altındaki Katolik kitlelere ulaşmak. Berlinguer bu sonucu Şili deneyiminden çıkardı. Cepheden saldırı stratejisi, arkanızda halkın yüzde elli biri bile olsa yenilecektir, çünkü uluslararası burjuvazi sanayi üretimini kolayca bozabilir ve ülkede herşeyi durdurabilir. Bu noktaya varılınca, halkın büyük kesimi devrime karşı çıkacaktır.

Bu mantık 1917'de de kullanılabilirdi. Ama esas sorun şu: Berlinguer'in programını kabul etsek bile, kitabınızda anlatılan kültür devrimi programıyla nasıl bağdaştırılabilir? Bir yanda Batı için, klasik sosyal demokrasiden o kadar da farklı olmayan çok mütevazı bir siyasi

stratejiniz var. Öte yandan alabildiğine radikal bir sosyal ve ekonomik program. İkisi nasıl biraraya gelebilir? Bir Strauss'un ya da bir Agnelli'nin düşüncelerinize kulak vereceğini düşünmek herhalde saçma olur.

Söylediğiniz kuşkusuz kapitalistlerin belirli kesimleri için doğru. Ama Amerika'da bile atom bombası karşısında sınıf mücadelesinin eski düzeyinde sürdürülemeyeceğini anlamış olan başka kapitalistler var. Bir yandan nükleer savaşın, öte yandan ekolojik felaketin çifte tehdidi, burjuvazi içindeki unsurların yaşam çıkarlarını sınıf çıkarlarının üstüne çıkarmalarına bile yol açabilir. İnsanı insan olarak ilgilendiren bu tür yaşamsal sorunların alanı gitgide genişliyor.

Bir benzetme yapayım. Sezar döneminde bir Marksist'in Gracchi'den başlayıp, iç savaş dönemi dahil, Spartaküs isyanına kadar gelişen sınıf mücadelelerini çözümlemesini düşünmeye çalışalım. Roma uygarlığını saran krizi sezerek, çıkış yolunun özgür yurttaşlarla köleler arasındaki eski sınıf ayrılıklarından değil, mevcut sınıf yapısının tümünü içeren varoluşsal taleplerden geçtiğini farkedecektir. Engels Roma'nın kurtuluşunu Cermen barbarlığıyla Hıristiyanlığın sağladığını söylemişti. Zamanımıza uygulanırsa bu, yeniden doğuş hareketinin bir proletarya hareketi ya da proletarya karşıtı hareket değil, bütün sınıfların hareketi olacağı anlamına gelir. Sınıf işbirliği sorunu değil bu, hepimizi tehdit eden bunalım karşısında —atom bombası, nükleer enerji, ekolojik felaket— bir uzlaşma sorunu.

Benzetmenize verilecek basit bir yanıt, Hıristiyanlığın çok etkileyici bir tarihsel olgu olmasına karşın, toplumsal ve maddi yapıyı değiştirmediği, tam tersine onlarla birlikte değiştiği. Kölelik sürdü, imparatorluk sürdü, ilk Hıristiyanlar'ın öğretileri asla gerçekleşmedi: Önemli bir üstyapı değişikliğiydi, ama köleci toplumdan feodalizme geçişi hiçbir şekilde belirlemedi, tıpkı feodalizmden kapitalizme geçişi belirlemediği gibi.

Meseleyi biraz basitçe ifade etmek olur bu. Zaten tarihin gündeminde olan feodalizmden Hıristiyanlık tek başına sorumlu değildi. Ama Karanlık Çağlar'da Benedikten tarikatının *ora et labora* sloganının İtalya'nın ekonomik durumundaki düzelmeye etkisi oldu. İdeolojik ve maddi süreçler arasında en azından karşılıklı bir etkileşim var. Örneğin

Hıristiyanlığın yoksullukla bağlantılı oluşu, kol emeğine karşı bir ayrımcılığın gözetilmemesine yol açtı.

Belki başlangıçta evet, ama sonra herşey değişti.

Feodal sistem içinde Kilise egemen hale geldikçe, manastırda da normal sınıf ayrımlarına rastlanıyordu: kimi hücresinde oturup düşünüyor, kimisi de bahçede vs. çalışıyordu. Bugün ise maddi koşullar herkesin aydın olmasını mümkün kılıyor, özellikle gelişmiş ülkelerde. Eğer tarihsel materyalizm geçerliyse, bir ideolojinin dört yüz yıl boyunca genişleyerek bütün bir uygarlığı şekillendirmesi için Ortaçağ'da güçlü maddi unsurların bulunmuş olması gerekli. Aynı şekilde, bugün de maddi unsurların ekolojik bunalımın dayattığı türden bir uzlaşmaya yardımcı olduklarını düşünüyorum. 1789'daki gibi klasik çatışmalar, günümüzle karşılaştırıldıklarında o kadar derin değildi. Karşı karşıya olduğumuz kültür devrimi, sadece insanın avcılıktan yerleşik çiftçiliğe dönüşümüyle karşılaştırılabilir.

Ama bu durumda, toplumsal sarsıntıların ve mücadelelerin yoğunluğunun burjuva devrimiyle karşılaştırılamayacak kadar büyük olacağı düşünülebilir. Eğer benzetmeleri ciddiye alırsak, İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı kabulünün benzeri olan bir uzlaşma, Başkan Carter'ın Amerika'daki işbölümünü önümüzdeki on yıl içinde değiştireceğini açıklaması olabilir.

Toplumumuzda sarsıntılı bir değişme düşüncesinde ısrar edilmesinde büyük bir tehlike görüyorum. Dünyanın karşı karşıya olduğu merkezi tehlikenin yanında sınıf ayrımları önemsizleşiyor, Amerikan ya da Avrupa burjuvazileriyle birlikte yapılabilecek de çok şey var.

Fakat aynı Avrupa burjuvazisinin faşizmi doğurmasından bu yana sadece kırk elli yıl geçti.

Avrupa burjuvazisinin faşizmi doğurduğunu, kendi kültürünün o tarafa yöneldiğini söylemek olayı çok basitleştirmek olur. Avrupa burjuvazisi içindeki bazı unsurlar, emekle kültür arasında İtalyan Komünist Partisi'nin savunduğu türden bir ittifakı desteklemelerine yetecek kadar

kültürlü. Doğu Avrupa'da örneğin, savaştan sonra büyük çiftçiler çoğu kez tarımda ekipbaşlarının en iyileri oldular. Bugün asalak, playboy benzeri burjuva unsurlarla, artık altın tabaklarla falan ilgilenmeyen burjuvalar arasında gerçekten bir ayrım var. Onlar da mutlaka otoriter komuta yapısı içindeki rollerine bağlılar, ama bu sorunun kendisi kültür devrimi süreci içinde zamanla çözülecektir. Yeteri kadar güçlü bir kitle hareketi olduğu sürece, burjuvazi askeri seçeneği akıldışı bir yol olarak görmeye zorlanabilir. Bu nedenle Yeşiller'in, şiddete dayanmayan direnişin gerekli değişimi gerçekleştirmekte daha büyük şansı olduğu görüşüne katılıyorum: Şiddete dayanmayan mücadele sadece yeni bir dünyanın aktif savunucularının izlediği bir yol. İkinci bir Şili'ye kalkışmak yapabileceğimiz en kötü şey olur.

Söylediklerinizi, Alternatif'*ten çok uzakta görünüyor. Kitabınızda komünist bir toplumda işbölümünün ortadan kaldırıldığı bir değişim programı öneriyordunuz. Şimdi sözünü ettiğiniz ise bir ekolojik program.*

Belki düşüncelerimin ağırlık noktası değişti, ama iki sorun birbirinden o kadar da uzak değil. Ekolojik bunalımın kapitalizmin sonunu getireceğine inanıyorum, bu nedenle Batı Almanya'da Yeşiller'le birlikteyim.

Ama Yeşiller arasında sosyalizmle hiçbir ilişkisi olmayan pek çok insan var.

Evet, şaşırtıcı sayıda. Kısa bir süre önce Karlsruhe'de bir konuşma yapım, Doğu'yla Batı arasındaki silahlanma yarışı sona ermeden, Kuzey'le Güney arasında yeni bir ekonomik düzen kurulmadan, toplumsal adalet ve insanın özgürleşmesi olmadan ekolojik bunalımın çözülemeyeceğini belirttim. Yeşiller'e sosyalist bir programı zorla kabul ettirmeye çalıştığımı söylediler. Ben de Saarbrücken'deki Yeşiller Kongresi'nde kabul edilen program taslağını okumalarını söyledim. Herkes bu şekilde yorumlamayabilir, ama bütün bu noktalar taslakta var.

Öncünün kendisi böyle bölünmüşse, amaca ulaşma umudu kalıyor mu?

Benim gördüğüm kadarıyla Batı Almanya'daki esas görevim, sosyalist güçlerin ekolojist güçlerle birleşmesine çalışmak. Sosyalistlerin tarihsel geleneklerine ve kavramlarına bağlılıkları böyle bir birleşmeyi sağlamalarını zorlaştırıyor. Sosyalistler, ne kapitalizmi ve faşizmi, ne de varolan komünizmi istediklerini söyleyen bu insanların ne kadar ciddi olduklarını farketmeye hazır değiller. Sonuçta yeni bir blok doğacak ve anti-kapitalist bir ekonomi, insanın özgürleşmesi ve ekolojik bunalıma bir çözüm temelinde birliği sağlayacak.

DAC'nde kitabım üzerinde çalışırken, bir noktada bu çeşitli bileşkelerin bir şekilde birbirine uyduğunun farkına vardım, ama kesin olarak nasıl birleştirileceklerini henüz göremiyordum. Gelecekte dikkatimi bu soruna yöneltmek istiyorum.

DAC'nde ekolojik hareket için aynı türde bir temel görüyor musunuz?

İtalya'ya ilişkin olarak daha önce söylediğim gibi, DAC'nde olumlu gelişmeler için umudum büyük ölçüde Parti içindeki ilerici unsurlara bağlı, çünkü aktif potansiyelin ağırlığı orada. Dolayısıyla ekoloji sorunu daha genel bir reform hareketiyle yakından bağınılı.

Yeşiller'in, sizin Komünist Birlik dediğiniz şeyin rolünü üstlenebileceklerini düşünüyor musunuz?

"Komünist" kelimesi kafa karıştırıcı olabilir; komünizm deyince bazı kişiler "Stalinizm"i anlıyor, bazıları demokratik komünizm denebilecek birşeyi, bazıları ise belki de Marx'ın olacağını düşlediği komünizmi. Fakat, Batı Almanya'da yanlış anlaşılma riski olsa bile, ekolojik hareketin, gerçek karmaşıklığı içinde nihai olarak komünist perspektife uyduğunu düşünüyorum.

İkinci Bölüm

5

Federal Almanya'da

İki yıla yakın bir süredir Federal Almanya'da yaşıyorsunuz. Tartışmamızın ikinci bölümüne Batı'daki yaşamla ilgili edindiğiniz izlenimleri sorarak başlayalım, özellikle sizi nelerin şaşırttığını.

Öyle birdenbire anlatmak zor. Sanırım beni en çok şaşırtan, en başından beri ne kadar az şaşırdığımı görmek oldu. Gördüğüm pek çok şeye şöyle ya da böyle hazırlıklıydım, dolayısıyla deneyimlerim beklediklerimi sadece somut bir biçimde doğruladı. Almanya'nın tarihsel sürecinin göreli bir süreklilik taşımasının yanı sıra, DAC ile Batı Almanya'nın yanyana olması herhalde bu durumu etkiledi. Yine de çevremdeki fiziki ayrıntılara çok bağımlı bir insan değilim. Otomatik kapılar ve refah toplumunun benzer simgeleri sadece ilk birkaç gün dikkatimi çekti, büyük mağazalar ise hiç mi hiç etkilemedi beni. Doğu Berlin'de Alexanderplatz'daki büyük mağazalar da etkilemezdi, kitaplarımla plaklarımı hep başka yerlerden almayı yeğlerdim.

Çok şaşırtıcı bulduğum bir nokta, 1967-68'den, çok kişinin cennetin bir adım ötede olduğuna inandığı o yıllardan bu yana, Batı Alman soluna nüfuz eden psikolojik yenilgi duygusu oldu. Tutulmayan sözleri yaşamak, 68'li eylemcileri derin bir hayal kırıklığına uğratmış, onları çıkış yolu olmadığına inandırmış. Hatta, kabul edilmez bulduğum bir yenilginin kişiselleştirilmesi hissiyle, pek çok kişi hâlâ bazı şeylerin yapılabileceğini söylediğimde bana kızıyordu. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki moral bozucu tarihinin bu tarihsel kötümserlik duygusunda katkısı vardı, birçoklarını da baskıcı bir sağ rejime karşı son umut olarak Sosyal Demokratlar'a sarılmaya götürmüştü. Sadece bu yakınlarda, Berlin'de Alternatif Liste'nin gelişmesiyle, bu yönde değişiklikler olduğuna dair işaretler belirdi.

Batı'da, özellikle de İngiltere'yle ABD'de toplumun belirli düzeylerinde ileri bir kültürel çözülme var. Örneğin iletişim araçları sistematik bir biçimde şiddet temasını kullanıyorlar, gençliğin geniş kesimlerinin kültüründe de bu tema çok belirgin. Doğu Avrupa'da herhalde buna rastlanmıyor, çünkü iletişim araçları sıkı bir şekilde denetleniyor.

Bu farkın asıl nedeninin denetim olduğunu sanmıyorum. DAC'ndeyken fazla televizyon seyretmezdim. Ancak Doğu'daki koşulları idealize etmek istemeseniz bile, bu çözülme sürecinin Batı'da çok daha ilerlemiş olduğu açıktı. Bunu kendi oğlumda görebiliyordum. Oğlum hep DAC'ni savunma eğilimindedir; düşünmeden ya da eleştirilecek şeyleri unuttuğu için değil, Federal Almanya'da gençlerin günlük yaşamının Doğu'ya yeğlenecek durumda olmadığını kendi gözleriyle görebildiği için. Ortak nokta, istikrarsızlık diyebileceğim bir durum; sağlam bir değerler sisteminin yokluğundan kaynaklanan bir istikrarsızlık. Belki bu Doğu'da daha az belirgin, ancak her iki tarafta da esas olarak aynı sanayileşme süreçleri işliyor, son tahlilde aynı kültürel gelişme süreçleri ve aynı yıkıcı eğilimlerin işlediği gibi. Farklar herşeyden çok siyaset alanında, iktidar ilişkilerinde falan yatıyor.

Bugün Batı uygarlığının bireyciliği, bireysel eylemlerin giderek azalan önemiyle birleşmiş durumda. Bu gelişme bana, devletin her tarafı saran gücü karşısında bireyin kapıldığı önemsizlik duygusundan bile daha tehlikeli görünüyor. İç değerler, kitlenin dışsal biçim ve koşullarının terimleriyle tanımlanıyor, bu biçim ve koşullar birey düzeyinde artık birleştirilemez. Bu anlamda kişilik Batı'da, Doğu'da olduğundan daha hızla parçalanıyor.

DAC'nde sizin ilgilendiğiniz konuların konuşulabileceği bir açık tartışma ortamı olmadığından, düşüncelerinizi büyük ölçüde tek başınıza geliştirdiniz. Batı'da mevcut ortamda geçen tartışmaların düzeyi hakkında görüşünüz nedir?

Cevabım biraz münasebetsiz gelebilir, ama yine de söyleyeceğim. Bir yandan kültürel konularda, sağlam gözlemsel araştırmaya dayanan ve ayrıntılı çok sayıda değerli inceleme var. Bütünüyle teorik olan çözümlemelere gelince, herşey aşırı ince bir genelleme üst-düzeyinde cereyan ediyormuş gibi görünüyor. Bu üst-düzeyde zamanımızın acil sorun-

larının ele alınması mümkün değil. Herkes kılı kırk yarıyor, dışarda bırakılma veya yanılsamaya düşme korkusu herşeyden baskın. Bu yazılarda şurada burada bir iki nokta yakalıyorum, ama genelde oldukça verimsiz buluyorum. Çağdaş sol ideoloji gelecek için yapıcı bir plan önermekten aciz görünüyor. Batı Almanya açısından da bu, özellikle düşüncenin tarihsel sürekliliğinin yokluğundan ileri geliyor. Oysa örneğin birçok değişik akımın süregeldiği ve Marksizm'in ortadan kaybolup gitmediği Fransa'da bu süreklilik var. Almanya'da neredeyse bütün bir nesil Marksist teori geçmişi olmadan yetişti. Bunun bir sonucu olarak, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda sürgündeki Alman edebiyatının en iyi örnekleri burjuva edebiyatı geleneğinde yazılmıştır.

Bu Brecht için de geçerli mi?

En geniş anlamda, evet. Belki "burjuva edebiyatı" en iyi ifade şekli değil, ama ele aldığı konular bir bütün olarak burjuva hayatıyla ilgili. Örneğin *Galileo* —sürgün yıllarının en önemli oyunlarından biri— burjuva kültürü ve burjuva bilimi sorunuyla ilgilenir. Bu sorunu sadece sınıfsal kavramlara indirgemez, ama bütün dönemle bağıntısını kurar. Heinrich Mann ve Feuchtwanger gibi Marksist yazarlar bile konularını burjuvazinin siyasi ve kültürel dünyasından almışlardır.

1930'la 1960 arasında Almanya'da gerçek anlamda Marksizm yoktu, bu nedenle sol, özgün metinlere geri dönerek Marksizm deneyimini yeniden kazandı. Marx'la Frankfurt Okulu zaten birbirinden çok uzak, daha sonra Maoizm'in ortaya çıkışı bu yapının bütünlüğünü büsbütün azaltı. En derin tahlilleri yapanlar için, önemli unsur herhalde Frankfurt Okulu'nun deneyimiydi: Yani Almanya'nın demokratik bir geçmişinin olmaması, Almanya'nın tarihine karşı bir tür kızgınlık yaratmıştı. Bu da bir eylem programının başlatılması için zayıf bir konum sağlıyordu. Batı'ya geçtikten kısa bir süre sonra bana Habermas'ın derlediği *Çağımızın Entelektüel Durumu* adlı bin sayfalık bir kitap verdiler. Büyük bir eleştirel keskinlikle yazılmıştı, ama varılan sonuçlar tümüyle yenilgi duygusu taşıyordu.

Batı Almanya'nın dışında da artık ses getirmeye başlayan Habermas'ın yazdıklarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Daha hepsini sindirmiş değilim, ama bana belirli bir düşünce çizgisinin sonunu temsil ediyormuş gibi geliyor. Diğer bazıları gibi, kapitalist toplumun bir anlamda nabzını tutuyor, olup biteni gitgide daha doğru olarak tanımlamaya çalışıyor. Ama bu, onu tarihsel bir çıkmaza sürüklüyor gibi görünüyor. Sonuçta da ilginç ve verimli olanakları sadece, bilimsel açıdan aynı ağırlıkta olmayan Marcuse ve Erich Fromm gibileri sunuyor.

Batı Almanya'daki mevcut siyasi duruma dönelim. Batı'ya geçişinizden beri Yeşil hareket içinde aktif olarak çalıştınız. Hareketin geleceğini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu konuya girmeden önce "Yeşil" hareketin oldukça geniş bir kavram olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamak isterim. İsmi bile ağaçlar, doğa falan gibi imgeleri çağrıştırdığı için yanıltıcı, oysa aslında burjuva toplumunun mekanizmalarının ötesine geçen geniş bir ideolojik hareket. Mevcut gerçekliği görmezden geldiği anlamında değil, ama Batılı sanayi toplumunun sorunlarımıza bir çözüm önerebileceğine inanmıyor. Toplumdaki bütün sınıflarda ve bütün siyasi gruplarda bulunan bir dizi eğilimi birleştiriyor ve manyetik alan denildiğinde akla gelen türden yeni bir ilgi alanı yaratıyor. Böyle bir oluşumu varolan siyasi partiler sistemine yerleştirmek zor, bu nedenle de ekoloji hareketi alternatif bir parti türüne dönüştü. 1979'da katıldığım Hamburg'daki Kilise Kongresi'nde çok farklı kesimlerden gelen insanların hareket içinde nasıl birleştiklerini gördüm. O kongrede Katolikler, Protestanlar, Sosyal Demokratlar'ın sol kanadından insanlar, diğer sol grupların üyeleri, Hür Demokrat Parti'den Genç Liberaller ve başkaları vardı.

Şimdiye kadar başlıca kapitalist ülkeler arasında neden sadece Almanya'da önemli bir ekoloji partisi ortaya çıktı?

Bunun doğru olduğundan pek emin değilim. Örneğin Hollanda'da ekoloji hareketi Almanya'dakinden o kadar güçlü ki, siyasi bir partiye gerek yok. Bunun yanı sıra barış hareketi, üçüncü dünya hareketi ve Kilise içinde Hıristiyanlığın temel değerlerinin canlandırılması gibi eğilimleri de kucaklıyor, dolayısıyla "ekoloji hareketi"nden daha iyi bir isim bulmamız gerekir. Ancak hareketin neden ilk önce İskandinav-

ya'dan güneye, Avusturya ve İsviçre'ye kadar uzanan ülkelerde öne çıktığı sorulabilir. İtalya'da ise tersine, bu tür konular, radikal sol ile Komünist Partisi arasındaki mücadelenin gölgesinde kalıyor. Bolonya'da genç bir komünistin elinde bir pankart görmüştüm, üzerinde büyük, haç şeklinde siyah bir mezartaşı ve "Berlinguer-Aşkım" yazısı vardı. Tartışmanın düzeyini bu simgeliyor, ama ekoloji hareketinin orada da etkili olmaya başladığına dair işaretler var. Yine de ekolojik taleplerin yükselmekte olduğu ülkelerin çoğunun Protestan olması ilginç. İngiltere'de de böyle bir hareket için zaman uygun, ama İngiltere'nin erken sanayileşmesi ve imparatorluk geçmişi böyle bir gelişmeyi engelliyor olabilir.

İngiltere'deki göreli zayıflığın diğer bir nedeni de, tarımın çok sermaye yoğun oluşunun böyle bir hareketi kırsal kesimde toplumsal destekten yoksun bırakması olabilir.

Belki de. Muhafazakârlar'la İşçi Partisi arasındaki yüzyıldır süren çatışma da buna yol açmış olabilir: İnsanlar öncelikle siyasi partiler açısından düşünüyorlar ve yeni konulara pek önem vermiyorlar. İngiltere'deki güçlü anti-nükleer hareketin bir temel sağlaması da mümkün.

Yeşil hareketin Batı Almanya'da örgütlenmiş siyasi yönüyle solda egemen güç haline geldiği ne derece doğru? Yoksa sorunun böyle konmasına karşı mısınız?

Geleneksel sol iyice köşeye itilmiş durumda, suyun üstünde ancak kalabiliyor —Berlin'deki gazetelerinin yayın hayatını sürdürme mücadelesinden de bu anlaşılabilir. SPD içindeki silahsızlanmayı savunan grupların uzun vadeli bir görüşü yok, SPD'nin solundaki hareketler ise artık konumunu Yeşiller'e göre belirliyor. Hatta Batı Alman Komünist Partisi bile, çok acele etmemekle birlikte, sorunları diğerleriyle tartışma isteğini belirtti. *Neues Deutschland*'ın Alternatifler'i kapitalizmin beşinci kolu olarak göstermesiyle karşılaştırıldığında hayli farklı bir tavır.

Batı Alman ekoloji hareketi içinde dikkati çeken bölgesel farklılıklar olduğu konusunda ne dersiniz?

Kuzey bölgelerin çoğunda itici güç soldan geliyor, oysa Bavyera'da, Baden-Württemberg'de ve Aşağı Saksonya'da ağırlık daha çok çevre sorunlarında; hareket içinde yaşlı nesilden muhafazakâr unsurlar da bulunuyor. Berlin ve Frankfurt gibi yerlerde genç sol kanat göstericilerin gürültüsü ve şiddeti bu yaşlı insanları uzaklaştırıyor.

Daha önceden hiçbir siyasi partiye bağlanmayacak olan birçok insan Yeşil harekete yaklaşıyor. Hepsi üye olmuyor, ama belirli konuların tartışıldığı toplantılara katılıyorlar. Aralarında hem Katolik, hem Protestan din öğretmenleri de olmak üzere öğretmenler var, öne sürülen görüşlerin bazılarında tarihsel bağıntılar bulanlar var. Bu nedenle, örgütsel yapıyı oldukça gevşek bırakmak daha iyi. Eğer politika merkezden yönlendirilirse, hareketin gelişimini engelleyen ideolojik farklılıklar ortaya çıkacaktır. Hareketin birliğini sağlayan, uzun vadeli amaçların birliği, üyeler de işlerin nasıl yürüdüğü hakkında iyi kötü bilgi sahibi. Hepsi tek taraflı nükleer silahsızlanmadan yana örneğin, Alman Komünist Partisi'nin savunduğu çizgiden değil. Gitgide daha çok insanın bu görüşe geleceğini düşündüren nedenler var.

SPD'nin içindeki son gelişmeleri nasıl görüyorsunuz? Son iki yılda yeni bir muhalefetin gelişmesiyle büyük bir değişim olmuş görünüyor.

Benim görüşüme göre, yüz yirmi yıldır varolduğu biçimiyle Alman Sosyal Demokrasisi nihai bunalımıyla karşı karşıya. Zira daha yüksek bir yaşam düzeyi için kapitalist sınıfa karşı verilen mücadele hâlâ gündemde olmasına karşın, artık başlıca ilgi konusu değil. Şimdiye kadar SPD endüstriyel sistemden alt sınıflar yararına mümkün olduğunca fazla şey koparmaya çalıştı, eğitim, sosyal refah devleti vs. Bu kuşkusuz sürekli büyümeyi ve kârın artmasını gerektiriyor, oysa büyüme ve kâr gerçekte düşüyorlar, ayrıca silahlanmanın ve durmadan büyüyen bürokrasinin masrafları kaynaklarımızı tüketiyor. Bunun belki de en önemli yönü, SPD'nin solun desteğini seferber etmesinin, hatta solu etkisiz kılmasının bile artık neredeyse imkânsız oluşu. 1968'de, bunlar hâlâ mümkün görünüyordu, durum klasik Marksist işçi sınıfı mücadelesi terimleriyle açıklanıyordu, SPD de hâlâ işçi sınıfının partisi olarak kurulmuş bir partiydi. Oysa ekoloji hareketi esas görevin sanayi toplumunun geleneksel süreçlerini kırmak olduğunu, işçi sınıfının da

burjuvazinin yanı sıra ikinci bir endüstriyel sınıf oluşturduğunu göstermiştir. Sorunu şöyle koyuyoruz: Yeniden üretim süreci bütünüyle nasıl yavaşlatılabilir? Bu ışık altında baktığınızda, SPD'nin siyasi niteliğinin ve bütün siyasi varsayımlarının sorgulanması gerekiyor.

Bir örnek verecek olursam, Hesse'nin SPD'li başbakanı Frankfurt havaalanına yeni bir pist yaptırmaya ve nükleer reaktörlerin inşasına devam edilmesine karar verdi; kararlarını, iş alanları açılacağını, işçilere yardım edeceğini falan söyleyerek savunuyor. Alternatif hareket yaklaşımın bütününe ve bu felsefeye karşı çıkıyor, ama artık Otto Bauer geleneğine ya da Erfurt programına başvuran eski Genç Sosyalist usulünce değil. Eski deyimlerden bir kısmı şurada burada ortaya çıkıyor, ama bu düşünce biçimi hızını ve iç tutarlılığını kaybetti.

SPD içindeki yeni muhalefet açısından silahlanma yarışının, ekolojik sorunlara göre daha merkezi bir sorun olduğu doğru değil mi?

Ben tam tersini söylerdim: Ekolojik problem önce geliyor, silahlanma yarışı ondan sonra işin içine giriyor. Kuşkusuz Parlamento'daki solun, Brandt ve Egon Bahr gibi en önemli isimleri silahsızlanma sorunuyla uğraşıyorlar, ancak SPD içindeki bu muhalefetin en önemli kişisi Erhard Eppler. Her üçü de silahsızlanmayı savunuyorlar, kuşkusuz ben de bunu onaylıyorum. Ama benim vurgulamak istediğim şu: Barış hareketi başarı şansına, en fazla, ekoloji hareketiyle nihai olarak bağlantılı olduğu sürece sahip. Çünkü silahlanma yarışı neticede rekabet ve ekonomik büyümenin mekanizmalarına dayanıyor, bu mekanizmalarla da yarıbilinçli bir biçimde bağlantılı. Nükleer silahlar nükleer santrallerden daha büyük bir tehdit oluşturabilir, ama zaten SPD üyeleri arasından, silahsızlanma, Üçüncü Dünya ülkelerine yardım ya da nükleer enerji programlarının durdurulması mücadelesinde etkin olan hep aynı kişiler.

O zaman SPD içindeki gelişmeleri nasıl görüyorsunuz?

Öncelikle SPD'nin seçmen tabanının hem sağa hem de Yeşiller'e kaydığını söyleyebilirim. Taban iktidarda kalmaya yetmeyecek kadar daralmakta olduğundan, Berlin'deki ılımlı SPD lideri Vogel seçim kampanyasını kanun ve nizamı daha etkin olarak korumak vaadiyle başlattı, amacı Hıristiyan Demokratlar'ın şehirdeki toplumsal karışıklıklardan

yarar sağlamalarını engellemekti. Berlin ve Frankfurt'ta kanıtlandığı gibi, artık SPD solu kötülerin iyisine oy vermeye ikna edemiyor, her iki şehirde de yerel seçimleri Hıristiyan Demokratlar kazandı. Üstelik CDU liderleri de Bavyera'daki Franz-Josef Strauss gibi aşırı değillerdi. Solun otomatik olarak SPD'ye oy vermesi gerektiği iddiasının Alternatifler'e dönen kesim için artık bir inandırıcılığı kalmamıştı. Alternatifler SPD'yle ittifak yapsalar bile, Berlin'de çoğunluğu sağlayamayacaklardı, çünkü CDU sandalyelerin yüzde 47-48'ini alırken, SPD ile Alternatifler'in toplam oyları yüzde 45'te kaldı. Aynı şey Frankfurt'ta da oldu.

Toplumdaki bütün gruplarda ve sınıflarda tutuculuğa doğru bir eğilim görüyoruz. İnsanlar herşeyin olduğu gibi kalmasını istiyorlar, huzuru bozanlarla da başa çıkılması gerektiğini kabul ediyorlar. Bu Strauss türü saldırgan bir muhafazakârlık değil, halkın güvensizlik hissini ve ev işgali gibi eylemlere içgüdüsel tepkilerini yansıtan ılımlı bir konum. Batı Almanya'da bir Helmut Schmidt partisi var, zihniyet ve ideoloji açısından Başbakan Schmidt, FDP'yle (Hür Demokrat Parti) SPD'yi olduğu kadar CDU'yu da temsil ediyor. Partisinden çok daha başarılı, tutucu blokun varlığının nedenlerinden biri de bu. FDP'nin sağ kanadının, Dışişleri Bakanı Genscher'in, ayrıca kalifiye işçiler de dahil SPD'nin daha gelenceksel düşüncedeki üyelerinin desteğine sahip. Sosyal Demokratlar'ı iktidardan uzak tutmak amacıyla Strauss gibi kişilere oy veren tutucu sağdan farklı olarak bu grup tutucu merkezi oluşturuyor. Aslında Schmidt-Vogel önderliğinde bir "kanun-nizam" politikasına oy vermeye hazır olanların sadece yüzde on beş kadarı otoriter bir gidişi desteklerdi.

Berlin'de CDU'nun iktidara geldiği 1980 yerel seçimlerinden sonra, SPD'nin sol kanat üyelerinin yaptıkları bir inceleme, partinin potansiyel desteğinin parçalanmakta olduğunu gösterdi. Alternatif Liste oyların yüzde 7-8'ini almıştı, ama aydınlar arasındaki oy oranı yüzde 20 civarındaydı. Bu da, SPD'nin kendi safları içinde tutmaya çalıştığı Marksist Sol'daki pek çok kişinin, oldukça farklı politika arayışları içinde Alternatifler'e döndüğü anlamına geliyor. Öte yandan sendikalar çoğunlukla, geçmiş kazanımları ve mevcut iş alanlarını korumanın tek yolu olarak gördükleri Başbakan Schmidt'in arkasındalar.

Schmidt hükümetinin NATO kapsamındaki yeniden silahlanma planlarını önümüzdeki iki yıl içinde bırakmak zorunda kalabileceğini düşünüyor musunuz?

Bunun için SPD'nin NATO yanlısı politikasından tamamen uzaklaşarak taraf'sız bir konuma ulaşması gerekiyor. NATO ülkelerine nükleer füzeleri yerleştirmekte ABD'nin açık çıkarları var, bu füzeler Avrupa'yı ve özellikle Batı Almanya'yı uzun vadede ABD'ye bağımlı kılıyor. Barış hareketi halkın diyelim yüzde altmışının, yetmişinin desteğini kazanırsa, Schmidt ancak o zaman politikasını değiştirmeye —ya da istifaya— zorlanabilir. Kuşkusuz düşüncelerimizi anlatmakta özel bir sorun çıkıyor. Bir küçük şehirde yakındaki füze bölgesinin savaş sırasında Rus roketleri için mutlaka bir hedef olacağını anlatmak için gösteri yaptığımızda, şehir sakinleri Rus roketlerinden çok, genç göstericilerin çarpıcı ve bazan da şiddet kullanan yöntemlerinden korkuyorlar. Uzun vadede halkı ancak tartışmayla yanımıza alabileceğimizin farkına varmalıyız, bağırıp çağırarak ya da "doğrudan eylem"le değil. Bu psikolojik bir durum. Halk, evlerini tehdit edenin Rus füzeleri değil, kendi hükümetinin savaş olasılığını yükselten politikası olduğu konusunda ikna edilmeli. Barış hareketindeki genç insanlar, sanıyorum akılcı bir yaklaşım ihtiyacının daha çok farkına varıyorlar, sözünü ettiğim Hamburg'daki Kilise Konseyleri toplantısı gibi olaylar bunun için iyi bir fırsat yaratıyor; militan ama şiddete dayanmayan bir yol.

Bu uzun vadeli stratejik yönün yanı sıra SPD'ye nasıl baskı yapılacağı konusu var; zira çok sayıda siyasi eylemciye gerek var, bunların çoğu da halen SPD saflarında. Berlin'deki Vogel gibi kişiler bile siyasi-psikolojik gruplaşmanın doğasını anlamış ve Schmidt'le Eppler'in konumları arasında bir uzlaşma arıyor görünümündeler. Fakat bir kez daha belirteyim: SPD, en az 1945'ten sonra geçirdiği kadar radikal bir değişme geçirmezse, yaşama şansı yoktur.

SPD'nin solu ile Yeşil ya da Alternatif hareket arasındaki ilişkiler nasıl?

Bu sorunun doğrudan bir cevabı yok. 1981'in başına kadar SPD Yeşiller'in yükselişini görmezlikten gelmişti. Ancak bu tarihten beri, Willy Brandt'ın etkisiyle, bizimle gerçek bir diyaloğa girmek için bir hareket

var. Örneğin Darmstadt belediye meclisini SPD, Yeşiller'le işbirliği yaparak yönetiyor, sanırım Kassel'de de öyle. İki tarafın da muhalefette olduğu Berlin ve Frankfurt gibi yerlerde, kaçınılmaz olarak birbirimize danışıyoruz. Çünkü SPD tabanını sağa ve sola kaptırmakta olduğunu farkederken, bizim yapabileceğimiz yapıcı katkıyı da görüyor.

İdeolojik konular tartışıldığında, partiye bağlılık konusu ikinci plana düşüyor ve Yeşil hareketindeki bizler SPD'nin sol kanadıyla iletişim kurmakta güçlük çekmiyoruz. Ancak bazan gösteri yürüyüşlerinde SPD, silahlanma politikasını savunan Horst Ehmke ile bu politikaya karşı çıkan Genç Sosyalistler arasında ayrım yapmayan bir muhalefetin gürültülü saldırılarına hedef oluyor. Benim bile slogan atılması yerine sakin bir tartışma çağrısı yapığımda yuhalanıp susturulduğum oldu. Alternatifler arasında seçimlere hiç inanmayanlar da var. Bu bölünmenin sonuna kadar götürülmesi SPD'nin parçalanıp sol kanadının Alternatifler'e katılması anlamına gelir. Bence bu en iyi çözüm değil, çünkü ülkeye olgunlaşmış bir sosyalist program sunacaksak, SPD'nin bölünmesi önümüzdeki fırsatları kısıtlar.

Bunun sözünü ettiğiniz yenilgi duygusunun bir belirtisi olduğu söylenebilir, yani sosyalizmden açık seçik söz etmek insanları saflarınıza katma kapasitenizi sınırlıyor.

Hayır, siz iki ayrı şeyden bahsediyorsunuz. Daha önce tanımladığım yenilgi duygusu, geleneksel sosyalizm kavrayışının neredeyse kaçınılmaz bir sonucu. Çünkü o konuma dayanan her politikanın başarısızlığa mahkûm olduğunu deneyim gösteriyor. Ben solun geleneksel olarak ortaya attığı soruların sadece hareket alanımızı daraltığını değil, onların zaten en önemli sorunlar olmadığını da savunuyorum. Görevimiz esas sorunları bir program bütününde değil, oldukları gibi, teker teker ön plana çıkarmaktır.

Şimdi de ilginç görüşler savunduğunuz başka bir konuya dönebilir miyiz? İmhacılık üzerine yazdığınız yazıda, nükleer bir savaş ihtimaline karşı mücadele ederken, sadece nükleer gücün kendisine değil, modern sanayinin tümüne karşı çıkmamız gerektiğini öne sürüyorsunuz. Pek çok insan nükleer savaş tehdidini ya da denetlenemez bir teknoloji biçimi olarak nükleer santrallerin tehlikesini sezse de, elektrik

jeneratörlerinin ya da kömür madenlerinin insan neslini tehlikeye düşürdüğünü kabul edecekler çok daha az. Bu ikisini birleştirmekle barış hareketinin seslendiği insanları, nispeten dar bir kararlı radikal ekolojistler grubuyla kısıtlamış olmuyor musunuz?

İngiltere açısından sorunuzun önemini anlıyorum, ayrıca benim olaylara bakış açımın kabul edeceğim tek yol olduğunu da kuşkusuz ima etmek istemiyorum. Başlangıç noktam Federal Almanya'daki durum: Buradaki ekoloji hareketi barış hareketinin potansiyel etkinliğine katkıda bulunuyor. Faaliyetlerimizi böyle geniş bir çerçeveye oturtmadan, Cruise ve Pershing ya da diğer belli konularda kazanabileceğimiz küçük başarılar ne olursa olsun, silahlanma yarışına asla son veremeyeceğimize inanıyorum.

Daniel Cohn-Bendit'in Frankfurt'taki toplantıda belirttiği görüşleri benim tavrıma tamamen uyuyor. Alman halkının yarısı, bodrumunda fuel-oilli kalorifer kazanı olan birer küçük eve sahip olsaydı, demişti Cohn-Bendit, bir petrol krizi sırasında, Basra körfezine askeri kuvvet gönderilmesi gerektiğine ikna edilebilirdi. Yani militarizm, aşırı çalıştırılan üretim sistemimizin hammaddelere bağımlılığının doğal bir sonucu. Uygarlığımızda, üretici güçlerimizde vs. temel bir değişim olmaksızın, uzun vadede bir felaketi önleme umudu hiç yok. Ayrıca böyle bir değişme, halen toplumumuzdaki teknolojinin biçimi tarafından koşullandırılan insan doğasını ve genel olarak insan kültürünü de değiştirecektir.

Nükleer silahların hızla çoğaldığını da unutmamalıyız. Önemli Üçüncü Dünya ülkelerinde Hitler türü bir liderin, dikkatleri açlık ve yoksullukla mücadeledeki başarısızlığından ve diğer iç baskılardan uzaklaştırmak için şiddete başvurabileceğini de. Kuzey-Güney toplantıları sanayileşmiş ülkelerin —ABD, Japonya, Avrupa ve ikincil olarak Doğu blokunun gelişmiş ülkeleri— çıkarları ile az gelişmiş ülkelerin çıkarlarının uzlaştırılması için hiçbir umut vermediğinden, bizim saldırgan endüstriyel sistemimizde köklü bir değişme olması gerekecek.

Öne sürdüğünüz görüşün bir iç mantığı var, ama günümüzde bunu bu kadar kapsamlı ve bağlayıcı bir şekilde savunmak taktik olarak akılsızca olmaz mı? Uzun vadede belirli bir silah sisteminin kaderinin pek

o kadar önemli olmadığını söylüyorsunuz. Ama örneğin İsveç, bir yandan topraklarında nükleer silah bulundurmayı ve bloklar dışı konumundan ayrılmayı reddederken, diğer yandan da ileri bir nükleer enerji sistemine sahip son derece sanayileşmiş bir ülke olarak kalabiliyor.

Batı Almanya, Fransa ve Britanya gibi, Soğuk Savaş durumunun ayrılmaz bir parçası olan ülkelerde, problemin tek konulu bir kampanyayla çözülebileceği inancını bir yanılsama olarak görüyorum. Böyle bir kampanya Soğuk Savaş mantığına ve bir bütün olarak Soğuk Savaş kompleksine karşı yürütülmeli. Başka türlü nasıl olabilir? İngiltere'de silahlanmayı ve nükleer savunma ilkesini bırakıp bırakmama konusunda bir referandum yapılacak olsa, çoğunluk hayır diyecektir. Çünkü halk böyle bir adım için psikolojik olarak hazırlanmış değil. Daha derin ve kapsamlı bir bilinçliliğin parçası olmalı bu.

Eğer sorunun kökeninin, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki çatışmanın doğurduğu Soğuk Savaş yapısında yattığını söylüyorsanız, o zaman belki de sizinle aynı fikirdeyiz. Ama iddianızın temelini değiştirmiş görünüyorsunuz, yani saldırılması gereken asıl sorunun endüstriyel sistemin kendisi olduğu iddianızı. Ayrıca İsveç konusunu da cevaplamadınız.

İsveç'i bir tartışma konusu olarak görmüyorum. Endüstriyel kapitalist sistemin siyasi merkezi karşısında, değişik ülkeler değişik konumlara sahipler. Kimisi coğrafi ve tarihsel nedenlerden ötürü merkezden daha uzak, böylece sistemin aşırı tezahürlerinin bazılarından kaçınabiliyor. Ama sistem hâlâ *tek* sistem; saldırgan niteliği aracılığıyla da bütün dünyayı "ya yüzersin, ya batarsın" yolunu izlemeye zorluyor. İsveç Soğuk Savaş çatışmasında doğrudan yeralmamış olabilir, ama bütün ülkeler gibi bu sürece kapılmış durumda. Rus Devrimi bile eski egemen sınıfın yüzyıllarca süren Batı'ya yetişme mücadelesi ışığında anlaşılmalı, yani topyekûn çöküşü önlemek için sistemi bir şekilde toparlama mücadelesi ışığında. İnsanlığın büyük çoğunluğu için Rusya'nın 1917'de karşı karşıya olduğundan çok daha şiddetli bir ikilem var, çünkü Kuzey'le Güney arasındaki ekonomik uçurum açılmaya devam eder ve biz gelişmiş kapitalist ülkelerde yeniden üretim tipini değiştirmeyi başaramazsak, savaşın nasıl önlenebileceğini düşünemiyorum.

Kapitalist gelişmenin değişik aşamalarına tarihsel olarak bakacak olursak, değişmeyen bir evrensel militarizm düzeyi olmadığını görüyoruz. Siz nükleer savaş tehdidinin sadece sanayinin kendisinin tasfiye edilmesiyle ortadan kalkacağı gibi maksimalist bir konumu savunuyorsunuz. Ancak yaşamı sürdürmekle ilgili, militaristlerin bile paylaştığı bazı ortak çıkarlar olmalı.

Bir felaketi önleme ya da en azından erteleme olanağıyla, kendimizi bu korkutucu durumdan bütün olarak kurtarma ihtiyacı arasında bir ayrım yapmalıyız. Toplumumuzun tükettiği hammadde miktarına bakarsanız, Ortadoğu'daki petrol kaynaklarımızı kaybetme tehlikesini önlemek için attığımız adımları düşünürseniz ve azgelişmiş ülkelerin silahlanma yarışı döngüsüne nasıl sokulduğuna bakarsanız, o zaman meselenin özüne inmenin nasıl yaşamsal bir önemi olduğunu görürsünüz. Bizim Avrupa'da nükleer silahları protesto etmemizin, Üçüncü Dünya'daki silahlanmaya en ufak bir etkisi olmuyor. Siyasi bir hareketin başarı şansının olması için, hedefiyle ilgili genel tarihsel bir kavrayışı olmalı. Söylemek istediğime tarihten, Roma İmparatorluğu'ndan bir örnek verebilirim. İmparatorluğu lejyonları ve sınır kaleleri olmadan düşünmek olanaksız. Diyelim 250 yılında bir lejyonun kurulmasını önlemek mümkün olabilirdi, ama bunun tek sonucu birkaç yıl sonra başka bir yerde bir lejyon kurulması olurdu. Metropolü savunmanın tek yolu lejyonlardı ve zamanla halk da bu görüşe katıldı.

Söylediğiniz bir düzeyde çok ikna edici, ancak Soğuk Savaş, özünde iki farklı siyasi ve toplumsal sistem arasında bir çatışma aynı zamanda.

Soğuk savaşın yarattığı koşulların üstesinden gelmeye çalıştığımız bugünkü durum, ortaya çıktığı durumdan çok farklı. Bugün sınırları açıkça çizilmiş, siyasi ve askeri çıkar alanlarına bölünmüş Avrupa'daki duruma baktığımızda, üçüncü bir dünya savaşı tehdidinin olmadığı sonucuna varabiliriz. Ancak Doğu Avrupa'da siyasi hegemonyaya karşı bir başkaldırı olur olmaz, bütün savaş makinesi işlemeye başlıyor. Amerika'yla Sovyetler Birliği arasındaki çatışmanın dünya çapında bir boyutu var; ortaya çıkan her olay —El Salvador'da, Angola'da ya da İran'da— Amerikalılar'a mı, yoksa Ruslar'a mı yaradığı sorusunu gündeme getiriyor. Suudi Arabistan'da bir devrim örneğin, dünya

savaşını başlatabilir, bu daha geniş gerçeklik soğuk savaşın özgül siyasi kökenlerinden daha önemli. Benim için soğuk savaş kapitalist dünyayla kapitalist olmayan dünya arasındaki çatışmayla bağıntılı; 1917'deki uluslararası çatışmanın bugünkü paraleli de Kuzey-Güney çatışması. Kapitalist ülkelerdeki egemen sınıflar giderek İsrailliler'in ya da Güney Afrika'daki beyazlarınki gibi bir düşünce tarzını benimsiyorlar. Bu herşeyden önce, Reagan yönetimi için geçerli; üstelik sadece Sovyet karşıtlığının bir sonucu da olamaz, çünkü Reagan'ın danışmanları arasında daha zeki olanların, Sovyetler Birliği'nin dünya devriminin kaynağı olduğu yolundaki bütün o laflara inanmaları mümkün değil.

Tekrar antik Roma benzetmesine dönmek istiyorum; lejyonların tahıl yüklü gemilerin Akdeniz'de serbestçe seyretmelerini sağlayamamaları halinde, şehirlerde karışıklık çıkacağından korkulurdu. Bu gibi durumlarda, heryerde irtibat yollarını tehdit eden potansiyel düşmanlar olduğu sanılır. Bugün de sorunun kaynağının kendi evimizde olduğunu seziyoruz, ancak genel bir açıklamayı ve gerekçelendirmeyi dış dünyadaki düşman güçlerin eylemlerinde bulmak için etrafa bakınıyoruz. Genel bir güvensizlik hissi çöküyor üzerimize; İkinci Dünya Savaşı sonunda olduğundan daha merkezi ve her yanı kuşatan bir şekilde soğuk savaş mantığına geri dönüyoruz. Çünkü bugün sanayi sistemimizdeki bunalım çok büyük boyutlara ulaşmış durumda ve artan militarizasyondan nihai olarak sorumlu olan da bu. Sanayileşmiş şehirlerimizde içkin olan çelişkiler, daha geniş bir güçler dengesinden doğuyor, bu güçlerle gitgide daha az başa çıkabilir hale geliyoruz.

Silahlanma yarışı ve imhacılık üzerine yazınızda, nükleer silahlar, nükleer enerji ve silah sanayi, hatta her türlü kapitalist sanayileşme arasında bir eşitlik kuruyorsunuz. Ama yazının sonunda Batı Almanya için hatırı sayılır bir dizi silahı da içerecek bir savunma planı öneriyorsunuz. Bunda bir çelişki görmüyor musunuz?

Yazımda bu konuya sadece değiniyorum, ayrıca herşey için bir çözüm olarak da sunmuyorum. Nihai iddiam, alternatif savunma politikası denilen şeyin bile neticede imhacı bağlamın bir parçasını oluşturduğu. Pratik politikalar düzeyinde bir yanıt olduğu söylenebilir, ama sonuçta, Protestan kilisesi içinde bazı çevrelerin temsil ettiği türden, radikal

bir ekolojist-pasifist alternatif geliştirmeliyiz. Ancak savunma konusunda, şu ya da bu şekilde genel bir sabit fikir olduğu için, saldırı yeteneği olmadığı kanıtlanan silahlarla, savunmaya dönüklüğü tartışılmayacak bir sistemin geliştirilebileceğini söyledim, o kadar. Bu silahlar o zaman, yalnızca bir saldırı kuşkusunu bertaraf etmek için gönderildikleri düşman topraklarına zarar verebilirler. Eğer bu şekilde tartışmalar mümkün olsaydı, bu tür silahlar durumu zararsız hale getirmeye ve zaman kazanmaya yardımcı olurlardı. En azından bizim en büyük korkumuz olan bir tırmanmayı önleyebilirlerdi.

Silahlanma yarışı konusunda sizin uzun vadeli ekolojist-pasifist konumunuzla geleneksel pasifizm arasındaki farkı nasıl tanımlarsınız?

Fark tartışmakta olduğumuz ana konuda yatıyor. Geleneksel pasifizm liberalizmin, çoğu kez de Hıristiyan liberalizminin çerçevesinde yeralıyor, bu nedenle sistemin ürünlerinin daha iyi ve insancıl bir yolla kullanılması diye tanımlayabileceğimiz endüstriyel görüşten ayrılamaz. Eski slogan "Silahlarınızı bırakın"dı. Ancak silahlanma, sistemin ayrılmaz bir parçası olduğu için, yirminci yüzyıl başında Alman Sosyal Demokratları silahlanmaya karşı çıkmakta tereddüt ettiler. Bugün benim gördüğüm kadarıyla, bu militarizm Marx'ın *Kapital*'de anlattığından daha derinlere gidiyor, bizim karşı çıkışımız da daha derine gitmeli. Avrupa uygarlığının önce kapitalizmi, sonra da ona bağlı olan saldırgan politikaları ortaya çıkarmış olması tesadüf değil. Hepsi tarihsel olarak belirlenmiş, ben de insanlığın Rönesans'tan bu yana bütün gelişiminin bir sapma olup olmadığını kendime soruyorum. Hiç değilse bu soruyu sormalıyız; mevcut endüstriyel sistemden kopmalıyız dediğimde de aklımda bu var. En azından, sorunlarımızın sanayileşme süreciyle çözüleceğini düşünmek mümkün görünmüyor.

Sanayinin gelişmesini bir sapma olarak görmenin Marx'ın tarihsel evrim görüşüyle hiç ilgisi yok. Yanılmış olabilir tabii, ama Marx sanayi kapitalizmini bir tesadüf olarak değil, üretici güçlerin mevcut düzeyinde feodalizme göre kaçınılmaz ve ilerici bir gelişme olarak görmüştü.

Siz "kaçınılmaz gelişme" diyorsunuz. Marx kaçınılmaz gelişmenin kaçınılmaz ilerlemeye eşitleneceğini veri olarak kabul etmişti, ancak

bu kanıtlanmış değil. Biyolojik evrime bakacak olursak, türlerin gelişmesinin yukarı doğru doğrusal bir hareket olmadığını görüyoruz: Türlerden biri yokolabilir, evrim süreci yanlış bir yöne gidebilir. Her biyoloji tarihçisi, aralarında yaşadığı diğer türlerin dengesini bozan başarılı bir türün hayatta kalmasından korkulması gerektiğini söyleyecektir. Homo sapiens'in gücünün ve başarısının biyolojik bir benzeri yok. Marx dünyanın sınırlarının sonlu olup olmadığını hiç sormadı, çünkü onun zamanında görünürde sınır yoktu. Ama biz artan dünya nüfusuna bakıp da kazılıp ekilmemiş ya da üzerine bina dikilmemiş bir avuç toprak bulamadığımızda, maddi tüketimimizin, enerji ve diğer kaynakları israfımızın aynı şekilde devam edemeyeceği açık olarak ortaya çıkıyor.

Tarihsel materyalizmin reddi anlamına gelen ifadeniz geçerli ama.

Sizi anlayamıyorum. Tarihsel materyalizm ille de insanın sınırsız ilerlemeye inanması demek değildir, tarihsel materyalizm Avrupa'yı Rönesans'tan bu yana belirlemiş olan iyimserlik duygusunu, İnsan'a olan güveni paylaşır sadece.

Zaman içinde yerini daha yüksek bir toplum biçimine bırakmayan bir toplumsal sistemin çürümesiyle —kapitalizmin bugünkü durumu— başlangıçta kapitalizmin feodalizme göre ileri bir biçim olarak gelişimi arasında bir ayrım yapmalıyız. Kapitalizmin doğuşunun tarihsel bir sapma olduğunu söylüyorsanız, o dönemde başka hangi gelişme biçiminin ortaya çıkmış olabileceğini göstermelisiniz.

Sizin görüşünüz feodal sistemdeki çelişkilerin yapısının ve doğasının, daha sonraki gelişmelerde tartışılması gereken herşeyi oluşturduğunu varsayıyor. Ancak kapitalizm, insanın doğal koşullardan göreli bağımsızlığının, bu koşulların varlığını neredeyse unutturacak kadar ileri gittiği ilk toplumsal sistemdir. Toplumsal ve ekonomik çelişkilerimiz artık o kadar egemen bir rol kazandı ki, bütün yaşamımızın bağlı olduğu biosferi yok edip etmediğimize aldırmadan, kavgalarımızı sürdürüyoruz. Doğal kaynakları o kadar aşırı kullanıyoruz ki, bu sürecin düzeltilmesi çok zaman alacak, bugün tükettiklerimizi gelecek nesillerin zararına tüketiyoruz.

Alternatif'in ikinci bölümündeki "temel konuların özeti" kısmından tipik bir pasajı hatırlatmak istiyorum. 128. sayfada "devletin öncelikle, farklı toplumsal yapıların özgün oluşumlarının kurumu, uygarlığın kurumu" olduğunu öne sürüyorsunuz. Özel çıkarlarla genel işlevler arasındaki çatışmaya karşın, bunun tarihsel bir ilerleme olduğunu açıkça söylüyorsunuz. "Tüm bu ilişkinin ne kadar doğrulandığı," diye devam ediyorsunuz, "günümüzde zengin ülkelerin sömürülen sanayi işçileri ve mühendisleriyle, —diyelim— Latin Amerika'daki yerli kabilelerin 'özgür insanları' arasındaki tarihsel uçurumla ölçülebilir. Toplumun teknik ve toplumsal modernleşmesinde yönetici olarak devlet: Bu temel modele 1917'den beri kapitalizm öncesi ülkelerin ya da onların kararlı azınlıklarının yirminci yüzyıla aktif bir giriş yapmak amacıyla örgütlendikleri heryerde tekrar tekrar rastlanabilir. Bu bakış açısından Sovyetler Birliği, sadece Çin'le değil, aynı zamanda Burma, Cezayir ve Gine'yle özdeştir; sadece Gine'yle değil, yakın geçmişte Peru ve Zaire'yle; hatta sadece Zaire'yle değil, kökleri antik çağdan öncelere dayanan bir Şah'ın kendi 'beyaz devrimi'ni yürüttüğü İran'la da. Bu sadece devletin bu bağlamdaki temel değerini belirtir." Bugün söylediklerinizi bu görüşle uyuşur gibi görünmüyor.

Temel noktası doğru kalsa bile, alıntı yaptığınız pasaj, değiştirmek için ne fırsat ne de zaman bulabildiğim bir bölümün içinde yeralıyor, vurgulamak istediğim nokta da o zamandan bu yana değişmiş olabilir. Caracas'ta yaptığım bir konuşmada, dünyadaki bütün halklar için sanayileşmenin kaçınılmazlığı konusundaki görüşümü değiştirdiğimi açıkça belirttim. *Alternatif*, daha dar bir Doğu Avrupa bağlamını ele alıyordu. Daha geniş sorunlar, dünyadaki durum bir bütün olarak ele alındığında olacağı şekilde, ısrarla öne çıkmamışlardı. Onuncu bölümde bu tür konulardan bazılarını tartıştım, ama o dönemde sanayileşmeyi Sovyetler Birliği için kaçınılmaz bir yol ve komünist bir toplumun gelişmesi için gerekli önkoşul olarak gördüğüm de kuşkusuz doğru.

Alternatif'in dördüncü bölümünde bir yerde, en gelişmiş kapitalist toplumların belirlediğinden daha aşağı seviyede bir komünist toplumun tasavvur edilemeyeceğini öne sürmüştüm. Kitabın son bölümünü bitirdiğim sıralarda bundan pek emin değildim, fakat o zamandan beri

bu formülü uygulamaya koymanın tamamen imkânsız olduğu görüşüne geldim: Dünyadaki bütün ülkeler önce bu genel gelişme düzeyine ulaşmak zorundaysalar, dünyadaki kaynaklar sınırlı olduğu için ilerleme mümkün olmayacak. Doğanın bu sınırlarının farkına 1970'li yılların ortalarında vardım. O dönemde hâlâ DAC'ndeydim ve Saale nehrinin temizlenmesinden ve buna benzer önlemlerin alınmasından önce, çevre kirliliği o dönemde had safhadaydı. Ama o sırada elimde dünyadaki durumla ilgili rakamlar olmadığı için, herkesin genişleyen endüstriyel sistem çerçevesinde düşünmesinin mümkün olmadığını göremiyordum.

O zaman "endüstriyel silahsızlanma" programınızın tam olarak neleri kapsayacağınızı açıklayabilir misiniz? Toplumların elektriğe sahip olmalarını engelleyecek misiniz, ya da çağdaş iletişim araçlarını, içten yanmalı motorlara falan?

Bu, meseleyi çok basite indirgemek olur. Sözünü ettikleriniz sadece sanayi toplumu bağlamında var ve hiçbiri ondan ayrı olarak ortadan kaldırılamaz. Asıl sorun, kapitalist toplumun, Marx'ın iktisadi üretim güçlerinin belirleyici rolü tezinin formüle edildiği şekliyle harfiyen geçerli olduğu tek büyük çaplı uygarlık olması: ekonomik alanın yaşamın diğer bütün alanlarını kendine tabi kılması anlamında. Yabancılaşma kavramının günümüzdeki asıl anlamı bu.

"Endüstriyel silahsızlanma" kavramına hangi anlamı verdiğiniz ya da halka nasıl anlatılabileceğini düşündüğünüz hâlâ açık değil.

Batı Almanya'daki deneyimim beni şuna inandırdı: Halk önce durup şimdi sizin sorduğunuz soruyu sormuş olsaydı, ortada bir ekoloji hareketi olmazdı. Şimdiye dek kimse bu soruya kesin bir yanıt vermedi, gene de hareket ortaya *çıktı*. Toplumsal değişmenin, ancak halka önceden ne yapılabileceği hakkında kesin bir bilimsel açıklama verilirse başarılabileceğine inanmak, genel olarak yanlış bir görüş. 1917'de Rusya'daki devrimciler ideolojik olarak, sonuçta yaptıklarından oldukça farklı şeyler yapmak istiyorlardı.

Kitleler barış, toprak ve ekmek istiyorlardı, üç aşağı beş yukarı bu is-

tediklerini aldılar.

Evet, ama toprak ve ekmek Bolşevikler için sadece bir araçtı, programlarını uygulamak amacıyla iktidarı elde etmenin aracı.

Toprak ve ekmek halkın anlayabileceği somut hedeflerdi, oysa siz karanlıkta bir sıçrama yapmamızı istiyorsunuz bizden. Varolan uygarlığımızın yokolmaya mahkûm olduğunu söylüyorsunuz, ama yerini neyin alacağını söylemiyorsunuz.

Bence bu görüş, ne Rus Devrimi, ne de başka bir devrimle ilgili çok iyi bir kavrayışı yansıtmıyor. O dönemde Rusya'da toprak ve barışın anlamı neydi? Devrim sadece o dönemin geri toplumundaki çelişkiler yüzünden değil, halk savaşın sona ermesini istediği için oldu. Barışın anlamı sadece şuydu: Savaş yok, dolayısıyla varolan sistemin üretmiş olduğu zorluklar, kötülükler de yok. Köylünün içinde yaşadığı sefalet ve toprak sorunu için de aynı şey geçerliydi.

Ekoloji hareketimizin varlığı, yeterli sayıda insanda, yeterli güçte bir duygunun bulunmasına bağlı; eğer insanlığın karşı karşıya olduğu hastalığın seyri konusundaki tahminimin biraz akılcı bir temeli varsa, bu sonu önlemek için gitgide daha çok sayıda insanın harekete geçtiğini göreceğiz, özellikle Batılı sanayi toplumlarında. Hatta klasik bir devrim durumu oluşacak: tepedekilerin eskisi gibi yönetmeye devam edemez hale geldikleri, aşağıdakilerin ise eskiyi sürdürmeye artık niyetli olmadıkları bir durum. Berlin'de belediye yetkilileri ile ev işgalcileri arasındaki çatışmada işler şimdi bu durumda.

İnsanlığın büyük kısmının doğru dürüst beslenememesinden sadece kapitalist üretimin sorumlu olduğunu öne sürerek, bütün kaynak sorunlarını sosyo-ekonomik bir düzeye indirgeme eğilimindeyiz. Oysa çözüm bulunması giderek daha zorlaşıyor. Örneğin çıkarılan kömür miktarı artıkça, toprağın daha derinlerini kazmamız gerekiyor, kömür de böylece daha pahalı oluyor. Benim gördüğüm kadarıyla, kurduğumuz oldukça devasa yapıların nispeten barışçı bir şekilde sökülmesiyle bütün sistemin çöküşü arasında bir seçim yapmalıyız. Sistemin çöküşünün sonuçları gelecek nesiller için, bizim için olduğundan daha feci olacak.

Bu konuları tartıştığımızda zaman unsurunu tümüyle yanlış he-

saplıyor gibiyiz. Bu duruma ulaşmamız sadece iki yüzyıl sürdü. Gelişmiş ülkelerin bugünkü yaşam düzeyini bütün dünya nüfusuna sağlamaya kalkışsak neler olacağını bir düşünün. Bütün geçmiş deneyim daha az şeyi olanların diğerleriyle aynı şeylere sahip olmak istediklerini gösteriyor, üstelik düşünebildikleri tek biçim olduğu için de, aynı biçimde. Tek çözüm, tarihsel materyalizmin doğal-tarihsel bir süreç olarak tanımlayageldiği süreçten çıkmak.

Gelişmemizin yolunu değiştirmek için şimdiye kadar girişilen işlerin sorunun özüne inmediği kanısındayım, örneğin Lucas Aerospace deneyi. Sonuçta hep ortaya şu çıkıyormuş görünüyor: Aynı şekilde üretmeye devam etmek istiyoruz, ancak daha yararlı şeyler üreteceğiz. Yeniden üretim sürecinin kendisini değiştirme sorusu hiç ortaya atılmıyor. İnsanlar, sanki belirli bir tarihsel koşullar dizisinin ifadesi değil de doğal bir varolma biçimiymiş gibi, ben duvarcıyım, teknisyenim, mühendisim diyorlar. Sanki daha önceki bir dönemde insanlar, biz avcıyız ve tarıma geçmek yerine avcı olarak kalmak istiyoruz demişler gibi. Şimdi asıl görev belirli bir tarihsel durumdan bağımsız olarak insanın doğasından kaynaklanan gereksinimler, çıkarlar ve zorunluluklar sorusuna geri dönmek.

Bu gereksinimleri kim tanımlayacak?

İnsanların, örneğin gerekli araba sayısı konusunda bir fikir birliğine varmaları gerekecek. Ama ben esas olarak, Marksizm'in devraldığı Hegelci pozitivizmin, gerekli tarihsel gelişmenin her ürününün kesin olarak değerler sistemimizin bir parçası haline geldiğini savunan görüşüyle, insan gereksinimlerinin gerçek yapısının çok ötesine geçtiğini düşünüyorum. Soruna öbür yüzünden bakacak olursak, gençlik dönemi yapıtlarında Marx, nüfusla gereksinimin diyalektiğinde üretimin üstünlüğü kazandığını zaten görmüştü, biz ise kendimize bu ilişkinin ters çevrilip çevrilemeyeceğini ve çevrilmesinin gerekli olup olmadığını sormak zorundayız. Marx da "yaşayan emeğin ölü emek karşısında üstünlüğünün kurulması"ndan söz ederken, aklında bir anlamda bu vardı. Geçmişte kapitalizmin efendileri olayları denetimlerinde tutmuş olsalar bile —ki bundan şüphelenmek için yeterince neden var— bugün ne öznel olarak sorumlu tutulabilecek birisi, ne de ortadan kalkmasının kısır döngüyü kıracağı bir sınıf mevcut. Yeniden üretim

sürecine çekilmeyen "artık bilinç"in nasıl seferber edilebileceğini ve maddi bilincin önüne nasıl geçebileceğini sormalıyız. Ben kendi payıma, bu artık bilinç bağımlı nicelik haline getirilene kadar bir çözüm bulunamayacağı görüşündeyim. Ama bu bizi "tarihsel materyalizm yanlıştır" görüşüne değil, "maddi sürecin mantığı bu sonuca götürmese bile, özgürlük alanına sıçrama mümkün olmalı" görüşüne götürüyor zorunlu olarak.

Bununla bağlantılı olarak iki noktayı belirtmek istiyorum. Birincisi, büyük devrimler herşeyi kapsayan sınıf çelişkilerinin doğrudan sonucu değildi; dönemin kültüründeki, bireyin insanlık onuruna ve özüne büyük baskı getiren genel bir bunalımdan kaynaklanıyordu. Ekoloji krizi birçok şeyle birlikte, ilk sınıflı toplum oluşmadan önce zaten gündemde olan soruların yeniden gündeme gelmesi anlamına geliyor. Psikolojik karşıt-güçlerin harekete geçirilmesi için ilk kaynak bu.

İkincisi, bu artık bilinci harekete geçirmek, odaklamak ve güçlendirmek için tarihsel olarak denenmiş araçları kullanmaya hazırlıklı olmalıyız, böylece egemen yapılar tarafından dağıtılıp parçalanan bütün bu alan biraraya getirilebilir. Ayrıca kültür devrimleri sırasında hep dinsel seferberlikle ilişkili olagelmiş o toplumsal ve psikolojik deneyim olmadan da yapamayız. Sorun kuşkusuz dinin, İsa'nın, Buda'nın ve Lao Tse'nin özgün deneyimleriyle veya hiyerarşik bir düzene teslim olmayan bin yıllık tarikatlar açısından değil de, gayet katı bir biçimde mevcut dinsel örgütler açısından tanımlanması. Bütün Aydınlanma geleneğini yararsız olarak dışlayamayız, ancak Meister Eckhart gibi bir Ortaçağ mistiğinin bile, Tanrı'yı aşkın bir güç olarak değil, bireye bağımlı olarak ele aldığı için getireceği bir katkı mevcut. Örneğin Eckhart, İsa'nın bir bireyde, egonun ve dış dünyanın sınırlayıcı özelliklerinin ötesinde doğabileceğini söylediğinde, bunu serbest enerjinin varlık açısından öncelikli alanına bir atıf olarak anlamalıyız; bunun ışığında tüm zihinsel donanımımız egemen ilişkilerin bir aracı olarak görünecektir. İnsanın doğasındaki bu yedek güçler türün gelişiminde taze bir başlangıç yapmamıza olanak sağlıyor. Benim başlangıç noktam sadece bu ruhsal gerçekliklerin maddi oldukları; bu bakış açısı da tarihsel materyalizmle tamamen tutarlı.

Sizin kültür devrimi tasarınızın daha doğrudan siyasi bir yanına

dönelim isterseniz. Partilerin toplumsal sınıflara tekabül etmeleri gerektiğini öne sürdünüz, bu ise örgütsel çoğulcu bir sistemi dışlıyor. Ancak bu görüşü kabul etsek bile, herhangi bir proto-sosyalist toplumda en az iki sınıfın varlığı yadsınamaz: işçi sınıfı ve köylülük. O halde neden en az iki siyasi parti olmamalı?

Örneğin işçi sınıfı ile köylülük arasındaki farkların DAC'ndeki kadar azalmadığı Polonya'da köylülüğün siyasi olarak ayrıca temsil edilmesi gereğine katılıyorum. Ama daha genel olarak geleceğin Komünist Birliği'ni değişik maddi çıkarları uzlaştıran ve onların ötesine geçen genel bir perspektif oluşturabilecek bir yapı olarak tasarlıyorum.

Evet. Peki bu parti ya da birlik tekel mi olacak? Psikolojik açıdan herkesin aynı görüşte olması çok düşük bir olasılık. Komünist Birliği senkronize bir program geliştirmeye çalışsa bile, başkaları işleri farklı şekilde yapmak isteyecekler. Halkın Komünist Birliği'ni iktidardan düşürüp başka bir partiyi getirmek için anayasal bir hakkı olmayacak mı?

Bu konudaki görüşlerim daha önce tartıştığımız sorunlarla bağıntılı. Bütün bunlar —çoğulculuk, partiler sistemi, anayasa, seçimler vs.— uygarlığımızın geçerli mantığı ve dinamiği açısından ortaya konuyor. Bu tür bir siyasi düzenin ve çıkarların ifadesinin, meta üretiminin ve en çok da kapitalist meta üretiminin kural olduğu toplumların bir özelliği olageldiği hep unutuluyormuş görünüyor; bu sistem yukarıda saydığım nedenlerle temelde bir ekonomik çıkar çatışmasını daha baştan varsayar. Ben ekonomik çıkar peşinde rekabetçi mücadeleden bütünüyle uzaklaşmamız gerektiği görüşündeyim. Maddi tüketimimiz akılcı bir düzeyde dengelenirse, artık burjuva toplumunun bulunabilecek en iyi dünya olduğunu düşünmeyeceğiz.

Ama kuşkusuz sosyalist *bir siyasi çoğulculuktan söz ediyoruz, burjuva çoğulculuğundan değil.*

Sosyalist çoğulculuk, temel mantığı açısından burjuva çoğulculuğunun bir kolundan başka birşey değil. Marx'a göre komünizm, kapitalist özel mülkiyetin aşılmasıdır, dolayısıyla mantıken kapitalist

ilişkilerin daha önceden varolmasını gerektirir. Bu düşünce bana göre, sosyalist çoğulculuğun kaynağıdır. Ve bu nedenle Stalinizm'in devrilmesinden sonra, burjuva demokrasisinin değerini sonunda göz önüne alma düşüncesi ortaya çıktı. Böyle bir uygulamanın yararını yadsımıyorum, ama kökeni varolan toplumsal gelişme sürecinde yatıyor ve tarih-üstü bir geçerliliğe sahip olduğu iddia edilemez. Geçmişteki toplumlar bütün bu siyasi biçimler olmadan pekâlâ idare ettiler, ben de inanıyorum ki, insan bir kez uyum içinde yaşamaya...

Şimdi de komünizmin daha yüksek bir aşamasından söz ediyor gibisiniz.

Hayır. Komünizmin aşamalarıyla ilgili o teoriden söz etmiyorum. Sadece ekonomik rekabet manuğından uzaklaşmamız ve fiziki üretimin biyolojik bir organizmadaki gibi işlediği bir topluma varmamız gerektiğini söylüyorum. Böyle bir toplumda gerçek insan gereksinimleri temel düzeyde bir kez sağlandıktan sonra, siyaset ve ideoloji bireyin gelişmesiyle uğraşabilecek.

Eğer iki ayrı işçi sınıfı partisi varsa, kuşkusuz bunlardan birinin yokedilmesi gerekeceğini önermek istemiyorum. Ama *parti çoğulculuğunun* herşeye cevap olacağını düşünemiyorum, çünkü parti çoğulculuğunun kendisi, varolan yokedici dinamiğin yeniden üretildiği mekanizmalardan biri.

Daha önceki konuşmamızda Avrokomünizm olgusunu çok olumlu bir şekilde değerlendirdiğinizi hatırlıyorum. İki yıldan beri Batı'da yaşıyorsunuz, bugünkü görüşünüz nedir?

İlk dikkatimi çeken, Sosyal Demokratlar'la Avrokomünistler'in, geleneksel ve ideolojilerindeki bütün farklara rağmen, pratik siyasetleri açısından birbirlerine ne kadar yakın olduklarıydı. Bütün sosyalist güçler gibi bu iki akımın da geleceği, kapitalist *endüstriyel* sistemin bunalımını nasıl göğüsledikleriyle bağlı olacak. Eski çelişkiler ve mücadele biçimi daima sisteme geri dönüp, ana yönleriyle sistemin yeniden üretilmesine yarıyor. Artık Sosyal Demokratlar, Sosyalistler ve Komünistler arasındaki geleneksel yaklaşım farklarının ötesine geçen bir yanıta gerek var. Eski modelin miadı doldu.

Doğu blokunda toplumsal ve siyasi yapıyı bilmenizin yanı sıra, artık Batı Almanya'da oldukça etkin bir siyasi deneyiminiz oldu. Batı kapitalist sisteminin komünizme doğru gelişmenin önünde devasa bir engel olduğu açık, Doğu Avrupa'daki yarı-baskıcı devlet yapılarının farklı türden bir engel oluşturduğu da. Doğu ve Batı Avrupa'da bu engellerin aşılmasının göreli olasılığını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Elimizde ifadesini özellikle askeri alanda bulan ve iki blokun sadece karşı karşıya gelmekle kalmayıp, birbirlerinin gelişme olanaklarını da bozduğu bir durum var. İki sistem de, bugünkü halleriyle, yaşayabilir bir seçeneği temsil etmiyor.

Doğu blokundan devrimci bir girişim beklemek yanıltıcı olur: Polonya'daki gelişmeler Sovyet blokundaki bunalımı ortaya çıkardı ve sistemin genel olarak zayıflamakta olduğunu gösterdi. Ama Batı'da eski soğuk savaş, sosyalizm-karşıtlığı vs. usullerinde ısrar eden unsurların güçlerini azaltmanın olanaklarını görüyorum. Barış hareketi ve ekoloji hareketi bu kemikleşmiş yapıların dağılmasına yardımcı olabilir, özellikle Sosyal Demokrat ve sosyalist güçler ülkelerinin Batı ittifakı ve Soğuk Savaş zihniyetinin diğer ürünlerine bağlılığını sorgulamaya hazır olurlarsa. Bu, Sovyet kampına bağlanmaları gerektiği anlamına gelmez, ama Avrupa'yı, Doğu-Batı, Kuzey-Güney ve ekoloji bunalımlarının çözümünde yardıma çağırarak bağlantısız ve tarafsız bir statü kurulmasını gerektirir. Sanayi kapitalizminin ilk geliştiği yer olan Avrupa'nın bu konuda, Sovyetler Birliği'nden, Japonya'dan ve ABD'den daha çok katkısı olabilir.

Gitgide daha çok insanın kültürümüzün pek çok eski katmanını sorguladığına ve radikal değişim amacının peşinden koştuğuna inanıyorum; çünkü kendileri için değerli olan belirli şeyleri korumak arzusundalar. Bu sadece barış hareketini ya da siyasi açıdan tarafsız bir Avrupa arayışını değil, insan ilişkileriyle, çevreyle, Hıristiyanlık'la, işçi sınıfı hareketinde yatan olumlu değerlerle ilgili soruları içeren bir süreç. Bize gereken bir yön duygusu; ne kadar çeşitli olursa olsun, çabalarımızı yönelteceğimiz bir hedef. Batı Almanya'daki deneyimim bana iyimserlik için yeterli neden olduğunu gösterdi, bir kitle hareketini yerleşik düzenin bir parçası olan bazı bireylere yapılacak baskıyla birleştirmek olanaklarını görebiliyorum. Neticede herşeyi sadece çatış-

ma stratejisi ile çözemeyiz, insanlar arasında bir ayrım yapmak zorundayız.

Doğu ve Batı Avrupa'daki durumlar arasında dikkate değer bir karşılıklı bağımlılığın olduğu açıkça görünüyor; Russell Vakfı'nın "Polonya'dan Portekiz'e kadar Avrupa"dan (sadece kültürel ve tarihsel açıdan anlamı olan birşey) söz etmesi bunu anladığını gösteriyor; Sovyetler Birliği bu Avrupa'nın dışında bırakılıyor, ama tabii çıkarları gözardı edilmeden. Bu bağlam içinde, doğrudan ve yapıcı eylem planları düşünmeli ve her iki taraftaki belli başlı direniş ve baskıcı engel noktalarını etkisizleştirmeye çalışmalıyız. Doğu ile Batı arasındaki farkları tekrar tekrar vurgulamak verimsiz olacaktır, çünkü Batı Avrupa bu işi tek başına sürdüremez, ayrıca yüzeydeki farkları ne olursa olsun, endüstriyel sistemin bunalımı Birinci, İkinci ve Üçüncü dünyayı kapsıyor.

Avrupa'nın bugünkü durumunda büyük önem taşıyan Polonya sorununa dönebilir miyiz? Son aylarda olanları nasıl görüyorsunuz?

Polonya'da o kadar uzun bir zamandır sorunlar halının altına süpürülmüştü ki acil çıkarların ilk ağızdan ifadesi kaçınılmazdı. Prag Baharı'nda ise, bunun tersine, çeşitli toplumsal güçlerin taleplerinin programlaşarak yansıdığı bir uzlaşma süreci vardı. Polonya'da yükselen siyasi talepler, aynı zamanda toplumsal çıkarları doğrudan ifade eden sendikal taleplerdi. Çekoslovakya'da Parti içindeki ve dışındaki aydınlar olayların önünde gitme eğilimindeydiler, böylece 1968 Ocağı'nda toplum global bir bunalımın altında ezilmemişti. Oysa Polonya'da gerçekten devrimci bir bunalım vardı; işlerin ne üst kademede, ne de aşağıda eskisi gibi devam edemeyeceği anlamında. Toplumun hemen hemen bütün katmanları bu girdabın içine çekilmişlerdi.

En zor sorun Dayanışma'nın kesin bir tanımını yapmak. İşçi sınıfı direnişinin sendikal karakteri, niçin kendine has bir siyasi perspektifi olmadığını, sadece veto hakkını kullanmaya çalışıp ekonomik sistemin doğru dürüst çalışmasını talep ettiğini açıklamamıza yardımcı oluyor. Bunun anlamı siyasi sorunların entelijansiyanın çeşitli fraksiyonlarına bırakılmış olması, öncelikle de KOR çevresi ile Katolik Kilisesi çevresindekilere. Aslında Kilise, ağırlığı en azından Komünist Partisi'ninkine denk bir ideolojik güç görevi görüyor. Varılan geçici

siyasi çözümler, bir yanda Parti ve devlet, diğer yanda ise kilise, Dayanışma yanlısı aydınlar ve çalışan kitleler arasındaki çatışmanın sonucu. Parti önderliğini ödün vermeye zorlayan, işçilerin işbirliği yapmayı reddetmeleri ve grev tehditleriydi.

Ancak niçin hiçbir hegemonik gücün —Kilise'nin de— ortaya çıkamadığını, niçin sürekli bir ulusal çözümün bulunamayacağını açıklamak için uluslararası duruma bakmak gerekir.

İşçi sınıfının son birkaç yıl içinde önde gelen güç olduğu görüşüne katılıyor musunuz? Polonya'daki 1970 olayları ile ilgili olarak yazdığınız yazıda, işçilerin parçalanmış olduğunu ve kendileri adına bir sınıf olarak hareket edemeyeceklerini söylemiştiniz. Ancak o zamandan beri işler değişti; eski sendikaları çıkarlarını temsil edemedikleri için, işçi sınıfı kendi sendikasını kurmayı başardı, hükümeti de bu sendikaların bağımsızlığını yazılı bir anlaşmayla kabul etmeye zorladı. Dayanışma'nın zayıf noktaları ne kadar büyük olursa olsun, işçi sınıfı bağımsız örgütsel biçimiyle bağımsız bir sınıf olma iddiasını açıkça ortaya koydu. Alternatif'te yaptığınız, *kapitalist ülkelerde olduğu kadar sosyalist ya da proto-sosyalist ülkelerde de işçi sınıfının tabi bir rol oynadığı saptamanızla, Polonya'da olup bitenler çelişiyor gibi görünüyor.*

Ben öyle görmüyorum. Doğru, Polonya'da işçi sınıfı inisiyatifi ele alacak gücü buldu. Ancak Polonya'daki işçi sınıfı Batı ülkelerindeki işçi sınıfıyla aynı değil. Bunu Polonya'daki iktidar ilişkilerinin kapsamı içinde görmek ve bu sınırın ötesine giden sonuçlar çıkarmamak gerekir.

Kitabımda, proto-sosyalist toplumlara işçi sınıfı kavramının uygulanamayacağı hakkındaki bölümü yazdığımda, kapitalizmin gelişmesinde işçi sınıfının rolü üzerinde düşünmüştüm; 1918 Alman Kasım Devrimi ve 1920'deki Kapp darbesi de dahil olmak üzere. Kasım Devrimi'nde işçi sınıfı bir tür koçbaşı işlevi görmüştü, ama olayların gidişini ve sonuçlarını denetleyememişti. Aynı şekilde Polonyalı işçilerin inisiyatiflerinin varolan sorunlara siyasi bir çözüm getireceğine hiç inanmadım. İşçi sınıfı, Polonya'da birbirini etkileyen değişik çaplı kuvvetlerden sadece biri, inisiyatifi de diğerlerinin arasında sadece bir inisiyatif.

Diğerlerinden daha büyük bir kuvvet değil mi?

Hem Sovyetler Birliği'nin, hem de Batı'nın Polonya'da daha güçlü birer kuvvet olduğunu düşünüyorum.

Ama işçi sınıfı, Polonya'nın içindeki en önemli toplumsal kuvvet olduğunu gösterdi.

Duruma bakmanın çok mekanik bir yolu bu. Genellikle sınıflardan söz edilince söz konusu olan oldukça özgül çıkarların bileşimleridir. Polonya'daki çıkar odaklarından biri, ifadesini Dayanışma'nın yirmi bir talebinde bulan bileşimdi. Bu odak siyasi sistemde bir kopuşu zorlayarak inisiyatifi ele aldı. Ancak Dayanışma'nın programını öneren insanların aklında başka çıkarlar da var. Bunun bir örneği Kilise. Ama bence çok daha önemli olan, benim batı-usulü tüketim modeli dediğim şey; üretim sürecinin bütününde yaratılacak kullanım değerleriyle, "iyi yaşam"la ilgili umudu bu model sağlıyor. Bu durumda Sovyetler Birliği'nin varlığı doğal olarak sadece Komünist Partisi için değil, Lech Walesa'nın eylemleri için de temel bir rol oynuyor. Bütün bu çakışan çıkar bileşimlerini birçeylerin aklında varolan halleriyle izlememiz gerekir. Ancak bana bütün bu süreç, uluslararası bağlamı içerisinde, geleneksel olarak işçi sınıfı çıkarları olarak gördüğümüz çıkarların lehine sonuçlar getirmeyecek gibi geliyor.

Öyleyse Polonya'daki bunalımın en olası sonucunu nasıl görüyorsunuz?

Ülkenin her siyasi adımda, Sovyet vetosuyla Batılı alacaklıların baskısı arasında kısılmış olduğu düşünülürse, korkarım ekonomik bunalımı aşmak için herhangi bir umut görünmüyor. Her çözüm ulusal önderliğin —Parti, hükümet ve geri kalanlar— gerçek bir yetki kazanmasını gerektiriyor. Ancak kitlelere yayılmış olan kuşku duygusu, sadece resmi görevlilerin yolsuzluklarından değil, aynı zamanda rejimin Polonya'yı Sovyetler'in yörüngesinde tutma kararlılığından da kaynaklanıyor. Bu da Polonyalılar için, Polonya'nın ve bütün Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği egemenliğinde olmasının bir göstergesi. Bu durum sürdüğü müddetçe, Polonyalılar hükümet için çalışmaya hazır-

lıklı olmayacaklar. Tek olanak ve ulusal siyasetin doğal eğilimi, Polonya'nın Varşova Paktı'ndan çıkıp, askeri olarak bağımsız bir Yugoslavya haline gelmesi.

Polonya'da kitlelerin öncelikle Sovyetler Birliği'ni dert ettiklerine dair pek az kanıt var. Aslında tam tersi de söylenebilir, şu ya da bu türlü bir Sovyet müdahalesi ihtimalinin pek farkında gözükmüyorlar. Ayrıca niçin Polonya, Yugoslavya'nın yönünde gitmek eğiliminde olsun? Niye rejimin daha istikrarlı olduğu, toplumsal huzursuzluğun da Yugoslavya'dan daha az olduğu Macaristan yönünde gitmesin?

Bir kere ulusal bağlılık duygusu Polonya'da Macaristan'da olduğundan daha güçlü. Ayrıca Macaristan'da ulusal duygu olarak ne varsa, 1956'da henüz doğarken ezildi; ulus olarak kendini kabul ettirme arzusu da Sovyetler Birliği'ne karşı mücadelede hem ifadesini buldu, hem de tükendi. Macarlar, büyük bir zevkle olmasa bile bunu sistemlerine almış görünüyorlar. Statükoyu kabul ediyorlar, Kadar'ın yapılabilir olan şeylerin sınırlarına dikkat çekmesi halkın evet demesine yetiyor.

Macar rejiminin istikrarı neticede ekonomik refahtan kaynaklanıyor. Polonya için bu neden olanaksız olsun?

1956'da Macarlar hemen işlerinin başına döndüler, çünkü yapacak başka şeyleri yoktu. Polonya'da böyle açık seçik bir durum yok, bu açıklık olmadan da nasıl bir çözüm yolu bulacaklar bilemiyorum. Ruslar herşeyi yoketmeye hazırlıklı olmadıkça müdahale edemezler. Polonya hükümeti de halkı birleştirip tekrar işbaşı yaptırmaya yetecek kadar hem Polonyalı, hem de Sovyet-karşıtı olamıyor.

Göründüğü kadarıyla Polonyalılar iki şey talep ediyorlar. Birincisi, temel gereksinimlerini ve doğru dürüst dayanıklı tüketim mallarını sağlayacak bir ekonomik sistem. Diğeri ise daha etkin bir ekonomik sistemin oluşturulmasına izin verecek olan daha geniş bir siyasi özgürlük. Dayanışma bile Polonya'nın Varşova Paktı'ndan çıkmasını istemiyor. Belki de çözüm, bir yanda Parti'nin, diğer yanda da Dayanışma'yla Kilise'nin olduğu bir uzlaşmadan geçiyor. Ülkeye büyük zarar gelmesini önlemeye yetecek kadar derin bir uzlaşmaya varılması ihti-

mali çok parlak değil. Ama tek akılcı yol bu gibi görünüyor.

Önce şunu açıkça belirteyim: Nasıl NATO'dan hukuken çekilme şeklinin Batı'da en önemli sorun olduğunu söylemiyorsam, Polonya'nın Varşova Paktı'ndan çıkması gerektiğini de iddia etmiyorum. Vurgulamak istediğim nokta, bir uzlaşmanın temellerini göremediğim. Uluslararası durum, yolsuzlukların yaygınlığı falan göz önüne alındığında, kelimenin en geniş anlamıyla Polonyalı işçilerin "Hadi işbaşı yapalım!" diyecek psikolojik durumları yok.

Üçüncü Bölüm

6

Seçimlerden Sonra

İsterseniz seçimlerden sonra Almanya'daki durumu tartışarak başlayalım. Yeşiller Parlamento'ya girdiler, ama SPD'nin gücü hâlâ çok daha fazla. Seçim sonuçlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Muhafazakârların zaferiydi, ama seçmenlerin psikolojik motivasyonu açısından sağ için bir zafer değildi. Sosyal demokrasinin bittiğini, derin toplumsal bunalıma hiçbir çözüm önermediğini farkeden ortalama seçmen, Adenauer'in haleflerinin yaşam düzeyini koruyacağını, evinin taksitlerinin ödenmesine yardımcı olacağını falan düşünmüş olmalı herhalde. Seçmenler iktidarı Kohl'e aslında bunun için verdiler. Sosyal Demokratlar'ın çöküşünden sonra, bütünüyle alternatif bir seçeneği olanlar dışında mantıklı seçim Hıristiyan Demokrat Birlik'ti (CDU).

SPD'ye oy verenlerin yarısı da dahil olmak üzere, yüzde 75 oranında tutucu bir çoğunlukla karşı karşıya olduğumuza inanıyorum. SPD'nin de kuşkusuz amacı aynı; sadece verdiği sözler artık inanılır değil. CDU'nun "sermayeyle bizim aramız daha iyi" iddiasını seçmenler kabul etti; kapitalistlerin gücünü artırma arzusundan değil, "Alman modeli" deneyimi halka, pasta ne kadar büyük olursa herkesin payına o kadar büyük bir dilim düşeceğini öğrettiği için. Siyasi güçler arasındaki mevcut ilişki çerçevesinde, artan kârların daha çok iş alanı yarattığına dair henüz bir işaret yoksa da, pek çok insan yatırım için daha çok kâr gerektiğine ikna edildi. Genel olarak işgücünün fazla pahalı olduğu, sendikaların gücünün ihracat kapasitesini etkilediği ve daha yüksek ücret isteğiyle ihracat gerekliliği arasında gerçek bir çelişki olduğu çok açık bir şekilde, hatta belli bir gerçekçilikle öne sürüldü.

Seçimin halk arasındaki gerçekten aşırı bazı eğilimleri ortaya çıkardığına inanmıyorum. Strauss'u fazla uysal bulanlar mutlaka var, belki

Bavyera'da yüzde yirmiye yakın, ama bu potansiyel hep mevcuttu. Faşist sağa doğru bir hareket olmadı. Muhafazakârlara kayış, hatta göçmen işçilere karşı tavır bile özünde etkin bir saldırgan gelişmeden çok, bir savunma tepkisi. Bereket versin, bugünkü uluslararası çerçevede dış saldırganlık mümkün bir çözüm değil. Kırk yaşından genç nesil ise, bütünüyle farklı, daha az otoriter bir toplumsal karaktere doğru kaydı. Hükümet bizim etkinlik alanımızı sınırlamaya çalışacak, İçişleri Bakanı Zimmermann ise Krefeld'deki şiddet olaylarından yararlanıp, bütün gösterilerle, hatta barışçı olanlarla bile ilgili yeni önlemler alacak; bunlara rağmen herhangi bir sağ seferberlik olacağı endişesi taşımıyorum.

Eğer Alman halkının dörtte üçü düşünüş ve değer sistemi açısından tutucu ise, Almanya'da sol için ne gibi bir perspektif görüyorsunuz? Seçimler sonuçta barış hareketi ve Yeşiller için bir yenilgi değil miydi? SPD'yle CDU arasında gerçekten bir fark olmayabilir, ama bu siyasi süreklilik ya da istikrar, ekoloji ve barış hareketi için gerçek bir tehlike değil mi?

Seçimler gerçekten de barış hareketinin yanılsamaları için bir yenilgiydi. Seçim sona erdiğine göre gerçeklerle uğraşmaya başlamalıyız. Bir kızıl-yeşil koalisyonunu önlemek için CDU'ya ya da FDP'ye oy veren pek çok kişi oldu. Nükleer füzeleri istedikleri için değil, kızıl-yeşil koalisyonunun ekonomik olarak hiçbir önerisi olmadığından. En iyi ihtimalle, Yeşiller sadece SPD'nin bölük pörçük reformcu projelerine teslim olabilirlerdi, böylece Schmidt-Lambsdorff döneminin gerileme eğilimi sürecekti. Yeşiller FDP'nin rolünü üstlenecekler, sadece SPD'yi ters tarafa çekeceklerdi.

Alman kapitalizminin ya da daha doğrusu ekonomik düzenin sürekliliğinin halk içindeki desteği gerçekten çok derin. Bunun seçeneği kara bir delik, bilinmeyen bir bölge. Kimse Federal Almanya'nın İngiltere'nin düzeyine düşmesini istemiyor, kimse de SPD'nin ve Yeşiller'in gerilemeye nezaret etmekten başka birşey yapabileceklerine inanmıyordu. Ama ekonomik sorunlar ön plandaysa bunun nedeni silahlanma yarışına ve ekolojik bunalıma bir çözüm bulmanın henüz gerçekçi görünmemesi.

Barış sorununa gelince, halkın savaş tehlikesini algılayışı konusun-

da bence biraz fazla iyimserdik. Silahlanma çılgınlığının yeteri kadar ileri gittiği ve yeni füzelerin tehlikeyi artırabileceği yavaş yavaş farkediliyor, ama öte yandan da 1945'ten bu yana barışı bombanın koruduğuna, tek taraflı ödün veremeyeceğimize ve ne olursa olsun, alternatifin daha iyi olacağına dair bir kanıt olmadığına da inanılıyor. Kamuoyu yoklamalarının halkın yüzde 61'inin füzelere karşı olduğunu göstermesine karşın, seçimden sadece bir yıl önce, yüzde 75'in hâlâ Amerikalılar tarafından savunulmak istediğini unutuyoruz.

Bu sayılar arasında gerçekten bir çelişki var mı?

Kuşkusuz.

Bizim için evet, ya onlar için?

Halk bir süpergücün sağlayabileceği tek savunmanın nükleer savunma olduğunun farkında değil. Dolayısıyla, eğer savunulmak gereği duyuyorlar ve istiyorlarsa, Amerikalılar'ın buraya yerleştireceği füzeleri alacaklar. Özgür Batı'nın ve özellikle Batı Almanya'nın totaliter Doğu'ya karşı savunmasıyla ilgili temel fikir birliği sarsıldı, ama yıkılmadı. Russell çağrısı ya da barış hareketi içinde Batı Alman Komünist Partisi'yle (DKP) olan çatışma halkın çoğunluğu tarafından algılanmadı. Bu nedenle Strauss bizi Sovyet dostu olarak damgalayabilir, ama bu giderek daha zor hale geliyor. Örneğin Petra Kelly ve Bastian'ın Doğu ve Batı'daki füzelere karşı gösteri yaptığı Alexanderplatz'daki eylemimiz hayli önemli bir olaydı. Prag konferansına da katıldık ve '77 Bildirgesi grubu ile toplandık. Yani halk askeri politikaya Batı'da olduğu kadar Doğu'da da karşı çıktığımızı, tuttuğumuz yolun kendi yolumuz olduğunu görmeye başlıyor.

Barış hareketi içinde kaba anti-Sovyetizme, silahlanma yarışında ABD'yle SSCB'nin eşit sorumluluğa sahip oldukları görüşüne karşı çıktınız.

Evet. Eşit sorumluluk düşüncesine ve Ruslar geliyor iddiasına hep karşı çıkmışımdır. Ama sistemler arasındaki farklardan çok daha önemli olan, bunların silahlanma yarışı açısından Sovyetler Birliği'nin

bağımlı bir değişkeni olduğu tek bir sistem oluşturmaları.

Sovyetler Birliği'ndeki ve Batı'daki toplumsal sistemlerin aynı oldukları kanısında değil misiniz?

Hayır, bunu tartışmaya bile gerek yok. Batı'da ve Doğu'da silahsızlanma çağrısı yapıyoruz, bu da iki sistemi eşit tuttuğumuz görünümünü yaratıyor. Doğu'yu ve Batı'yı silahsızlandıralım. İşe buradan başlayalım. Sloganımız kısaca bu.

Bu Yeşiller'in genelde kabul edilen sloganı mı, yoksa sadece bir bölümünün mü?

Bazılarımız tek taraflı silahsızlanmaya, buradaki Amerikan füzelerine karşı mücadeleye daha büyük ağırlık verse de, genel görüşümüz bu. Anti-emperyalist ve Sovyet yanlısı görüşler bir dereceye kadar birbirlerine yaklaşıyorlar; ama motifler farklı. Yeşiller arasında Sovyet askeri politikasının eleştirilmesini Amerikalılar'a verilen bir ödün sayanlar var. Bu pratikte hatalı, çünkü böyle bir politika izlememiz sadece Reagan'ın konumunu güçlendirecektir. Ayrıca teorik olarak da yanlış: Eğer ortada tek bir sistem varsa, o zaman kısır döngüye nereden girilirse girilsin farketmiyor, nasılsa iki tarafa doğru da ilerleyecek. Avrupa'yı yalnızca iki yönde de baskı uygulayarak kurtarabiliriz. Kuşkusuz yaygın kanı Reagan'ı geriletmenin Ruslar lehine bir boşluk yaratacağı yolunda. Bu anti-komünizmin geleneksel biçimde uğraşırsak aşılması çok zor olan kültürel bir yanı var. Çünkü bu tür anti-komünizm sadece Sovyet türü sosyalizme değil, Sovyetler'in geliştirip planlı devlet ekonomisi aracılığıyla Doğu Avrupa'ya dayattığı, kültürel olarak yabancılaştırıcı biçime karşı çıkmayı da içeriyor. Kendi başına kalsaydı Doğu Avrupa herhalde farklı bir kültürel biçim geliştirecekti, bu nakledilmiş kültüre de gövdenin nakledilen bir organa göstereceğine benzer bir tepki gösteriyor. Dahası, Rus Devrimi sömürgeciliğe karşı ilk devrimdi, Avrupa yayılmacılığına yüzyıllardan beri ilk karşı-saldırıydı. Başka bir deyişle, kapitalist olmayan dünyanın bir bütün olarak uygarlığımıza ve özellikle bireyciliğin Avrupalı biçimine bir yanıtıydı. Kendini tehdit altında hisseden de bu bireycilik.

Bu duygunun esas olarak Rus Devrimi'nin kapitalizm karşıtı bir devrim olmasından kaynaklandığına inanıyorum. Ayrıca Almanya'da da bu tür bir komünizm karşıtlığı için özel nedenler var —örneğin İkinci Dünya Savaşı ve sömürgeci geçmiş.

Anti-sosyalist unsuru abarttığınızı düşünüyorum. Geçen yüzyılın sonunda Alman Sosyal Demokrasisi'ni düşünün, o dönem Komün'ün yarattığı şoka rağmen kesintisiz bir büyüme dönemiydi; sosyalizm korkusu Alman işçi sınıfını sarmamıştı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalizm korkusu egemen unsur haline geldi; Batı Avrupa işçi sınıfının tavrı Roma'daki alt sınıfların barbarlara duyduğu düşmanlığı andırmaya başladığında. Bu kültürel tarihin bizim değerlendirdiğimizden daha büyük bir önemi var. Sovyet modeli, Avrupa işçi sınıfı da dahil, bütün Avrupa uygarlığının bireycellik biçiminin karşısına dikiliyor. O ünlü özgür doğmuş İngiliz hangi sınıftan olursa olsun bu modeli kabullenemezdi.

Seçim sonuçlarına rağmen barış hareketi bugün çok daha uygun bir konumda. Özellikle genç nesil, ama aslında Batı Almanya'nın bütünü, son dönemde dikkatini Üçüncü Dünya üzerinde o kadar yoğunlaştırdı ki, Kuzey-Güney çatışması Doğu-Batı çatışmasına oranla çok daha ön plana çıktı. Sorun giderek Avrupa toplumsal düzeninin kendisinin hatalı olduğu, gelecek nesillerin Doğu'dan çok Güney'den gelecek füzelerden korkması için daha çok neden bulunduğu açısından algılanıyor.

Burada birkaç olasılık var. Eğer ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki çatışma Üçüncü Dünya'da patlak verirse, üçüncü bir dünya savaşı orada başlayabilir. Ayrıca NATO ülkeleri bir Üçüncü Dünya ülkesine, örneğin İran'a karşı savaşa girebilirler, bu olasılık geçmiş iki yüzyılın tarihiyle daha uyumlu. Kuşkusuz bir Üçüncü Dünya ülkesi bazı nükleer silahları ele geçirebilir ve bunları gelişmiş kapitalist ülkelere karşı kullanabilir. Tarihsel olarak ilk ikisi çok olasıyken, niye bu üçüncü olasılığın üzerinde duruyorsunuz?

Ben pek öyle görmüyorum. Tabii kısa dönemde siz haklısınız, ancak daha uzun bir tarihsel perspektifte üçüncü olasılık daha güçlü. Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarına bakarsak, yıkılmasına çevre bölgelere karşı izlediği politikanın yol açtığını görüyoruz. Bu politi-

kayı kuvvetle destekleyen alt sınıflar da bundan en çok zarar görenler oldu.

Almanya'daki ekoloji hareketini ele alalım. Sizin dar görüşlü ve orta sınıf diyebileceğiniz insanlardan bu kadar yakınlık görüyorsa, bunun nedeni pencerelerinden gördükleri ormanın yokolması, otuz yıllık gelirlerini yatırdıkları evlerinin değerinin yakınından otoyol geçince düşecek olması ve şimdi de füzelerin gelmek üzere olması. Bu insanlara sadece Ruslar'a bir daha saldırmamamız gerektiği iddasıyla gidemezsiniz. Bunu söyleyebilirsiniz, belki onlar da bu konuda düşüneceklerdir; ama asıl sonuç veren, bütün bu işler içinde kendilerine gelebilecek zarar. Ben 1979'da Batı'ya geçtiğimde İran Devrimi başlamıştı; halkın çoğunluğu petrol fiyatlarının daha da artmasını önlemek için bir tür çevik kuvvetin müdahale etmesi fikrini destekliyordu. O halde, toplumsal fikir birliği her zaman bu kadar açıkça müdahaleci olmasa da, esas olarak metropolün merkezindeki mevcut durumu korumakla ilgileniyor. Bizim üzerinde durmamız gereken, bütün bu silahlar, endüstriyel sistem ve bugünkü yaşam düzeyimizle böylece devam edersek kendimize hazırladığımız felaket olmalı.

Söylediklerinizde nesnel olarak gerçek payı var. Resmi ABD güvenlik kaynaklarına göre, yüzyılın sonuna kadar üçüncü dünyada otuz ülke nükleer silaha sahip olacak. Ama asıl tehlikenin siyahlardan ve sarılardan geleceği iddianızda bir tür ırkçılık yatmıyor mu? Reagan varken, Kaddafi'ye ne gerek var? Üçüncü dünyadan gelecek böyle bir tepkinin kendi toplumumuzdaki militarizmin doğrudan bir sonucu olacağı şeklindeki görüşünüzün mantığını anlıyorum. Ama asıl tehlike konusunda çıkardığınız sonuçlara katılmıyorum.

Gene de bu tehlike mevcut. Barış hareketinin yapabileceği önemli bir katkının, ağırlığı takılıp kaldığımız Doğu-Batı sorunundan, Güney'le olan ilişkimize kaydırmak olduğuna inanıyorum. Hitler'i iktidara getirmek için Alman toplumunda nispeten küçük bir karışıklık gerekmiş olduğunu düşünürseniz, bir de iktisadi sistemimizle ve silahlarımızla güney yarıküre ülkelerinde yol açtığımız dev altüst oluşu göz önüne alırsanız, kısa süre sonra çok kutuplu bir terör sistemiyle karşı karşıya kalmamız pek şaşırtıcı olmayacaktır. Egon Bahr bize iki kutuplu karşılıklı terör sisteminin artık denetim altında olduğunu söylüyor. Biz

buna inanmıyoruz, gerçekte metropoliten-emperyalist sistem bütünüyle çok kutupluluğa gidiyor, bunun doğuracağı feci sonuçlarla birlikte. Halkın çoğunluğu dayanışma ya da fedakârlık çağrılarını yanıtlamadığı için, tartışma barış sorunundan çevre sorununa ve Üçüncü Dünya'yla ilişkilerimize genişletilmeli. Pershing füzeleri gerçekten de içinde bulunduğumuz durumun bir yansıması, ana niteliği birgün bizi yokedebilme gücü olan silahları kendimiz yerleştiriyoruz.

Bir başka deyişle Romalılar'ın kendi kurumlarını dönüştürmelerini ve Gotlar ve Vandallar'la daha iyi ilişkiler kurmaları gerektiğini söylüyorsunuz.

Evet, tam olarak bunu söylüyorum. Galtung'la yakınlarda yaptığım bir tartışmada, Avrupa Uygarlığı'nın doğasında saldırgan bir Hint-Cermen eğiliminin yattığını öne sürdüm; Küçük Asya'da Hititler, Truva'da Helenler ve Roma'ya karşı mücadelelerinde Cermen kabilelerinde bu eğilim var. Galtung bu karakter tipine "*homo occidentalis*" diyor, Nazi "*homo conquistador*"u ise bu tipin aşırı bir örneği olarak yorumluyor. Avrupa uygarlığında derin bir dönüşüm gereksinimi, bu *homo occidentalis* ya da *homo conquistador*'u manevi olarak ruhumuzdan kovmamız gerektiği anlamına geliyor.

Bundan sadece Batılı yaşam biçiminde köklü bir yayılmacı karakterin varlığına ve kapitalizmin yalnızca bu eğilimin ilerlediği bir tarihsel araç olduğuna inandığım için söz ediyorum. Başka hiçbir uygarlık, sistemin kendisinin insanlığın ortak çıkarlarını tehdit edeceği ölçüde saldırgan ve etkin bir ekonomik düzen yaratmamıştır.

O halde sizce, Kuzey-Güney ekseninin ve Kuzey'in sanayiciliğinden kaynaklanan bir Güney tehlikesinin tartışılması, barış hareketi için tipik Sovyet-karşıtı tutuculukla mücadelede ve dikkatin Doğu-Batı çatışmasından uzaklaştırılmasında yararlı olur.

Doğu'dan geldiği öne sürülen tehlikenin göreli olduğunu göstermek istiyorum; böylece bize şimdiye kadar Doğu-Batı çerçevesinde sunulan Özgürlük ve Totaliter rejim karşıtlığı modeline daha çok ışık tutabiliriz. İnsanlar Ruslar'ı Elbe kıyılarına getirenin Hitler olduğunu unutuyorlar. Rus Devrimi'nin Avrupa'nın meydan okumasına bir yanıt olduğunu,

Büyük Petro'dan Lenin'e bir sürekliliğin bulunduğunu ve Rus Devrimi'nin sömürgeciliğe karşı bir devrim olduğunu anlamıyorlar.

Bizi Sovyet karşıtı bir Atlantikçilik'ten uzaklaştıracak yeni bir tartışma biçimi arayışı, barış hareketi için büyük bir stratejik önem taşıyor. Ancak barış hareketinden çok Yeşiller için önemli olan bir başka sorun var: ekonomik bunalım ve onun başlıca sonucu olan işsizlik. Milyonlarca işsiz iş istiyor, büyüme istiyor, daha az değil, daha çok sanayi istiyor. Ancak siz sanayiye karşı olduğunuz için, büyüme ve kalkınmaya karşı olduğunuz için, toplumun bilincinde sizin sadece Sovyetler Birliği'nin dostu olduğunuzla ilgili değil, aynı zamanda onlara iş bulamayacağınızla da ilgili bir kuşku var. Bu noktayı nasıl yanıtlarsınız?

Bu mutlaka büyük bir sorun. Yeşiller'in geçen sonbahardaki önemli bir toplantısında program taslağının işsizlikle ilgili bölümünü eleştirdim, çünkü tamamen geleneksel sol sosyal demokrat modele dayanıyordu. Sonra aceleyle işsizliğin insanların enerjisini eski bağlardan kurtardığını, bunun da işsizlere yeni bir bakış açısı vermek için elimizde bir fırsat olduğunu anlatan bir şeyler yazdım. Tabii sonra polemik öyle bir şekilde gelişti ki, beş milyon işsizin endüstriyel sistemden kurtulmak için beş milyon fırsat anlamına geldiğini öne sürdüğüm anlatıldı. CDU da sonra bu alıntıyı seçim propagandasında kullandı. Ama Sindelfingen'deki ikinci toplantıda haftada 35 saat çalışmayla birlikte yeni yatırım türleri ve çevrenin korunmasını talep eden bir programda anlaştık. Şimdi ekolojik-reformist yani sol sosyal-demokrat bir programımız var. Programın girişinde az değil, çok fazla sanayileşmiş olduğumuzu hâlâ söylüyoruz, ama aşırılıkların nerede olduğu ve istenecek başka şeylerin ne olabileceği konusundaki görüşlerimizi de belirtiyoruz. Bu oldukça geniş ekolojik girişten sonra, yirmi bir sayfalık acil program geliyor, bunun on dokuz buçuk sayfasında ise sisteme uygulanacak onarımlar parça parça ele alınıyor. Ekolojik yerleşimler, toplumsal çalışma gibi alternatif projeler, yani kısaca fabrikanın ötesine geçen cevaplar ise kalan bir buçuk sayfada anlatılıyor.

Burada önemli bir unsur, çoğu çok genç olan Yeşiller arasında, politik ekonomi konusunda en büyük deneyime Marksist geleneğin sahip olması. Bunun sonucunda şu anda, içerdiği somut önlemler açısından

Eppler'in bile geliştiremeyeceği bir ekonomik programımız var. Seçim kampanyasında bir de baktık ki, kimin neyi kimden çaldığının kavgasını yapıyoruz.

Seçimlerden sonra, işsizlik sorununa gösterdiğimiz belgelerle kanıtlanmış ilginin SPD'ye yönelik insanlardan oy almamızda dikkate değer bir rol oynadığını söyleyebilirim. Başka hiçbir parti haftada 35 saat çalışma talep etmemişti. Bunu artık işçi sendikaları konfederasyonu DGB de benimsemiş durumda. Seçmenlerin yüzde 94'ü, tercihlerini daha önce konuştuğumuz ekonomik konulara dayanarak SPD ile CDU arasında yaptılar. Ancak Yeşiller'e oy verenler ekonominin ana sorun olduğu bu şemayı reddettiler. Yeşiller'in biraz kargaşa içinde olduklarını görüyorlardı, ama silahlanma yarışına ve çevrenin yokedilmesine karşı olduğumuzu da görüyorlardı. SPD lideri Hans-Jochen Vogel, bütün doğru soruları Yeşiller'in sorduğunu, ama bütün doğru cevapların da SPD'de olduğunu belirtti. Genc de ekonomik programımız o kadar kötü değil. Yeşiller bir yandan köklü değişiklikten yana, bir yandan reformcu; aramızdaki tartışma da acil programımızdaki ekonomik tedbirleri desteklememiz gerekir mi gerekmez mi konusunda değil, önceliklerimizin ne olması gerektiği konusunda. Bizim ana ilgi konularımız kapitalist politikanın eski sorunları, yani emekli maaşları yeterli mi, annelere çocuk yardımı yapılmalı mı falan olamaz. Az sayıda üyemizle milyonlarca üyesi olan DGB ile aynı cephede savaşamayız. Gücümüzü başka bir amaçla kullanmalıyız: arz ve talep çatışmalarının ötesinde yeni bir yönelişin aracı olarak.

Ama birşeyler sunmalısınız. Ekonomi her zaman birinci sırada gelmeyebilir, ama gene de Almanya ve İngiltere'de halkın büyük çoğunluğu için önemli bir konu. Yeşiller'in ekonomik büyümeye karşı olmaları hem temel bir felsefi sorun, hem de somut bir seçim sorunu.

Bu seçimde o kadar büyük bir sorun değildi, çünkü yeşillerle kızıllar arasında siyasi ve ekonomik işbirliği nasılsa ciddi bir olasılık olarak gündemde yoktu. Belki gelecekte, Yeşiller önemli bir siyasi güç olarak gelişirlerse, ekonomik sorun belirleyici olacak. Umarım o zamana kadar fabrikaların atmosfere verdikleri kimyasal maddeleri bir miktar azaltarak ormanların kurtarılamayacağını açıkça anlatmış oluruz. Frankfurt yakınındaki Vogelsberg'i Frankfurt'taki sanayi yokediyor. Endüstriyel

sistemimizin doğal çevrenin korunmasıyla bağdaşmadığı gitgide daha iyi anlaşılıyor. İşler öyle bir noktaya doğru gidiyor ki, halka şunu sormaya başlayabilirsiniz: Alman ormanları ve endüstriyel sistem arasında bir seçim yapmalısınız. İkisine birden sahip olamazsınız. İlerde uygarlığımızı, maddi temelleri de dahil, bütünüyle dönüştürmek zorunda kalacağız. Benim söylediğim bu.

Buna sonra geleceğiz. Şimdilik sadece seçim-sonrası dönemin siyasi sonuçlarını tartışmak istiyorum. Yalnız çevre kirliliğine değil, büyüme ve sanayiye de karşı olduğunuz için, kendinizi şu haliyle çalışmanın ve para kazanan insanların karşısına, muhalif bir konuma yerleştirmiş gibi görünüyorsunuz. Alman toplumunda Sovyet karşıtlığının derinliğinden ve tarihsel olarak nasıl yerleşip belirlendiğinden söz ettik, siz Avrupa bireyciliğinin bunda çok payı olduğunu söylüyorsunuz. Peki sizin sanayileşmeye karşı tavrınız, bu "Avrupalı" bireycilikle, hatta insanların eşyalara duyduğu temel evrensel istekle çatışmıyor mu?

Egemen yaşam biçimini sorgulamaya kalktığınızda, bu bireysellik yapısı içinde birbirine bağlı bir dizi şeyle karşı karşıya gelirsiniz. Örneğin otoyollarda hız sınırı koymaya kalkmayagörün, karşınıza "özgür yurttaşlara özgür yollar" sloganı çıkar. Bir ölçüye kadar 1968, davranışlarda bir değişimin başlamasını belirledi; artık ilerleme, özgürlük ve mutluluk, daha çok büyümeyle öyle kolayca özdeşleştirilmiyor. Şimdi fikir birliği daha olumsuz bir noktada: Kohl'ün görevi sistemin çöküşünü önlemek, çünkü çökerse nereye yuvarlanacağımızı bilmiyoruz. Ancak özünde, istediğiniz birşeyi, paranız da yetiyorsa almalısınız tavrı hâlâ sürüyor. İdeolojik savaş şimdi Yeşiller'in ret çağrısı, kendini kısıtlama çağrısı etrafında geçiyor, büsbütün de başarısız olduğumuzu sanmıyorum. Yeşiller 1968'den beri oluşan kültürel değişimin ifadesi, kendi içimizdeki tartışmalar da siyasi olarak bu durumun nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda. Diğer bir deyişle, kışkırtıcı olup, endüstriyel sistemi sökmek zorunda olduğumuzu mu söylemeliyiz? Yoksa seçmenleri sistemde küçük düzeltmeler yaparak adım adım mı yanımıza çekmeliyiz?

Planlarımızın uygulamaya konması tehlikesi olmadığı için Yeşiller şimdilik büyüyebilir. Merkezi sorun, fikir birliğini nasıl dönüştürebi-

leceğimiz. Ben tedrici ilerlemenin sosyal demokrat bir yol, kesin değişim noktasına varmanın ise hem gerekli, hem de mümkün olduğunu söylediğimde, üyelerimizin pek çoğu rahatsız oluyor. Neler yapmak istediğimizi açıkça belirtmek isterim. Örneğin füzeler sorununda, Avrupa'da nükleer silahsızlanmanın sadece Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizi değiştireceğini değil, Üçüncü Dünya'yla, Amerikalılar'ınkinden bütünüyle farklı bir ilişki kurmayı gerektirceğini de açıkça söylemeliyiz. Ayrıca, bir yandan Bismarck döneminde kurulmaya başlanan refah devletine sarılırken, diğer yandan kapitalizmi defedip bunalımdan kurtulmanın olanaksız olduğunu da açıklamalıyız. Refah devletini yoketmek kuşkusuz, yapılacak *ilk* iş değil. İşsizlik ancak, ertesi gün dilenmek zorunda değilseniz ve önünüzdeki altı ayı temel sorunları düşünmeye ayırabilecekseniz bir fırsat olabilir. Yalnızca montaj hattında dururken mi gerçek bir insanım ben? Buna dönmek zorunda mıyım? Ana ilgi alanım ücretli emek ve maaş mı? Yoksa yaşamın korunması, yani özünde doğal olan birşey mi? Eğer kendimizi çocuk yardımlarındaki indirime karşı, ya da daha yüksek emekli ücretleri için kampanya yürüten bir hareket olarak sunsaydık; ya da başka bir deyişle, bir işçi sendikasının yapacağı gibi sadece acil toplumsal sorunları ele alsaydık, bunun tamamen farklı bir mantığı olurdu. Yani herhangi bir tarihsel bakış açısından yoksun olurdu. Dolayısıyla asıl sorun, öncelikler sorunu.

Öncelikler üzerinde anlaşmaya varmak mümkün olabilir. Ama siyasi arabuluculuk ve iletişim sorununuz da var. Politikada profesyonelliği ve gerçekçilik adına günlük siyasi kararlarla uğraşan profesyonel politikacıları eleştiriyorsunuz. Ama artık Yeşiller parlamentoya da girdiklerine göre, bu tür politikadan nasıl uzak durabilirsiniz?

Eğer SPD ile birlikte çoğunluğu oluşturuyor olsaydık, bütünüyle bu konularla uğraşıyor olacaktık. Oysa bu parlamentoda hiçbir şey bize dayanmıyor, CDU ve FDP hep çoğunlukta olacaklar. Siyasi örgütlerin önyargılarından çok, sıradan insanların önyargılarıyla karşı karşıya olduğumuz yerel politikada ise (belediye meclisleri vs.), sorunları çok daha somut bir biçimde ele almak durumundayız. Ama Bundestag'da gündelik gerçeklikle olan bağ çok zayıf. Her masanın üzerinde kâğıt yığınları duruyor, bunların hepsini incelemeye kalkacak olsak, yolumuzu kısa zamanda kaybederiz. İktidar ilişkileri bütün sorunları

önceden öyle bir biçimlendiriyor ki yasama tasarılarının yönünü değiştirme olanağı yok. En fazla, gözardı edilmeye çalışılan aldatmacaları ortaya çıkarmaya ve bu yasamanın gerçekten ne anlama geldiğini bulmaya çalışabiliriz. Örneğin Zimmerman enerji santrallerinin atıklarını kısıtlayan bir tasarı hazırlamış, ama benim yorumuma göre aslında atıkların artırılmasına izin veriyor. Seçim sonuçlarından memnun olmamın nedenlerinden biri de, yüzeydeki siyasetle uğraşmak ve SPD ile keskin atışmalara girişmek yerine, artık ayırdedici kimliğimizi açıkça belirleyip ortaya koyacak zamanımızın olması. (Örneğin Vogel kuşkusuz Williamsburg Açıklaması'nı imzalardı.) Halkın kendimize has bir tavrımız olduğunu ve yalnızca bazan SPD'nin bazan da CDU'nun yanında yeralan bir grup olmadığımızı anlaması önemli. Artık Otto Schiele ya da Jorschke Fischer gibi kişilerin radikal-liberal konumunu sürdürmek mi istiyoruz, yoksa elektrik santrallerinin atıklarıyla ilgili değil de, Gramsci'nin çizdiği şekilde, kültürel ve ideolojik hegemonya düzeyinde, daha temel bir muhalif politika geliştirebilir miyiz, buna karar verebiliriz.

Parlamentoda Yeşiller'in varlığına karşı değilsiniz yani.

Hayır, orada sadece kendi varlığıma karşıydım. Parlamentodaki grubun, Yeşiller'in bütününe oranla inanılmaz bir ağırlığı var, oysa Yeşil Parti örgütsel olarak tabanda çok daha yaygın durumda. Grubun hareketle bağlantısını yitirmemesi, tartışmaların grubun kendisini "realpolitik"e fazla kaptırmasını önleyecek şekilde tabandan gelişmesi önemli. Bu açıdan durumun uygun olduğunu düşünüyorum. 1968'deki kültürel eğilimin hızlandığı inancındayım: Yeşiller'e oy verenlerin düşüncesi yüzde elli bizim yönümüze yaklaştı, bize doğru sadece yüzde on ilerleyenler ise dört yıl sonra yüzde otuz yaklaşacaklar. Seçim sonuçları bu psikolojik kaymayı gösteren hiçbir belirti vermiyor. CDU ve SPD bile kendilerini ekolojist olarak göstermek için ellerinden geleni yapıyorlar, barış lafları herkesin dilinde. Hatta gençleri Reagan'ın tek derdinin barışı güçlendirmek olduğuna inandırmaya çalışıyorlar. Üstelik Kohl bunda büsbütün başarısız da değil, neticede Reagan da sıkıyönetim ilan edecek birine benzemiyor.

Geçen Nisan'da Münih'teki SPD toplantısında söylediğim gibi CDU'nun icraatı yoluyla herşeyin SPD'nin hatası olmadığının, Alman

modelinin kendisinin tükendiğinin ortaya çıkması biraz zaman alacak. CDU 1987'de de iktidarda kalabilir, ama 1991'de değil. Benim öngörüm bu. Şimdiden, toplantılarda eski usul sanayileşme bir otuz beş yıl daha sürerse işimizin bitik olduğunu söylediğimde, dinleyiciler şaşırtıcı bir biçimde bana katılıyorlar. Yakında herkes daha fazla yatırımın işsizliği esas olarak değiştirmediğini anlayacak. Daha çok otoyol yapabilir ya da Ren-Tuna kanalını uzatabilirler, bu da daha fazla kâr sağlayabilir, hatta dış pazarı korumamıza ve işsizlik sigortasının finansmanı için yeterli para bulunmasına da yardımcı olabilir. Ama benim gördüğüm verilere göre, dört milyon işsizi ortadan kaldırmayacaktır. Tek çare haftada otuz beş saat çalışmanın hızla yaygınlaştırılması olabilir, bunun etkisinin de daha çok rasyonelleştirmeyle ortadan kaldırılmaması gerekir. Haftada 35 saat çalışmaya yavaş yavaş geçilmesi, rasyonelleşmeyle gerçekleşeceği için işsizliği azaltmayacaktır. Aslında 1990 yılında sadece dört milyon işsiz olacağını düşünmek iyimserlik.

Ancak asıl önemli nokta, işsizliğin artık yirmi yıl önceki umutsuzluk duygusuna neden olmaması. Yeşil alternatifin varlığı bunda önemli bir unsur. İşsizlik ne o zaman, ne de şimdi, sadece maddi bir sıkıntı değil, aynı zamanda birey için bir kimlik bunalımı. İlk izlenim şu: İşsizseniz bir hiçsiniz. Ama bu konuyla uğraşan sosyal görevlilere göre, pek çok genç insan bir kaç ay, belki altı ay sonra, sonuçta işin en önemli şey olmadığını, kendilerini yeniden keşfetmenin, yeni bir arkadaş çevresi edinmenin falan gerekli olduğunu düşünmeye başlıyor. Bugün genç neslin en az yarısında, bir meslek yoluyla kimlik arama eğilimi kesinlikle gerileme halinde.

1968'den söz ettiniz: Bu dönem herşeyden önce parlamento dışı eylem dönemiydi. Ama şimdi Yeşiller parlamentoya girme peşindeler. Tanımladığınız türden bir toplumsal dönüşümün ya da devrimin parlamento yoluyla gerçekleşeceğini düşünüyor musunuz? Yoksa parlamento sadece görüşlerin ortaya konulduğu bir forum da, devrim başka araçlar, başka kurumlar mı getirecek? Yeşil stratejide parlamentonun rolü ne?

Parlamentonun İngiltere'deki rolüyle Almanya'daki rolünü karşılaştırmak zor. Belki İngiltere'de parlamentodan geçmeyen bir kurumsal değişimi düşünmek zor, ama Almanya'da sadece parlamento dışı değil,

hatta parlamento karşıtı bir değişim olabileceğini düşünmek hayli kolay. Bu iyi birşey mi o ayrı bir sorun. Sosyal Demokratlar Yeşiller'i sık sık, Naziler'in yaptığı gibi, sisteme düşman olmakla suçluyorlar. Yeşiller için bunun doğru olmadığını söyleyeceğim, gene de ekoloji ve barış hareketinde, parlamentoya karşı olmasalar bile, kurumlara karşı olan güçler var. Bunda tehlikeli bir yön de var, çünkü devletin alanını hukukun alanıyla karıştırıyor.

Ben barışçı geçişten yanayım. Barışçı terimini, eski devrimci teori karşıtı olarak kullanmıyorum, o zaten geçerli değil, bir kitle ayaklanması tehlikesi söz konusu değil. Barışçı derken, savaşsız, dış saldırganlık ve kıt doğal kaynaklar için bir çatışma olmadan demek istiyorum. Barışçı geçiş hukuk düzeninin temel unsurlarının yokedilmediği bir geçiştir. Kurumsal yapıyı yoketmek için bir gerek görmüyor, şiddet terminolojisinden de uzaklaşmak istiyorum. Süreci bir çözülme süreci olarak görüyorum, bu çözülmenin öznesi açısından edilgin bir süreç olarak. Gidip birşeyleri dağıtmıyoruz, mevcut sistemden enerjimizi çekerek parçalanmasını sağlıyoruz. Bunun materyalist olmayan bir bakış açısı olduğuna inanmıyorum, çünkü monistik olarak düşündüğümüzde psişik enerji, yaşayan emek ya da ruh maddidir, belki de paradan veya makinelerden daha önemlidir.

Parlamento konusu ise, metropoliten merkezlerde mevcut fikir birliğini değiştirme gereği üzerine daha önce söylediklerimle bağıntılı. Son tahlilde, alt sınıflar dış politika konusundaki fikir birliğine hep katılmışlardır, çünkü bir bütün olarak sistemin işlevsel kapasitesinin sürmesinde yaşamsal bir çıkarları var. Seçim bunu bir kez daha gösterdi. İnsanlardan, temel çıkarlarının aksi yönünde davranmalarını isteyemeyiz, ancak şimdiki kısa vadeli acil çıkarlarıyla, uzun vadeli temel çıkarları arasındaki çelişkiyi vurgulamalıyız. Örneğin ev almak için aldığınız krediyi ödemek zorundasınız, ama bunun için çocuklarınızın otuzuna basmadan ya bombalarla ya da çevredeki zehirlerden ölmelerini göze alıyorsunuz. Şimdi öyle bir durumdayız ki uzun vadeli çıkarlar çocukları bile doğrudan etkiliyor. Öyleyse politikamız bu fikir birliğinin tezahürlerine doğrudan saldırmak yerine, insanların bu temel çelişkinin farkına varmalarını sağlamak olmalıdır. Fikir birliğinde böyle bir değişim yeni bir kurumsallaşma ve yasal meşruiyet getirecek; ancak kurumlara karşı olan yönünü abartmamalıyız. Bu açıdan,

1945'ten sonraki müttefik işgalinin tek zekice katkısı, otoriter bir yönetimin garantisini gerektirmeyen bir hukuk düzeninin kurulmasıydı. Bunu bir ilerleme olarak görüyorum, özellikle Almanya için.

1848 Frankfurt Parlamentosu vardı.

Evet, ama istikrarı sağlamayı başaramamışlı.

Ama istikrarı sağlayan sadece General Eisenhower değildi.

Onu söylemek istemiyorum. İstikrar sağlayan askeri güçler değildi, daha çok bir kültürel ilişki sorunuydu, bu da olumlu bir şeydi. Ekonomik unsurları, Marshall Planı'nı ya da güce dayanan siyasi çıkarları övmüyorum. Sadece 1945'ten sonra Anglosakson geleneğinin olumlu bir kültürel rol oynadığını söylüyorum. Bugünkü genç nesillerde 1968'deki eski ve yeni solu niteleyen çatışma yönelimi yok. Daha Anglosaksonlar, farklı görüşlere karşı daha hoşgörülü olmaları anlamında. Düşünce çeşitliliği, çoğulculuk ve üzerinde anlaşılan bir amaç etrafında birleşme yeteneği daha çok kabul görüyor. Bu bana siyasi ve kültürel açıdan çok önemli görünüyor.

O halde sorun, Parlamento'nun rolünü abartıyor muyuz yoksa çöpe mi atıyoruz değil. Sorun ideolojik, kültürel ve psikolojik fikir birliğini nasıl değiştirebiliriz; bu yeni görevin parlamentoda nasıl biçimlendirildiğini görmek de ilginç olacak. Parlamentonun bize şimdi yararı, Berlinguer'in bile onsuz iktidar olamadığı, o meşhur yüzde 51 oranına erişmek için çalışma fırsatı vermesi değil, mesajımızı, toplumdaki egemen bilince yönelttiğimiz meydan okumayı yerine ulaştırmamızı sağlaması. Bu anlamda birinci işlevinin hâlâ bir forum işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak işçi sınıfı hareketinde forumda sınıflar arası bir çatışma vardı, oysa şimdi bütün toplumu ilgilendiren birşey tartışılıyor. Biz herhangi özel bir çıkarın değil, genel çıkarın organıyız. Ancak yerleşik çıkarlara karşıyız, en çok da sermayenin, büyük şirketlerin ve devletin çıkarlarına. Ekolojik bakış açısı göz önüne alındığında, eko-sanayi ya da biyo-sanayi ile kuşkusuz bazı pratik uzlaşmalara gidilecek, herhalde bilgisayarlar da kalacak. Toplumun en etkin özgürlükçü unsurlarını içeren bu ekolojik barış hareketi, genç nesillerin İkinci Dünya Savaşı'na cevabı. Yabancı işçilere karşı düş-

manlık gibi sağcı tezahürlerle kuşkusuz rekabet etmek zorundayız, ama bu mücadelede şimdiden öndeyiz. Ve özellikle bu noktada, eski solcu çizgiyi izlersek, hegemonya kazanma olanağını kaybedeceğimizden eminim. Anti-faşizm yeterli değil. Hatta anti-faşizm, arkasına çekilip gerçekten örgütlenebilecekleri bir duvar kurarak, bu kuvvetlerin güçlenmesine bile yol açabilir.

İlerde Yeşiller'in gerçekten bir hükümet oluşturacaklarına inanıyor musunuz? Yoksa iktidara geldiklerinde parlamentoyu kapatıp yeni kurumlar mı oluşturacaklar? Yeşiller, bütün kurumlara karşı olan kendiliğindenci-anarşist hareketle, parlamentoyu sınıf iktidarının yokedilmesi gereken bir aracı olarak gören Leninistler arasında bir yerdeler. Siz iki konumu da reddediyorsunuz, ama son tahlilde bu kurumlarla ilgili bir politikanız olmalı.

Roma İmparatorluğu'nun sonunda kurum olarak ne kalmıştı? Hıristiyan Kilisesi kalanın yerini alıverdi.

Yeni bir kurumlaşmanın ağırlık noktası ekonomik düzeyde olmalı. Eğer dünya pazarına hitabeden, on yedi ülkede şubesi olan ve on ayrı yönetim kademesine sahip şirketlerle karşı karşıyaysanız, anarşizm, özyönetim falan saçma şeyler. İdeolojik direniş biçimi olarak özyönetimin bir miktar değeri olmasına karşın, böyle bir durumda hiçbir etkisi olmayacak.

Eski sanayi sistemi yolun sonuna geldi, maddi üretimle tüketimdeki artış, sistemde varolan savurganlık, kaynakların tükетilmesi ve kirlilikle birlikte en uç noktasına ulaştı, bizi birkaç nesil içinde yoketmeye yetecek düzeyde. Bremen limanında Amerika'ya ihraç edilen arabaları yüklüyoruz, Japonya'dan ithal edilen arabaları boşaltıyoruz. Kişi başına tüketilen madde miktarı Schiller'in yaşadığı dönemle karşılaştırıldığında on misli fazla, bireyler on misli fazla tükettiklerinden değil, dünya pazarının devasa maddi altyapısı nedeniyle. Artık bir daralma safhasına girmeliyiz, bu daralma ilk aşamada ekonomik olmalı. Rasgele bir sayı seçeyim, yüz kilometreye elli kilometre büyüklüğünde bir bölgeyi ele alalım. Üretimi bu düzeyde örgütlemek mümkün olmalı: yiyecek, evler, okullar, giyecek, ilaç, gereksinimlerimizin belki yüzde 90 kadarı. Kalan yüzde dokuzu için ulusal ya da bölgesel düzeyde ticaret yapabilir, yüzde biri içinse dünya pazarına bağlı olurduk.

Öyleyse dünya pazarına karşısınız, kendine yeterli ulusal kalkınmadan yanasınız.

Benim düşündüğüm dünya pazarının maddi altyapısının yerini, bir bilgi altyapısının alması. Başka bir deyişle haberleşme olacak, ama malzeme nakliyatı ortadan kalkacak, kuşkusuz bir anda değil.

Bunu dünyadaki bütün ülkeler için mi, yoksa sadece Almanya gibi büyük, zengin kaynaklara sahip, daha uygun konumdaki ülkeler için mi istiyorsunuz? Singapur'da ya da Yukarı Volta'da yaşıyorsam ne olacak?

Benim tanımladığım sadece bir genel eğilim. Okuduğum kaynaklara, örneğin Johan Galtung'un istatistiklere dayanan kitabına göre, kendi kaynaklarına dayanma Üçüncü Dünya ülkeleri için bize göre daha iyi bir fırsat; bu ülkeleri sömürmekten vazgeçip onları rahat bıraktığımız sürece.

Ama seçenekler sadece kendine yeterlilik veya sömürü değil. Galtung'un kendine yeterlilik kavramının hiçbir ülke için mümkün olmadığı görüşündeyim, oysa iki taraf için de yararlı bir temelde alışverişi içeren, yani sömürücü olmayan ticaret pekâlâ gerçekleştirilebilir bir olanak. Sizin Almanya için önerdiğiniz üç aşağı beş yukarı kendine yeterli ve kendi kaynaklarına dayanan bir ekonomi.

Dış ticaretin payının 100'den 1'e indirilmesinden söz ederken abartmış olabilirim. Bazı ülkelerin diyelim yüzde 10 düzeyine kadar dış ticarete ihtiyaçları olabilir. Ama bunu mantıki sonucuna götürecek olursak, belli bazı gerekli mal türlerinin dünyanın bir köşesinde üretilmesini, sonra da oradan dünyaya dağıtılmasını düşünmek zaten ekonomik açıdan anlaşılır birşey. Benim altını çizmek istediğim daralma ilkesi ve bugünkü bildiğimiz haliyle dünya pazarının çözülmesi. Eğer dengeye ve istikrara erişmek istiyorsak, dünya pazarının başlangıçtaki yapısını, küçük miktarda artık ve lüks malın değiş tokuş edildiği durumu yeniden yaratmamız gerekebilir. Almanya'nın yapması gereken basit yeniden üretimi sağlamaktır, Fas'tan elma suyu ithal etmek zorunda kalmadan ve AET tarım politikası da olmadan.

Parlamento konusundaki sorunuzu ancak bu temelde yanıtlayabile-

ceğim için, bu görüşlerimi anlattım. Eğer bu "ekonomik" strateji başarılı olursa, iktidarın yukardan tabana doğru inmesi sonucunu doğuracaktır. Ütopyacı ya da ideal çözüm, yerel yetkililerin umutsuzca merkezi otoriteye bağımlı oldukları ilişkiyi bütünüyle tersine çevirmek olacaktır; böylece hesap sorulabilecek delegeleri biraraya getiren temsili unsur ya da yapılar bir yasal çerçeve sorunu değil, gerçek toplumsal ilişkiler sorunu olacaktır. Üretimin ağırlık merkezi tabandaysa, o zaman temsil kurumuna ne ad verdiğinizin önemi yok. Thomas Münzer'in Köylü Savaşı sırasındaki gökkuşağı bayrağından daha iyi bir bayrağımızın olamayacağını sık sık söyledim.

Asıl nokta, herşeyden önce, kapsayıcı bir kültür ya da öznellik yoluyla yeni bir kurumsallaşmaya gidebileceğimiz. Kuşkusuz mevcut kurumların durumu kurtaramadıklarını ortaya koymaları bu konuda bize yardımcı oluyor. Öyle bir şekilde yapılanmışlar ki, eğer füzeleri ve yeni otoyolları istemiyorsanız, yapabileceğiniz tek şey sistemin dışına çıkmayı seçmektir. Meşruiyetin çapı daha da küçülüyor. Tıpkı Weimar Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, siyasi sistemin bozulması başlıbaşına bir tartışma konusu. Ve belirli bir açıdan, Yeşiller yasallık ya da meşruiyet düzeyinde yenileştirici bir rol oynuyorlar. Bizim sistemin içine çekilmemiz de mümkün, belki de hasta gövdeye zerkedilen bir ilaç olacağız. Ama kopuş sırasında içerik açısından belirli bir kurumsal süreklilik de sağlayabiliriz. Bugün bir meşruiyet eksikliğinin zaten varolduğunu, paralel bir kurum için, bir tür vatandaş meclisi için yapılan tartışmalar gösteriyor. Kuşkusuz ortalama vatandaş herşeyden önce Alman modelinde ekolojik onarımlar yapılmasını istiyor. Ancak sistem bunu gerçekleştiremez; genişleme, refah devleti, herşey bozulma yolunda. Nicel bir büyüme olsa bile, devlet yardımlarına daha çok kişi muhtaç oluyor, bürokratik aygıt büyüdükçe de başarılar azalıyor. Böylece geçmişte olduğundan çok farklı bir biçimde bir ikili iktidar sorunu, alternatif bir parlamento olmasa da bir paralel kurum biçimi ortaya çıkacak. Vatandaş meclisi düşüncesi eski parlamento artık işlevini yitirdiği halde, onu bütün bütüne dağıtmayı arzu etmediğimizi ifade etmenin bir yolu. Amerika'da da benzer görüşlerle karşılaştım. En ilginç yönü, paralel kurumların daha eski kurumlardan bütünüyle farklı görevlerinin olacağının düşünülmesiydi. Toplumdaki fikir birliği, sınıf mücadelesi keskinleşmeden ve büyüme olmadan sağlanacak bir sosyal

adalete doğru kayınca, bunun kurumsal olarak ifadesini nasıl bulacağını görmek ilginç olacak. Demode geleneksel partilerin tersine Yeşiller, yeni içerikli yeni bir kurumsallaşmanın hazırlanmakta olduğu sürecin bir unsuru. Bu yönümüzün, halkın çoğunluğunun hâlâ bize yakıştırdığı saldırgan bozguncu imajını aşmasını sağlamalıyız.

Burada sorunumuz toplumun düzenli bir geçiş arıyor olması. Birisinin dediği gibi, herşeyin olduğu gibi kalmasını istiyorsak, herşey kökten değiştirilmeli. Herşeyin yöneldiği nokta bu. Örneğin işsizlik sorununa "herkes için iş ve ekmek" diyerek cevap verme eğilimi sürüyor, oysa bu başka bir deyişle "dünya pazarını yeniden üretin" vs. demek. Şimdiye dek hep sistem içinde yeniden bölüşümü düşündük. Oysa asıl uğraşmamız gereken sistemin dışında yeniden bölüşüm, bütünüyle değişik, kapitalist olmayan, hatta bence Avrupalı olmayan bir temel üzerinde yeniden bölüşüm. Galtung'un kendi kaynaklarına dayanma kavramı Avrupalı değil, çünkü amacı basit yeniden üretim. Avrupa kavramı genişleyen yeniden üretimdir, ya da en birincil anlamıyla genişlemedir.

Japonlar ne kadar Avrupalı?

Galtung'un tahliline göre süper Avrupalılar. Japon ekonomisi bizimkine benzeyen doğal koşullara, aynı zamanda Avrupa dışındaki tek feodal yapıya sahipti.

Kapitalist toplumda böyle bir dönüşüme karşı mücadele edecek önemli sınıf çıkarları olduğunu kabul etmek istemez görünüyorsunuz. Öbür yandan sınıf çıkarlarına dayanan bir alternatifin güçleri örgütlenmek zorunda olacaklar. Sendikalar gibi geleneksel işçi sınıfı kurumlarının hareketiniz içinde nasıl bir rol oynayacağını düşünüyorsunuz?

Tekrar Roma'ya dönelim. Marx, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki sınıf ilişkileri açısından bakıldığında, Roma'da sınıf mücadelesinin hep tarım sorunu etrafında döndüğünü ve bütün gelişmenin üretici itkisini oluşturduğunu farketmişti. Ama Roma dönemi sonunda Marx'ın, belki de Engels'in gözlediği gibi, iki sınıf arasında bir kilitlenme oluşmuştu, ikisi de yeni toplumu temsil etmiyordu. Ne Asya tipi üretim tarzının özgür insanları, ne antik toplumlardaki köleler, ne de feodalizmin

köylüleri, gelişecek yeni toplumun temsilcileri değildi. Feodal toplumun içinde de hem burjuvazi hem de özgür işçiler eski toplumun, eski oluşumun çözülmesi süreci yoluyla biçimlenmişlerdi. Yine de yeni oluşumu doğuran ya da yaratan burjuva sınıfı olmadı. En etkin rolü oynamış olabilir, ama eski oluşumun içinden yeni bir oluşumun gelişmesinin olan biteni tanımlamak için en iyi yol olduğuna inanıyorum.

Şimdi, Marksist hipotez bu sefer yeni toplumu doğuracak olanın proletarya olduğunu söylüyor, ancak proletaryanın o zaman proletarya olmaktan çıkacağı sorunu var. Ben burjuva toplumu içindeki proletaryanın yeni toplumu doğuracağının ya da yeni toplumun öznesi olacağının çok kuşkulu hale geldiğini düşünüyorum. Bu kapitalist oluşumun sonunda sorun, burjuva sınıfının ortadan kaldırılması değil, ücretli emek ve sermayenin oluşturduğu bütün oluşumun çözülmesi. Ancak ücretli emeğin ve sermayenin çatışması bu çözülmenin mekanizması değil. Böyle bir çatışma yok. Metropoldeki işçi sınıfının desteği olmaksızın sömürgecilik mümkün olamazdı, sistemin bütününe istikrar kazandıran da sendikaların konumu ve gücü. Bizi yoketmek üzere olan endüstriyel sistemin kendisi; burjuva sınıfı değil, işçi sınıfının ev kadını rolünü oynadığı o sistemin bütünü. Dolayısıyla işçi sınıfının çıkarlarına seslenmek hiç de uygun olmayan bir hayatta kalma stratejisi olurdu. Roma'nın İmparatorluk devrindeki genişlemeyi, alt sınıfları yatıştırma gereği öne çıkarmıştı. Bugün de Frankfurt havaalanına yeni bir pistin eklenmesinde küçük girişimcinin mi, yoksa işçinin mi daha fazla çıkarı olduğunu söylemek zor. Berlin'de inşaat işçileri ev işgalcilerine karşı gösteri yaptılar, çünkü işgal edilen evlerin modernleştirilmesiyle açılacak yeni işleri istiyorlardı. Buradaki işçi sınıfı dünyadaki en zengin alt sınıf. Ve soruna sadece Avrupa açısından değil de insanlığın bütünü açısından bakacak olursam, o zaman metropoldeki işçi sınıfının tarihteki en kötü sömürücü sınıf olduğunu söylemeliyim.

Bu bağlamda, Afrika kıyısındaki bir şehri, metropolün bir köprübaşını örnek alalım. İktidardaki bürokratlar, Mercedeslerine binebilmek için, şehrin hinterlandındaki köylüleri mülksüzleştirip şehirde bir işçi sınıfı yaratmak zorundalar. Süpermarketler inşa ediliyor ve tek ürüne dayanan bir tarım sistemi yaygınlaştırılıyor. Peki sömürülecek hinterland bitince ne olacak? On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Avru-

pası'nda yoksulluğu dayanılır kılan, çevre ülkelerin sömürülmesi yoluyla yoksulluktan kurtulma fırsatıydı. Fakat artık bu olanak yok ve Üçüncü Dünya'da süregiden sanayileşme nesiller boyu yoksulluk ve milyonlarca insan için açlık anlamına gelecek. İnsanlığın proleterleştirilmesi perspektifi korkunç bir görünüm. Bunu vurgulamak için hayli polemiğe kaçtım, kuşkusuz siz de bunda sadece işçilerin değil, kapitalistlerin de payı olduğunu söyleyeceksiniz. Ama tıpkı füzeler olayında nasıl artık "bu Amerikalılar'ın suçu" demek yeterli olmuyorsa, çünkü sorun hem Amerikalılar'ın, hem de Ruslar'ın dahil oldukları kısır döngünün bütünüyse, kapitalizmde de işçiler toplumsal oluşum çarkının bir parçası. İnsanlığın sorunu artık bir bütün olarak bu endüstriyel-kapitalist oluşuma nasıl son verileceği. Artık işçilerden kapitalistleri mülksüzleştirmelerini istemiyorum, çünkü bu bir işe yaramayacak. Bu görevin gerektirdiği köktencilik metropollerde mevcut değil. Zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri var, çok şeyleri. Ve böylece kapitalistlere, ama özellikle işçilere, en geniş anlamda bütün ücretli emekçilere verilecek mesaj, bu kısır döngüden kurtulmaları gerektiği.

Geleneksel terimlerle söyleyecek olursak, ütopyacı komünist ve sosyalist bakış açılarının artık ütopyacı olmadıkları zaman geldi. Sınırlara ulaştık. Doğa artık kabul etmiyor ve tepki gösteriyor. Toynbee'nin söz ettiği anlamda, dış proletarya kendisini daha fazla sömürtmeyecek, tehlike de burada yatıyor. İç proletaryanın daha fazla ekmek ve boş zaman talep edecek gücü hâlâ mevcut, ama bunun da sınırları var. Öznellik sorununa gelince, psikiyatri giderek daha az çözüm oluyor, daha toplu bir tür uygulamanın ortaya çıkması gerekecek. Marx ve Lenin, insanın verimliliğinin ancak ücretli emekten kurtulup özgürleştiğinde zincirlerini kıracağını savunmuşlardı. Marx, nesnellik ve şeylerin doğası üzerinde durması açısından, büyük ölçüde burjuva döneminin, Avrupa uygarlığının bir parçasıydı. Şeylerin doğası kendi bağımsızlığını edindi, böylece maddi genişleme Avrupalılar'ın kültürel bir özelliği haline geldi. Artık basit yeniden üretimi düşünmeye başlamak zorundayız, gelişmeyi "bugün bir kilo çelik ya da çimento, yarın iki" biçiminde düşünemeyiz.

Yazılarınızda sendikalara karşı çok eleştirel olduğunuzu farkettim. Yeşiller'in kampanyasında onlara nasıl bir rol biçiyorsunuz?

İşçi sendikaları toplumdaki en tutucu güçler arasında. Sermaycyle olan çatışma için gerekli orduyu yaratan tüm yapıları, onları toplumun dönüşmesinin karşısında muhalif bir konuma yerleştiriyor. Fabrikalara yönelik olmaları ve bugünkü bunalım, sendikaları zayıflatıyor. Öznel ve kurumsal olarak, tarihsel gelişme korporatizmi zayıflatır. Ekoloji ve barış hareketini, sendika yapısının karşıtı olarak görüyorum.

Sendikaların liderlerinin değil de, iç yapılarının onları kaçınılmaz olarak tutucu yaptığını mı söylüyorsunuz?

Tamamen öyle. İktidar kompleksinin bir parçası olarak sisteme nesnel olarak bağlanmış durumdalar. Dışarıdan bakıldığında, işçi sendikalarıyla işveren örgütleri arasındaki çatışma göreli, kurulu düzenin bütününün insanlığın çıkarlarıyla karşıtlığı ise mutlak. Ekonomik sistemin bunalımı sırasında, görevimiz bu oluşumu bütünüyle yenmek olduğunda, ikinci endüstriyel sınıfın bir sınıf olarak örgütlendiği kuruma güvenemeyiz. Kuşkusuz Yeşiller'in ve ekolojik barış hareketinin sendika üyeleri arasındaki siyasi faaliyeti başka bir sorun. Bunu zaten yapıyoruz ve her fırsattan yararlanmalıyız. Örneğin sendikaların her yıl düzenlediği Ruhr Festivali'ne Ernest Mandel'le tartışmak için davet edildim. Bu insanları tabii ki gözardı etmiyorum, ama oraya sendikaların yapıları konusunda bir soru işareti koymak ve insanları kendi görüşüme çekmek amacıyla gidiyorum. Sendikanın temsil ettiği sanayi dalı ne kadar eskiyse, sendika da o kadar tutucu oluyor. Burada en tutucu işçiler maden işçileri.

İşçi sınıfının örgütlerinin Yeşil programı gerçekleştirme kampanyasında oynayacakları bir rol yok mu?

Hayır. Bu örgütlerin dağılmalarına olumlu bakmamız gerektiği görüşündeyim. Onları yıkmak ya da benzeri işler bizim görevimiz değil, ama tekrar istikrara kavuşmalarına yardımcı olmak da işimiz değil. İnsan enerjisinin ölmekte olan bir soruna harcanmasını istemiyorum. Bütün bu söylemi kırmak istiyorum. İşçi hareketinin siyasi kavramları ortadan kaybolmalı, özgürleşme arayışını bu yolla sürdüregelen insan enerjisi başka bir yola yöneltilmeli.

Alternatif'te sosyalizmde çoğulculuğa ya da çok partili bir sisteme karşı çıktınız, aynı görüşü bizimle daha önceden yaptığınız bir görüşmede de savundunuz. Şimdi ise varolan sosyalizmin dönüşümünden çok, kapitalizmin dönüşümüyle ilgilisiniz. Yeşil bir toplumda çoğulculuk sorununu nasıl görüyorsunuz?

Bütün çoğulculuk tartışmaları burjuva toplumunda varolan ve orada ifade edilen farklılaşmayı yansıtıyor. İşçi sendikaları ve işveren örgütleri var; ücretli emekle sermayenin yokolması gerektiğine inanmama rağmen, farklı çıkarların böyle temsilinin ortadan kaldırılması Yeşiller olarak bizim görevimiz değil. Ancak sorun, çoğulculuğun sadece toplumun geçmişini yansıtan bir düzeyde anlaşılması.

Demokrasinin burjuva toplumunun bir ürünü olduğu konusunda açık olmalıyız; burjuva toplumu da özünde, üstyapıdaki çatışma olgusunun tersine, bölüşüm sürecinde değişik talepler arasındaki rekabetin halledildiği bir oluşum. Eldeki pastanın büyüklüğü belli, güçler arasındaki ilişki de az çok dengeli olunca, çıkarların bu mücadelesi kaçınılmaz olarak sömürgeciliğe yol açıyor. Pastayı büyütmenin ya da küçülmesini önlemenin en iyi yolu bu. Dolayısıyla bu anlamdaki demokrasi ya da çoğulculuk sorunu topluluklara yönelik bir toplumun kendi gerçek çelişkilerini nasıl ifade edeceği sorunuyla karıştırılmamalı. Böylece bir toplumun daha küçük birimlere dayanacağını, fikir birliğini tartışmayla sağlamanın daha kolay olacağını, temel çıkarlar konusunda daha fazla anlaşma olacağını ve farklı çıkarlar arasındaki rekabetin toplumsal örgütlenmenin temel düzeyinde yeralmayacağını düşünüyorum. Diğer bir deyişle, farklı çıkarların dengelenmesini gerektiren alan çok daha küçük olacak. Batı Almanya'da — örneğin DAC ya da Afrika'nın tersine— bütünüyle rekabetçi bir toplumun örgütlenmesinde geçerli siyasi ilkeler, düşünülebilecek tek siyasi ilkeler olarak görülüyor. Ben buna karşı çıkmak istiyorum.

Ancak birbirleriyle çelişen çıkarlar ya da sınıflar olmasa bile düşünce ayrılıkları hep olacak. Komünal bir toplumda bile oy birliği asla olmayacak.

Böyle bir toplumda özgün entelektüel yaşam diyebileceğimiz şey kendini bir sorun olarak ortaya koymayacak. Olduğu gibi kabul edilecek.

Bireyselliğin ve bireysel farkların özgürce gelişimi temel dayanışma üzerinde zenginleşecek. Bugün çoğulculuğa verilen gerekli önem, sermayenin yoğunlaşması ve tüketicilerin standartlaşması gibi iki ekonomik gücün zıt yönlerde işlediği bir bağlamdan doğuyor. Batı Almanlar'ın varolan resmi olanaklardan ne kadar az yararlandıklarını düşünüyorum da, DAC'nde insanların kafalarını siyasi konularda daha çok kullandıkları sonucuna varıyorum.

Evet, ama buradakinden daha az şey yapabiliyorlar. Politikayı, hükümeti, iktidarı ya da toplumu etkileme olanakları daha az. Güçsüzler.

Uzun vadede bunun sonunun nereye varacağından o kadar emin değilim. Kuşkusuz bugün için doğru, ama genç de oldukça garip bir çelişki. Eğer Batı Almanya'daki durumu cleştirel olarak ele alan *Alternatif*'e benzer bir kitap yazsaydım, etkisi *Alternatif*'in DAC'ndeki etkisi gibi olamayacaktı asla.

Bilinmez, hiç belli de olmaz. Gerçek şu ki, burjuva toplumunda siyasi özgürlükler ve olanaklar, "gerçekte varolan sosyalist" ülkelerde olduğundan çok daha geniş.

Size katılıyorum. Ama buradaki işçi sendikalarının Polonya'da Dayanışma'nın yaptığı gibi, siyasi iktidarı devirmenin eşiğine gelebileceklerini düşünebiliyor musunuz? Gerçekten hayret verici bir hikâyeydi o. Kuşkusuz bu durum buradaki siyasi biçimin avantajlarını olumsuzlamıyor. Ben sadece tarihsel bir dönem açısından bakıldığında herşeyin ne kadar göreli olduğunu belirtmek istiyorum. Belirli bir açıdan, buradaki daha büyük dolaylı denetimin baskıcılığı, öbür taraftaki dolaysız denetimden daha etkin.

7

Yeni Soğuk Savaşta Almanya

Seçim kampanyasında ortaya atılan başka bir soruna dönelim: Alman Sorunu'na. Eğer bundan Almanya'nın birliği sorununu ve iki devletteki gelişmeler arasındaki ilişkiler sorununu anlıyorsak, niçin tekrar ortaya çıktığı hiç de açık değil. Alman sorunuyla ekolojik-pasifist hareket arasındaki bağını nedir?

Geçen sonbaharda Almanya'nın yeniden birleşmesi perspektifine olumlu baktığımı söylemiştim, biryerlerde de yayınlanmıştı. Baştan belirtmek istiyorum, o zaman söylediğim sadece taktik açıdan yanlış yönlendirilmiş bir abartma değil, temelden yanlış bir ifadeydi. Genc de bu, Alman devletleri konusundaki düşüncemle bağlantılı olarak anlaşılmalı: Bu devletlerin ikisi de fazla büyük, bu nedenle toprakları açısından Bismarck döneminin öncesine, küçük Alman devletleri dönemine giden bir eyaletler federasyonu gerekli, kuşkusuz feodal yapıları olmaksızın. O zaman da söylediğim gibi yerel yönetimler bölgelerden daha güçlü olmalı, bölgeler eyaletlerden, eyaletler de federasyondan. Gerçi görüşümü bugün daha değişik formüle ederdim, o zaman bu ulusal sorunun, silahsızlanma ve ekoloji konularına ayrı bir hız vermesi gerektiğini, Almanlar'ın barış, silahsızlanma ve yumuşama sorunlarına yapacakları katkıların olduğunu, bu ulusal bileşenin de ek olarak olumlu bir rol oynayacağını düşünüyordum.

Diğer bir unsur da kendi geçmişimdi. Robert Havemann anısına geçen yıl yapılan bir toplantıda, Johannes R.Becher'in 1952'de yazdığı, yeniden birleşme konusundaki bir şiirini okudum. DAC'nde Johannes R.Becher üzerine *Alman İşçi Sınıfı ve Ulusal Sorun Arasındaki İlişki* başlıklı bir tez yazmıştım. Becher için barış ve yeniden birleşme birbirinden ayrılamaz sorunlardı.

Ulbricht döneminin sonunda, DAC nihayet ulusal iddiasından vazgeçtiğinde çok mutsuz olmuştum. O zaman sorunu hâlâ sosyalist bir Almanya açısından görüyordum, bu teslimiyeti de iflasın ilanı olarak gördüm. Ulbricht son ana kadar Batı Almanya'yla ekonomik yarışı kazanmak istiyordu; düşüşünün nedenlerinden biri de, Sovyetler Birliği'nin bunu sağlamak için DAC'nde yatırım yapmasında ısrar etmesiydi. Ancak Honecker bu hedefi erteledi. İlk görevimiz, diyordu, Vladivostok'a kadar sosyalist kampı güçlendirmek ve ancak ondan sonra, bu yolla Alman sorununu tekrar gündeme getirmektir. Honecker gerçekçiydi, 1970'te kimse kapitalizme yetişip geçebilme yanılsamasını taşımıyordu artık. Böylece oldukça tutarlı bir tavırla Honecker, Almanya'nın bölünmesinin nihai olduğunu ilan etti. O zaman bunu bir zayıflık olarak gördüm. Dolayısıyla geçen sonbahar bu sorun gündeme geldiğinde, tavrımın belirlenmesinde bu geçmiş de bir rol oynadı.

Diğer bir unsur da SBP içinde pek çok kişinin Batı Almanya'yla mevcut ilişkiye bağlı olduğunu bilmemdi: Orada zengin bir amcalarının bulunması anlamında değil, iki Almanya arasındaki ilişki, DAC'ne Moskova'yla olan ilişkilerinde belli bir ağırlık verdiği için. DAC'nde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ya da stratejik her sorunda, bunun Batı Almanya'yla ilişkileri nasıl etkileyeceği konusu hep önemli bir rol oynar.

Şimdi ise Yeşiller bu durumda yeni bir unsur. Alexanderplatz'daki gösteriye önce panik içinde tepki gösterip, Petra Kelly, Gert Bastian ve diğerlerini gözaltına aldıktan sonra, Doğu Berlin yetkilileri ne olup bittiğinin farkına vardılar ve özür dilemeye başladılar. Ertesi gün Honecker'den bizimkilere hitaben yazılmış bir mektup geldi; ziyaretleri için teşekkür ediyor ve DAC'ni nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge haline getirmeyi dilediğini söylüyordu. Tekrarlanmasını hiç istemediği bir başağrısı olan Alexanderplatz'daki eylemin ise sözünü bile etmiyordu. Sonra bizim Honecker'e yazdığımız mektup ve onun yanıtı *Neues Deutschland*'da başyazının yerinde yayınlandı. O halde Honecker gerçekten Batı Almanya'da Yeşiller'in gelişmesiyle ilgili gözüküyor. Ancak benim çok erken farkettiğim gibi, Yeşiller'de bütün Almanlar'ı kapsayan bir dinamik var. Buradaki ve öbür taraftaki barış hareketleri esas olarak aynı niteliktc, Yeşiller'in de bu sorunun tümüne getirecek-

leri özel bir ağırlıkları var. Herhalde bu nedenle geçen sonbaharda yaptığım formülasyonda o kadar ileri gittim. Her iki devlette de halkın bu konuda ne diyeceğini görmemiz gerekli, bir ekolojik cumhuriyetler federasyonu isteyip istemediklerini.

Alman ekolojik cumhuriyetler federasyonunu tartışmaya başlamadan, daha yakın bir olanaktan söz edelim: tarafsız bir Almanya'dan.

Tartışacak ilk konu Alman sorununun niçin tekrar böyle önemli hale geldiği. Versailles, emperyalist Nazi seferberliğine önayak olduğu ölçüde İkinci Dünya Savaşı'nın tohumlarını taşıyordu. Daha sonra, Avrupa'da barışı istikrara kavuşturmak amacıyla askeri bloklar oluşturuldu ve Demir Perde kuruldu. Ancak silah teknolojisinin gelişmesinin mantığı, her iki süpergücün hegemonyasının zayıflamasıyla birleştiğinde, merkezinde iki Almanya arasındaki sınır bulunan bu askeri çatışmayı istikrarsız bir süreç haline getirdi. Dolayısıyla Yalta sorunu CDU'nun sorunu değil, bizim sorunumuz. Alman Reich'ının 75 yıllık deneyimi iyi bir deneyim değil, ama bugünkü sınır dışarıdan dayatılmış bir olgu, Alman halkına bu konuda onayını belirtme fırsatı hiç verilmedi. Bu nedenle Almanlar Paris'e gidip "Yeniden birleşme yok" dediklerinde hiç kimse inanmıyor. Avrupa'daki mevcut durum yeniden birleşme meselesinin bütünüyle tekrar tartışılmasını gerektiriyor. Ancak esas nokta yeniden birleşme değil, Almanya'nın bölünmesi olgusunun Alman halkı tarafından demokratik olarak belirlenmiş olmaması. Bütün birleşme yönelimi aslında sahte.

Meselenin özü sınırın kendisinde değil, temsil ettiği askeri tehlikede yatıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri burada, Elbe nehri üzerinde, dünya egemenliği için çekişiyorlar. İlkesel olarak barış hareketi, her iki tarafta da nükleer silahsızlanma sorununu, her iki tarafta da mümkün olan en geniş silahsızlanma ve askeri örgütlenmenin daraltılması, Amerikan ve Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi gibi meseleleri eninde sonunda gündeme getirecek. Hollanda barış hareketi kadar, Alman barış hareketinin de taleplerini dile getirme hakkı var: "Doğu'da ve Batı'da silahsızlanma", "Almanya'dan başlayalım". Bunun için de yeterli neden var, çünkü bloklararası çatışma Almanya'da en vahim halini alıyor. Yeniden birleşme perspektifini de içeren askeri bloklardan bağımsız bir politika tartışmasının Berlin'de başlamış olması tesadüf değil.

Blok sistemi içinde tarafsız bir Almanya'nın ya da tarafsız iki Alman devletinin rolünü nasıl görüyorsunuz?

Alman sorunu üzerindeki bu tartışma başlamadan önce bir kısmımız nükleer silahlardan arınmış bir Avrupa taslağı hazırlamıştı. Sadece Almanya için bir çözüm pek olası değil. Biz Almanlar'ın Doğu'da ve Batı'da yapabileceğimiz tek şey, soruyu kendi ülkemiz açısından sormak. Bize Almanya'da gerekli olan, barış ve silahsızlanma uğruna, bu yolda tek başına ilerlemeyi göze alacak bir hükümet. Kuşkusuz reelpolitikanın dünyasında, karşı taraf ödünler vermeden, Avrupa'nın siyasi çerçevesinde yeni bir düzenleme olmadan, Alman hükümeti Batı iktidar sisteminden asla çekilmeyecektir. Her halükârda biz hükümet düzeyinden çok, bir halk hareketi düzeyinde düşünüyoruz. Almanya'daki özellikle dramatik durumun ve iki Alman devleti arasında oluşan dinamiğin sonucu olarak Almanlar'ın yapabileceği özel katkılardan yararlanmak istiyoruz. 1956'da Macaristan'da, 1968'de Çekoslovakya'da ve şimdi de Polonya'daki muhalefete bakıp bunları DAC'nde mevcut muhalefetle karşılaştırdığınızda, niyeti yalnızca Honecker'le çatışmaya girmek olmayan bu uzlaşma yanlısı ekolojist-pasifist hareketin bir Doğu bloku muhalefetinden çok, bir Alman muhalefeti olduğunu göreceksiniz. Her iki Alman devletinde derinlere kök salmış bu genç muhalefetin kimliği, Federal Cumhuriyet'in ve DAC'nin ötesinde Almanya'nın hâlâ varolduğunu gösteriyor. Çapımızın küçüklüğüne rağmen bu ülkedeki siyasi hegemonyanın ciddi bir adayı olarak çalışmaya başlamalıyız artık. Görevimiz siyasi hayatın bütünüyle yeniden yapılanmasını gerçekleştirmek ya da en azından bu yeniden yapılanmada özgül unsur olmaktır. Eğer Doğu Almanya'da da aynı hareket varsa, ulusal unsurdan kaçınılamaz. Gerçekliğin bir parçasıdır o da.

DAC'ndeki barış hareketini nasıl değerlendiriyorsunuz? Oldukça sınırlı görünüyor.

Jena buzdağının görünen ucu. Devlet Güvenlik'in Roland Jahn'ı sınırdışı etmesi bir zayıflığın, amacına siyasi yollardan ulaşamamanın işaretiydi. Bütün DAC'ne yayılmış bu yokedilemeyen ilişkiler ağı, bence oradaki genç neslin ifadesi. DAC'nde mevcut konum, uzaklığa ve gevşek örgütlenmeye rağmen, çok yoğun bir hareket yarattı. Bu

hareketteki kişilerin, 3 Temmuz'da Doğu Berlin'deki bir kilisede Eppelman'la yapacakları toplantı, bizim buradaki benzer bir barış toplantısında yapabileceğimizden çok daha canlı olacak. Bunun DAC'ndeki siyasi kadrolar, özellikle Partili entelijansiya üzerindeki etkisi küçümsenemez.

Macaristan'da, Çekoslovakya'da, sonra da Polonya'da reformcu komünist eğilim zaman içinde dağıldı. Macaristan'da Kadarlaştırma zar zor başarıya ulaştı. Çekoslovakya'da reformcular Parti içinde örgütlendiler, ama sonunda yenildiler. Polonya'da buna benzer bir şeye girişmek için Kania ve Rakowski toplumsal bir platform oluşturmayı başaramadılar. Çekoslovakya'da 77 Bildirgesi muhalefetin niteliğinin zamanla demokratik haklar konusuna kaydığının bir işaretiydi. Bunu sağa doğru ya da liberal bir adım olarak nitelemek yanlış olur, Hegedüs bu hareketi popülist olarak tanımlamakta haklı. DAC'nde reformcu komünizm siyasi düzeyde temsil edilemeyen bir entelektüel ya da ideolojik eğilim olmaktan öteye hiç gitmedi, bu sürece katılan kişiler de partiden ayrılmadılar, çünkü bunun için bir fırsat çıkmadı. DAC'ndeki partili aydınlar arasında Prusya tipi otoriter eğilimlerin burada ya da Çekoslovakya'da olduğundan çok daha fazla olmasına karşın, parti entelijansiyasının yarısından fazlası reformcu komünizmi seçer. Ama bu gitgide daha düşük bir ihtimal haline geldi.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Almanya'yı elinde tutmak için özel nedenleri var. NATO'nun ve Batı Almanya'nın yakınlığı da göz önüne alındığında, Sovyetler tamamen güvenli bir manevra olmadıkça DAC'nde hiçbir deneye izin vermeyecektir. Dolayısıyla bir muhalefet hareketinin belirginleşmesinin hiçbir olanağı yok. Şimdi de, reformcu komünizm daha zamanını doldurmadan, 1968'den beri Batı'nın kültürel olarak büyük ölçüde etkilediği yeni bir hareket gelişiyor. Barış hareketindeki yeni insanlarla, reformcu komünizmin artık hiç şansının kalmadığını farkeden partili aydınlar arasında da ideolojik bir etkileşim var. Bütün bunların üzerinde de Yeşiller geliyor. İki Alman devleti birbirlerine göre tanımlanıyor. SBP CDU'ya gereklidir, CDU da SBP'ne. DAC'ndeki koşullar ABD için propaganda malzemesidir, ABD'deki koşullar da DAC için. Bu nedenle Willy Brandt, DAC için bir sorun haline gelmişti. Şimdi Yeşiller'in NATO'dan kurtulmak istemeleri, DAC açısından bütün durumu değiştiriyor. SBP liderleri Yeşiller'i

Batı'daki iktidar yapısının bir parçası olarak açıklayıp kurtulamıyorlar.

Ama Yeşiller DAC'nde fazla değişmediler. Oradaki barış hareketinin kökeni oldukça farklı.

Sorun şurada: Polonya ve Çekoslovakya —belki Macaristan o kadar değil— askeri yöntemlerle Doğu Bloku'nda tutuluyorlar, oysa DAC'nde hiçbir şeyin değiştirilemeyeceği, Nazi geçmişin ve hemen yakındaki Amerikan varlığının Ruslar'a orada bulunma hakkı tanıdığı gibi olumsuz bir tür fikir birliği var. Ama biz NATO'dan çıkma ve tarafsız bir Almanya yaratma talebiyle ortaya çıkınca, DAC liderleri de bizi Batı blokunun parçası olarak bir kenara itemiyorlar. Petra Kelly Alexanderplatz'a gidiyor, Honecker'den de bir teşekkür mektubu alıyor. Oysa aynı zamanda öbür taraftaki Roland Jahn gibi barış hareketi üyeleri, Petra Kelly ile aynı şeyleri söylüyorlar. Öyleyse Honecker onlara niçin karşı çıkıyor? Tavrının meşruiyeti nedir?

Sorun Batı Almanya'da Yeşiller'in faaliyetlerinin DAC'ndeki muhalefet için gerçekten bir siyasi alan açıp açmadığı.

Orada açılmakta olan bir iç alan. Çekoslovakya'da 1968'den hemen önce Novotny dönemi sırasında Parti çoğunluğunun üç ay içinde reform için seferber olacağını kim tahmin edebilirdi? DAC'ndeki ilişkilerde yeni bir şekillenme, bütün Avrupa için yeni bir olasılığın doğmasına bağlı, bu da her iki blok içindeki siyasi süreçlere bağlı, sadece Almanya'ya değil. Savunmaya yönelik bir savunma kavramına ulaşmak istiyoruz, öyle ki Rusya artık kendini NATO'yla bütünleşmiş militarize bir Batı Almanya'nın ve Amerika'yla ittifak içindeki militarize bir Batı Avrupa'nın tehdidi altında hissetmeyecek, böylece karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık yıkılmaya başlayacak. Belki de bu Yeşiller'in Batı Almanya'da egemen olmaları sonucu gelecek. Yeşiller'i ideolojik açıdan istedikleri kadar eleştirebilirler bu durumda, farketmez.

Sınırın her iki yanındaki genç kuşaklar kendileri farketmeseler bile, birbirlerine Almanya'daki diğer bütün gruplardan daha yakınlar. Roland Jahn'la konuşurken bir tercümana ihtiyacımız olmadı. Hem bu taraftaki, hem de karşı taraftaki toplumsallaşmış bireyler, sisteme karşı aynı düşmanlığı ve bu düşmanlık içinde aynı pasifist, şiddet karşıtı eğilimi

gösteriyorlar. Süpergüçlerin askeri aygıtlarının şiddet yoluyla yıkılamayacağının farkına vararak, gereksinimi bir erdeme dönüştürüyorlar. Kuşkusuz mesele Almanlar'ın eskiden kötüyken şimdi birdenbire iyi oluvermeleri değil. Bu toplumsallaşma sürecinin dünya tarihiyle ilgili nedenleri var.

Batı barış hareketi içinde Almanya'yla ilgili iki korku sık sık dile getirilir. Birincisi sağcı bir yönelim taşıyor, en belirgin örneği de Andre Gorz'un Batı Almanya'nın tarafsızlığının Batı'yı zayıflatacağına ve hem Doğu'da, hem de Batı'da Sovyet etkisini güçlendireceğine olan inancı. İngiltere ve Fransa'da dile getirilen ikinci korku ise son tahlilde tarafsız bir Almanya'nın nükleer bir Almanya haline geleceği.

1981-1982 yılındaki tartışmamızdan bu yana Gorz'la daha iyi bir anlaşma zeminine ulaştık. Ancak ikinci iddia beni daha çok rahatsız ediyor, çünkü Alman barış hareketinin tam olarak seferber edilmemesi gerektiğini öne sürüyor. Eğer NATO'ya saygımızdan ötürü, tarafsızlık sorununu ortaya atmayı reddedersek, kendimizi tarihin akışına karşıt bir konuma yerleştirmiş oluruz. 1945'ten bu yana Almanya egemen bir ulus değil, bunun sonucunda da bugün sadece iki blokun vitrini durumunda. Şimdi de Almanya'daki genç kuşak buna karşı çıkınca, bunu çok fedakâr olduklarından değil, kendi yaşamsal çıkarlarının söz konusu olduğunu algıladıkları için yapıyorlar. Barış hareketinin alternatif bir yaşam biçimi hareketiyle bağlantılı olmasına, eski Almanya'yla hiçbir ilgisi bulunmamasına sevinebiliriz. Eğer diğer ülkelerdeki barış hareketleri bizim kendi kaderimizi tayin etme hakkımızı sorgulamak istiyorlarsa, özellikle bloklararası ilişkilerde Almanya'nın kilit rolü düşünüldüğünde, ciddi olmadıklarını söylemeliyim. Bu korkak ve yüreksiz bir siyasi düşünüş; ciddiye almayacağımızı ekleyebilirim.

Yine de, Almanya'da ve Yeşil hareketin içinde bu görüşe katılacak pek çok kişi var, Hamburg'da örneğin: NATO nedeniyle değil, Almanya'nın tarafsızlığının son tahlilde bütün iktidar yapısını güçlendireceğine inandıkları için. NATO'ya karşılar, ama Almanlar'dan hâlâ korkuyorlar. Bu korkunun tamamen temelsiz olduğunu söyleyemem. Ayrı bir sağ hareket mevcut olmamasına rağmen, sağcı bir eğilim hâlâ var. Ancak Almanya korkusunun global düzeyde gerekli olan çözüme müdahale etmesine izin vermemiz, Avrupa'daki durum açısından bakıldı-

ğında korkakça bir yaklaşım olur.

Ben meselenin üstüne gitmemiz gerektiği görüşündeyim: Hem NATO'yu muhafaza edip, hem de silahlanma yarışıyla onun temelinde yatan yapıların üstesinden gelemeyiz. Bu, mevcut ilişkilerin NATO'dan hemen çekilinmesini talep etmemize izin verdiği anlamına gelmiyor. Ekolojist barış hareketinin bakış açısı, bloklararası çatışmanın Potsdam'da atılan temellerini gereksiz hale getirmektir. Eğer bu amacımıza sadece siyasi düzeyde değil, psikolojik düzeyde de ulaşıp, böylece Alman karakterindeki otoriter yönle liberal yön arasındaki ilişkiyi tersine çevirirsek, Almanya'nın geçmişiyle nihai bir hesaplaşmaya yaklaşabiliriz. Bunun maddi olarak ifadesi silahsızlanma ya da en azından savunmaya yönelik savunmaya dönüş ve Amerikalılar'ın çekilmesi olacaktır. İkinci adım ise Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'yı bırakması.

O halde Almanya'daki güç ilişkileri nasıl? Sağdan bir tehlike gelebilir mi? Biz ne yapabiliriz? Bunlar sorulması gereken, fakat şimdiye kadar bize sorulmamış olan sorular. Kazanacak tarafın biz olacağına dair hiçbir garanti veremeyeceğimizi söylemeliyim. Peki ama ortada hangi alternatif var? İşler böyle gittiği sürece Avrupa çok kısa sürede yokedilebilir. Biz en azından bir şans sunuyoruz, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bize göstermesi gereken biraz güven. Fransız Solu Strauss'un dış politikasını desteklemeseydi şansımız kuşkusuz daha çok olacaktı. Gorz'un konumu, Fransız siyasi ortamında toplumsal hareketlerin siyasiliği konusunda bir anlayış eksikliğini, kendi siyasi geleneklerinin bir tür nevrotik değerlendirilmesini temsil ediyor. Bu kısmen 1940'tan, kısmen Fransız Solu'nun vaktiyle Sovyetler Birliği'yle özdeşleşmiş olmasından, kısmen de adil olma, ya da Gorz'un dediği gibi sağdan daha anti-Sovyet olma arzusundan ileri geliyor. Hiç kimse Fransız Solu'ndan daha anti-Sovyet değil. Tarihsel açıdan Rus Devrimi'ni metropole yönelik bir karşı saldırı olarak görmediler. Hâlâ Fransız Devrimi'ni özgürleşmenin *biricik* modeli olarak görüyorlar; oysa Fransız Devrimi Avrupalı'ydı; bu nedenle kendi kendini yokeden bir sömürgecilik bağlamında anlaşılmalı. Bir iki istisna dışında, Fransız entelijansiyası bunu kabul etmeye hiç niyetli değil.

Fransızlar'ın Almanya'yı anlamadıklarını mı söylüyorsunuz, yoksa

Avrupa'ya özgü bir düşünceyi bütün dünyaya dayatmak istediklerini mi?

İngiltere'nin kaderini sanayinin anayurdu olmasının çizdiği söylenebilir, Fransa'nınkini ise Avrupa ulus devletinin prototipi olmasının. Fransa hep kendisini Avrupa'nın kültürel kalbi olarak görmüştür, uygarlığın en uç noktası olarak. Fransa ve Almanya hep hegemonya mücadelesi içinde oldular, siyasi üsluplarının mutlakçılığı da birbiriyle ilişkili. Alman ulusal devletinin temeli Fransa'ya bir tepkiydi. Fransızlar'a gelince, eh insanın bir düşmana ihtiyacı var sanırım.

Batı Alman ekolojist-pasifist hareketi içindeki en yeni gelişme, hareketin tabanıyla devlet siyaseti ve diplomasisi arasındaki ilişki hakkında bir tartışma. Görüşlerden birine göre, konfederasyon ya da istediğimiz neyse onu tartışabiliriz, ancak asıl yönelişimiz tabandaki örgütlenmemiz olmalı. Başka bir deyişle, ana görevimiz Almanya'nın içinden geçen bloklararası sınırı, her iki taraftaki hareketin tabanları arasındaki diyaloğun, devlet politikası düzeyine taşınmadan yürütüleceği bir hale getirmek olmalıdır. Yeşiller'in Alexanderplatz'daki eylemini örnek alalım. Hamburg grubu bunun Franz-Josef Strauss'un işine yaradığını düşünüyordu. Strauss o sırada sınır kontrol noktalarından birinde bir Batı Alman'ın öldürülmesini iki Almanya arasındaki gerginliği artırmak için kullanıyordu. Bence büyük güçler ne türlü bir oyun oynarlarsa oynasınlar, siyasetlerimizi buna tabi kılma ve hegemonya için verilecek açık mücadeleyi süresiz erteleme eğilimini aşmalıyız. Petra ve diğerlerinin Doğu Berlin'de yaptıklarının ne Strauss'la ne de Batı Alman hükümetiyle bir ilgisi vardı. Biz Doğu Berlin'e gidip bayrağımızı açtığımızda, bunun CDU'nun ve SPD'nin 17 Haziran'da Alman Birliği gününde kutladıkları şeyle de hiçbir ilgisi yok. Eylemlerimizin daima Alman Birliği Günü etrafında toplanan hareketin işine yarayacağını varsaymak buradaki Sol'un bir bölümünün, ayrıca Yeşiller'in de bir bölümünün düştükleri bir hata.

Görevimiz öbür taraftaki barış hareketi için en uygun koşulları yaratma aracı olarak diyaloğu geliştirmek. Eğer SBP'ni bize olumlu tepki göstermeye zorlarsak, bu oradaki barış hareketi için daha geniş bir alan yaratır. Bastian onlar için değerli olmalı, yoksa özür dilemezlerdi. Bundan ve yetkililerin bağımsız barış hareketine karşı tavırlarındaki

her duraksamadan yararlanmalıyız. Jena'da işler kızışınca insanları sınır dışı ettiler. Ancak 3 Temmuz'da Doğu Berlin'de yapılması planlanan eylemi durdurmadılar. Pratikte, DAC'nde kurulmuş olan ilişkiler ağını yıkmayı başaramayacaklar, ama gene de her iki tarafın eylemlerine çok şey bağlı. Strauss'a ve CDU'ya rağmen, pratikte sınırı tanımayı reddetmeyi sürdürmeliyiz.

Parlamento grubumuz, Roland Jahn'ı 17 Haziran'da Hamburg grubu üyelerinin de katıldığı bir toplantıya çağırdığında, tartışmanın öbür Alman devletine karşı düşmanlık açısından sürdürülmemiş olması bence çok önemli. O halde bir düzeyde Honecker'le fikir alışverişi yapabilir, ne istediğimizi açıklayabilir, onun da ne istediğini öğrenebiliriz. Bir başka düzeyde de, örneğin ormanların yokolmasına karşı kullanılan yöntemleri karşılaştırarak pratik bilgi alışverişine girebiliriz. Ancak bu düzeyde bir devlet politikası çok ilerisi için bir amaç. Bir Kohl ya da Honecker hükümetinin Alman Konfederasyonu kurulmasına önayak olabileceği yanılgısını yaymak istemiyoruz. Kâğıttan güvercinler uçurmak olur bu.

Füzeler Batı Almanya'ya yerleştirildiğinde, Sovyetler de DAC'ne benzer birşeyler koyduklarında, bu daha da zor olacak.

Evet. Büyük olasılıkla bu gerçekleşecek, kendimizi şimdiden hazırlamalı ve umutsuzluğa düşüp perspektifimizi kaybetmemeliyiz. Pershingler buraya getirildiği gibi, geri de götürülebilirler, ancak görevimiz DAC'ne orta-menzilli füzelerin yerleştirilmesi gibi sonuçları halka anlatmayı sürdürmek olmalı. Silahlanma daha fazla silahlanmayı kışkırtıyor, durum da daha tehlikeli hale geliyor. Ancak yeni birşey yerleştirilmedi diye, silahlanma yarışı tersine dönmüyor. Gerçekten bir indirim olmalı. Russell çağrısının güzelliği silahlanma yarışını tersine çevirmeyi amaçlayan uzun vadeli bir görüş olması. Sovyet yanlısı DKP'nin sadece yeniden silahlanmaya karşı çıkan ve kimin önce silahlandığı tartışmasında takılıp kalan görüşünden tamamen farklı. Bu şekilde kazanamazsınız. Ruslar SS-20'lerin sayısını iki misline çıkarsalar bile, bu tarafa yeni füzeler yerleştirmenin bize hiçbir şey kazandırmayacağını savunmalıyız.

Bir ara anlaşmanın mümkün olduğunu düşünüyor musunuz?

Daha az Pershing ya da Cruise füzesinin yerleştirilmesini sağlayacak olan bir ara anlaşma aslında estetik ameliyat olacaktır. Barış hareketi için önemli olan tek zafer, füzelerin yerleştirilmesini iptal kararıdır.

Bu aynı zamanda Almanya'ya yeni silah yerleştirilmeyeceği anlamına geliyor.

Evet, bu Kohl'ün bile hoşuna giderdi, zira kendi hükümeti döneminde gerçekleştirilmiş olacaktı. Ama korkarım böyle birşey olmayacak. Reagan'la Weinberger'in Cenevre görüşmelerindeki tavırlarından, planlarından geri adım atma niyetinde olmadıkları anlaşılıyor.

Franz Alt'ın Almanya'da çok başarılı olan yeni kitabı, önemli bir gösterge olarak dikkatimi çekiyor. Televizyonda çalışan bir gazeteci ve CDU üyesi olan Alt, muhafazakâr bir açıdan, İsa'nın Söylevi'ne dayanarak, yeniden silahlanma seçeneğini ahlaki açıdan reddediyor. Ayrıca her iki tarafın da aynı iddiaları öne sürdüğüne dikkati çekiyor. Barış hareketi sadece kararlı insanlardan oluşan bir azınlık, Yeşiller'in iki milyon civarında oyu ve sendikalarla SPD içinde çok sayıda sempatizanı var, oysa bizden duyduklarında asla kabul etmeyecekleri şeyleri Alt söyleyince kabul edecek pek çok insan var. Kohl'e oy veren ve ekonomik nedenlerle onu iktidarda tutmak isteyen insanların yarısı, gene de füzelerin yerleştirilmesine evet oyu vermediklerini açıkça belirttikleri zaman, kazanacağız. Yeşiller'in şimdi tartışmakta olduğu barış kampanyası stratejisinin önemi burada. Kuşkusuz bu sadece bir danışma, bir referandum değil, çünkü Yeşiller'de de Alman karakterinin o bildiğimiz geleneksel güvensizliği var. Ama füzelerin Almanya'ya yerleştirilmesini istemeyenlere görüşlerini belli etme fırsatı vermeyi amaçlıyor. Bu şekilde Kohl ve bütün dünya, Alman halkının çoğunun füzeleri istemediğini açıkça görecek.

Bloklararası çatışmanın niteliği barış hareketi içinde sık sık tartışılıyor, belirli kişiler arasında aslında gerçek bir çatışma olduğunu yadsıma eğilimi var. Soğuk savaşın her iki blok içindeki çelişkileri örtmek için kullanılan bir mit olduğu söyleniyor. Ne dersiniz?

Bu çözümlemeyi destekleyen çok sayıda kanıt var, Sovyetler Birliği için öne sürülen iddialar özellikle ikna edici. Her iki sistemdeki seçkin-

lerin, içerdeki rakipleri karşısındaki konumlarını en iyi şekilde meşrulaştırma yolu, kendilerini bulundukları yere getiren durumu korumak. Bloklararası çatışmanın bir iç istikrar unsuru olarak kullanıldığı görüşüne katılıyorum. Ama ekonomik açıdan Batı'nın artık Sovyetler Birliği'nin ekonomik yapısını değiştirmeye gerek duymadığını da düşünüyorum. Dünya pazarı yeniden kuruldu. Sosyalist sistemin özerkliği son derece göreli. Teknolojik düzeyde maddi yapılar genel olarak aynı. Sosyalist ülkelerin teknolojik geriliği onları dünya pazarına çıkmaya zorluyor, böylece boru hattında olduğu gibi pazarın kendi aleyhlerinde çalışan kurallarına tabi kılıyor. Kâr uğruna Doğu Avrupa'daki rejimleri değiştirmek için ortada artık siyasi ya da askeri bir neden yok.

Bence abartıyorsunuz. Ekonomik bağlantıların olduğu ve her iki tarafın da bundan kâr ettiği doğru. Ancak ABD'nin Sovyetler Birliği'nde bir siyasi değişikliğe yol açmak için Sovyet ekonomisini etkilemeye ya da kontrol etmeye çalışmasına rağmen, bunu gerçekleştirme olanakları fazla değil. Gerçekte Sovyet ekonomisi oldukça özerk, tamamen değilse de büyük ölçüde.

Bu durumu büyütüyorsunuz. Dünya pazarı ve silahlanma yarışının Gosplan üzerindeki etkisi kuşkusuz dolaylı yoldan, Sovyetler Birliği'nin ekonomik yapısını belirleyerek ve çarpıtarak oluyor. Yine de Batı'yla silah yarışı da dahil olmak üzere yarışmayı sürdürebilmek için Sovyetler Birliği Batı teknolojisini ithal etmek, böylece hammaddelerini de ucuza satmak zorunda kalıyor, ayrıca bir de çözülemeyen tarım sorunu var. Kısacası Sovyet ekonomisinin yapısı sermayenin denetlediği bir dünya pazarının üretici güçleri içinde bir değişken. Eğer diğer bütün siyasi, toplumsal ve kültürel unsurları yerli yerine oturtursak, Sovyetler Birliği'nin ikinci süpergüç rolünü oynamasını sağlayanın aslında nükleer bomba olduğunu görürüz. Sovyet ekonomisine taşıyamayacağı bir yük bindiren de bu süpergüç rolü: Rus Devrimi'nin başlattığı kapitalizmle rekabet süreci başarısız oldu. O halde ekonomik açıdan Batı'nın Doğu Avrupa'daki siyasi iktidar yapısını değiştirmesi gereksiz. Kuşkusuz Doğu Avrupa'da bugünkü yapı olmasa, kâr hadleri daha yüksek olabilirdi. Ancak Doğu Avrupa ekonomisi ve kaynakları dünya pazarının ekonomik döngüsüyle bütünleşmiş durumda; bütünleşmemiş kısmı ise önemsiz. Silah rekabeti ve teknolojik bağımlılık

mekanizmaları o kadar güçlü ki Sovyetler Birliği dünya pazarının üç aşağı beş yukarı kıyısında kalıyor.

Ama bütün bunlara rağmen bloklararası çatışma mevcut.

Evet. "Dünya pazarının kıyısı" dediğimde, sosyalizmin değil, sömürgeciliğin sorunsalı içindeyim; kapitalist sisteme sosyalist bir tepkiden değil, sömürgecilik karşıtı bir tepkiden söz ediyorum. Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği Batı'ya meydan okuma siyasi bir meydan okumaydı, hâlâ da öyle. Lenin'in kapitalizmin genel krizi kavramı da aynı şeye işaret ediyordu: Tehlikede olan sermayenin belli bir bölümünün kârı değil, sistemin tümü. Bu bunalım günümüzde dünya egemenliği mücadelesi olarak görünüyor, iki sistem, yani kapitalizmle sosyalizm arasındaki bir mücadele olarak değil. Ben bunu olumsuz olarak sanayi toplumuna giden kapitalist olmayan yol olarak niteliyorum, bu da sadece özel bir gelişme türünün başka bir adı. Esas nokta azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin merkezi ekseni doğrultusunda ilerlemek istemeleri.

Aslında sadece iki dünya var: genişleme eğilimindeki Avrupa uygarlığı (buna Amerika, Avustralya, Kanada ve Japonya'yı da katıyorum) ve diğeri. Yüzyılın başında Lenin bu gelişmeyi gayet akıllıca Türkiye'de, İran'da ve Asya'da izlemişti. Asya'daki devrimleri önceden tahmin etmişti, Rusya ise azgelişmiş dünyanın, kapitalist metropol üretim biçiminin meydan okumasına gösterdiği bu tepkinin öncüsüydü sadece, son tahlilde kapitalist merkezin diğer uygarlıkları kültürel kimliklerine varana kadar yoketme becerisine karşı bir tepki. Bu yokedişin aracı top değil, teknolojiydi. Ancak tepki hâlâ merkez tarafından belirleniyordu. Silahlanma yarışından en çok zarar görenin Sovyetler Birliği olması da tesadüf değil. Askeri çatışmaya yol açan bu karşı-gelişme gerekli çıkışı sağlamayacak, zaten işin içinde olanlar için de verimli değil. Avrupa yayılmasına gösterilecek tepki bir karşı-yayılma değil, kültürel dönüşüm olabilir, merkezde olduğu kadar çevrede de. Böyle bir kültür devrimi, sosyal psikolojik modeli devrimci bir şekilde değiştirecektir. O model aracılığıyla insanın gelişmesi giderek azalan kaynaklar üzerinde maddi genişleme ve askeri çatışma anlamına gelmeye başladı. On dokuzuncu yüzyılda toplumsal eşitsizlik sorunu, toplumsal patlamayı önleyen ulusal bir bağlam içinde tutulabiliyordu, bugün ise dünya çapında bir patlama bizi tehdit ediyor. Bu toplumsal

çelişme, ulusal ve ırksal mücadelelerle birleştiğinde felakete giden yol ortaya çıkıyor. Füzelerin kaynağı bu. Doğu'nun ve Batı'nın ideolojilerini incelerseniz bu anlaşmazlığın gerçek bir özü olmadığını göreceksiniz. Askeri çatışma kendi bağımsızlığını kazandı.

E.P.Thompson'ın açıklaması da böyle.

Evet. Bu açıklama düzeyi çok önemli, çünkü Doğu-Batı çelişmesinin kendi başına bir özü yok. Fakat ben kökünün daha derinlerde yattığına inanıyorum. Hatta 1917'den beri Doğu-Batı çelişmesi aslında Kuzey-Güney çelişmesinin ileri huruç hareketi olmuştur.

Alman Devrimi başarıya ulaşmış olsaydı aynı şey geçerli olacak mıydı? Bu çelişki gelişmiş ülkelerin kendilerinde de mevcut değil mi?

Bu konuda gitgide daha çok kuşku duyuyorum. DAC'ndeki arkadaşlarla Alman Devrimi'nin başarısızlığının nedenleri hakkında bitip tükenmeyen tartışmalar yapıık. Öznel bir faktörle açıklanabileceğine inanmıyorum, yani parti çok geç kurulmuştu, doğru lidere sahip değildi, sol ya da sağ sapma içindeydi vs. gibi. Ben emperyalist metropolün alt sınıflarının devrim yapamayacakları sonucuna vardım. Marx insanlığın sorunlarının en gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfı devrimiyle çözüleceğini varsaymakla temelden hatalıydı. Bence çok erken bir dönemde çalışan sınıfların emperyalist olduğunu söyleyenler haklıydı.

Bu ikisi farklı şeyler: devrimci olmamaları ve emperyalist olmaları. Emperyalizmden çıkar sağlayabilirler, ama siyasi anlamda emperyalist olup olmadıkları başka bir konu.

Bu emperyalizm kavramınıza bağlı. Kuşkusuz Lenin'in tanımladığı biçimde emperyalist değiller. Ama benim için sömürgecilerin yol arkadaşları olmaları onları hem emperyalist yapıyor, hem de devrimci olmalarını engelliyor. Antik Yunan'da alt sınıflarla oligarşi, yani Şehir arasında hep bir sınıf farkı vardı. Yine de Atina'nın "ağında bir örümcek" olarak kalması konusunda bir siyasi fikir birliği mevcuttu. Sınıf muhalefeti Atina'daki pastanın mümkün olduğu kadar büyük olması gerektiği konusundaki ortak çıkara bağımlı ve göreliydi. Roma'da

da durum aynıydı, şimdi Avrupa'da da aynı şey oldu.

Bir zamanlar dünya pazarı dünyanın her tarafında günlük bir gerçeklik değildi, dikkatler de Avrupa'nın kendi içindeki çelişkilere çevrilebiliyordu. Paris Komünü bu nedenle gerçekleşebildi. Ancak metropoldeki işçilerin artık sermayenin ahbapları ya da yol arkadaşları haline geldiklerini söylemek sadece bir tespit, ahlâki bir eleştiri değil. Rus Devrimi'nin sosyalist motivasyonu bir yanılsamaydı. Merkezdeki proleter devrime bir katkı olmak istiyordu, ama Ekim Devrimi o yönde gelişmedi. Bu yanılsamanın hiçbir temeli olmadığını söylemek istemiyorum, neticede burjuvazi ve proletarya Rusya'da da vardı. Dünyada bugün bir burjuvazi-proletarya sorunu olmadığını da söylemiyorum. Benim öne sürdüğüm, ücretli emekle sermaye arasındaki çelişme imajımızı alıp büyüttüğümüz ve evrensel bir imaj haline getirdiğimiz. Soldaki pek çok kişi, Yeşiller de, Doğu-Batı çelişmesini sadece ücretli emekle sermaye arasındaki çelişmenin bir ifadesi olarak görüyor. Troçkistler işçi devletinden bahsettiklerinde örneğin, ücretli emekle sermaye arasındaki çelişmeyi, Rusya'nın bugün sadece devlet düzeyinde yeniden ürettiği, tarihin merkezi çelişkisi olarak sunuyorlar. Bu kavram tepeden tırnağa yanlış, Marx'ın İngiltere'deki devrimin Hindistan'ın kurtuluşu olacağı inancının yanlış olduğu gibi. Sınıf mücadelesi unsuru mutlaka var, ancak egemen olan o değil. Büyük Petro'yu Rusya'yı modernleştirmeye götüren zorlayıcı güç, Rus Devrimi'nin gizli gerçeği. 1917'ye gelindiğinde Rusya'nın kültürü ve uygarlığı bütünüyle tehdit altındaydı, eski elit de bu meydan okumaya direnecek yeteneği olmadığını göstermişti. Halkın ayaklanmaktan başka seçeneği yoktu. Rus Devrimi elitlerin değişmesiydi, Çin için de aynı şey geçerli. Bunlar asıl sorunun metropol ve çevre ülkeler olduğu anti-sömürgeci devrimlerdi. Doğu-Batı çelişmesinin gerçek anlamı kendisini iki Almanya arasındaki sınırda ele vermiyor, ama Andropov'un Batı Almanya'yı ziyareti sırasında gayet açıkça ortaya çıktı. *Spiegel* muhabirinin Afganistan'la ilgili sorusuna verdiği cevapta Andropov, Amerikalılar'ın da Nikaragua'da itilip kakılmaya niyetli olmadıklarını gösterdiklerini söyledi. Asıl çelişmenin siyah beyaz arasında olduğu bile söylenebilir.

Afganistan'la Nikaragua'nın büyük güçlerin "arka bahçeleri" olduğu

söylense bile Amerikalılar'ın kendi arka bahçelerinde çok gerici bir sınıf yapısı ve toplumu desteklemeye çalıştıkları da bir gerçek. Ruslar Afganistan'da çok yanlış yaptılar, ancak en azından o feodal toplumu dönüştürmeye çalışıyorlar. İkisi de bahçıvan olsalar bile, bahçelerinde çok farklı şeyler yapıyorlar.

Ruslar'ın Afganistan'a müdahalelerini de bir o kadar kötü olarak değerlendiriyorum. Ama söylemek istediğim bu değil. Çağdaşlaşma politikaları ve sanayileşmenin barbarlığı Üçüncü Dünya'daki halkların çoğunun kültürel kimliğini yokediyor. Bu anlamda Afganistan'daki Ruslar sadece dünya pazarının aracısı. Kabil'deki elitin her zaman yapmak istediği başkentlerinde bir Mercedes kültürü kurmak olmuştur. Batı'dan aldıkları temel metin bu, Moskova Sovyet Asyası'nda bile bunun aracısı.

Halkın çoğunun sağlık hizmetlerinden faydalanamadığı, doğan her dört çocuktan birinin bir yaşını doldurmadan öldüğü, yüzde doksanın okur yazar olmadığı vs. bir ülkede, ulusal geleneği savunmak bizim görevimiz değil. Afganistan için kalkınmanın anlamı sağlık, eğitim ve kadınların özgürlüğü. Bunu Ruslar mı yapmalı o ayrı bir soru. Ancak bu tür gelişmenin olumlu olduğu konusunda hiç kuşkum yok: Öbür geleneği, yani yoksulluk, batıl inançlar ve geriliğin geleneğini savunmak sorumsuz bir romantizm olur.

Ben öyle düşünmüyorum.

Afganistan'da doğan bebeklerin dörtte birinin bir yaşına gelmeden ölmesini mi istiyorsunuz? Savunmak istediğiniz ulusal gelenek bu mu?

Hayır. Sorun böyle bir geleneği savunmak değil, sorun Afganistan halkının problemlerinin çözümünün dışardan dayatılan bir biçime bürünmesi. Ülkenin daha önceki gelişmesi belirli bir uluslararası saflaşma olduğunu varsayıyordu. Zaten Üçüncü Dünya'nın yoksulluğu, kapitalist endüstriyel gelişmenin bir sonucu. Bu ülkelerdeki denge, Avrupa'dan kaynaklanan bir tarihsel süreç tarafından yokedildi, bu sürecin Asya'daki aracılarından biri de Sovyetler Birliği oldu. Bu bir

suçluluk sorunu değil, bir sanayi monokültürünün bütün dünyaya tarihsel yayılması sorunu. Ayrıca Afganistan'da ölüm oranı, yoksulluk falan gibi sorunların, en geniş tarihsel anlamıyla bu durumdan öncelikle sorumlu olan güçler tarafından şu anda ele alındıkları biçimde ele alınmaları gerektiğini düşünmek yanlış olur. Bunun bir iç savaşa yol açmış olması tesadüf değil. Ancak daha da önemlisi, Orta Amerika ve Afganistan'daki çelişkilerin aslında Doğu-Batı çatışmasının gerçek cephesi olması; Doğu-Batı çatışmasını da Kuzey-Güney çelişkisinin bir parçası olarak görmek gerekir. Bu askeri çatışmanın özerkliğinin bu kadar korkunç olması herşeyin ona tabi olmasından doğuyor. 1945'ten sonra bile Doğu-Batı çatışmasında gerçek cephe Avrupa'da değildi. MacArthur, komünizme karşı cephenin aslında Asya'da, diğer bir deyişle Kore ve Vietnam'da olduğunu söylerken haklıydı. Artık bu Avrupa yayılmacılığının yaşayan bir kâbus haline geleceği noktaya ulaştık.

Merkezdeki ücretli emek ve sermaye sorunu, dünya çapındaki merkez ve çevre sorununun aynısı. İkisinin de bütünüyle üstesinden gelinmesi gerekiyor. Tarihin sorunları yeni bir çözüm türü gerektiriyor ve biz kapitalizmden çıkış için yeni, denenmemiş bir perspektif öneriyoruz. Öbür yol burada, merkezde denendi ve başarısız oldu. Kapitalizm merkezle çevreyi birbirine ekleyen bir dünya sistemi, çözüm de bu düzeyde bulunmalı.

8

Kızıldan Yeşile: Sanayicilik ve Kültür Devrimi

Söylediklerinizgelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerle ilgili bir dizi soruyu da birlikte getiriyor. Sizin sanayiciliğe yönelttiğiniz eleştiri, Almanya ya da bir başka zengin ülke için kabul edilebilir, yoksul bir ülke için değil. Azgelişmiş ülkeler için yoksulluktan kurtulmanın tek yolu daha çok sanayi, zengin ülkelerle daha çok ticarettir. Fakat sizin programınız buna karşı. Yoksul ülkeleri yoksul kalmaya mahkûm ettiği ölçüde, bu program gayri-demokratik değil mi?

Afrikalı bir yazarın ismini çok sevdiğim bir kitabı var: "Yoksulluk: Halkın Zenginliği." Yoksullukla Sefalet arasında bir ayrım yapıyor. Önerdiklerinizin hepsi, yoksulluğun üstesinden gelmek için tanımladığınız model, Üçüncü Dünya halklarını çıkışı olmayan bir tünele götürecek, çünkü onların amaçladıkları yaşam düzeyi artık erişilebilir değil. 1800'lü yıllarda ya da 1830'lu yıllarda, Engels'in anlattığı dönemde, Avrupa işçi sınıfı için burjuva yaşam biçimine erişme olanağı hâlâ vardı, nitekim çevre ülkelerinin varlığı sayesinde bu düzeyde birşey elde etmeyi başardılar. Ancak bugünkü çevre ülkeler için sömürülecek ne bir başka çevre var, ne de Londra, Paris ve Washington'daki iyi yaşama ulaşmanın bir yolu.

Merkezde bu model varolmaya devam etttiği sürece, benim görüşlerim az gelişmiş ülkelerin halkları için sadece bir ideoloji olabilir. Gelişmiş ülkeler için savunduğum komün perspektifi, bir anlamda bizim de Üçüncü Dünya'ya benzer birşeye dönüşmemizi gerektiriyor. Yoksa modellerimizin Üçüncü Dünya'ya dayatılması Meksika'da gör-

düğüm türden bir duruma yol açacak sadece: Önce halk şehrin kıyısındaki gecekondulara göç ediyor, sonra da ikinci nesil, metropolde varolanı yeniden üretmeye çalışarak, eski bir araba alabiliyor. Kendi payına Doğu Avrupa, üçüncü sınıf sanayileşmeden başka birşey değil. Çekoslovakya'yla DAC ikinci sınıf, çünkü onlar daha önce yarı-kapitalisttiler, ancak Sovyetler Birliği kitleler için sağladığı başarı açısından kesinlikle üçüncü sınıf. Umutsuz bir perspektif bu: Bir işe yaramayacak, çünkü sınırlara çoktan ulaşıldı.

Doğanın fiziksel sınırlarını mı kastediyorsunuz, yoksa ahlâki ve siyasi sınırları mı?

Bu ikisi, sorunuzdaki "yoksa"nın akla getirebileceğinden çok daha fazla birarada.

Dünyadaki dört buçuk milyar insanın Batı Almanya'daki yaşam düzeyine ulaşmasının olanaksız olduğu konusunda ikna olmadım. Bu arzu edilir birşey mi ayrı konu, ama nasıl olanaksız olduğunu anlamıyorum.

Tarihsel bir an için mümkün, fakat o zaman da on milyar insan bu duruma bağımlı olacak. Sanayi çarkının bir parçası olacaklar, geriye de dönemeyecekler. İnsanın evriminin İngiliz sanayi devrimiyle birlikte yanlış bir yöne saptığını düşünüyorum.

Ne bakımdan?

İmhacılığın kökleri sanayicilikte yatıyor bence.

Son iki bin yılda iyi hiçbir şey başarılmadığını mı söylüyorsunuz?

Böyle bir şey söylemedim, söylemem de.

Öyleyse ilerleme olduğunu teslim ediyorsunuz?

Böyle düşünmüyorum. Eğer uygarlığın, özellikle de Avrupa uygarlığının tarihsel sürecinin bütünü içinde yokedici eğilim açıkça üstün geliyorsa, eğer kendimizi yoketmeye doğru ilerliyorsak, o halde bütü-

nün hasta olduğundan söz etmek gerekir. Süreci iyi ve kötü gelişmeler olarak bölmeye çalışmak açıkça yanlış birşey. Hepsi sorgulanması gereken aynı bütünün parçasıdır, en modern tıp yöntemlerini istemiyorum anlamında değil de, yapının başarılarından hiçbiri bütününü sorgulama gerçeğini ortadan kaldırmıyor anlamında. Doğumunu *Ilyada*'da ilan eden son iki-üç bin yıllık Avrupa kültürü, bir bütün olarak, kendine bireysel rekabetçi ve "daha çok, daha yüksek, daha hızlı, daha iyi" Olimpiyat ilkelerini örnek almış ve en içsel eğilimleriyle imhacı olmuştur. Bu eğilimler yakın geçmişte kapitalizme yol açtılar, onun önkoşulu oldular.

Taş Devri'ne bir geri dönüş özlemi değil mi bu? Kışkırtıcı gelebilir, ama savunduğunuz konum böyle anlaşılacak.

Mikro-yonga'yı ele alalım. Yararlarının ne olduğunu kolaylıkla tahmin edebiliriz, ancak sistemin bütünü bu haliyle kurulu kaldığı sürece — bununla yalnızca sistemin yakın geçmişteki kapitalist özelliklerini kastetmiyorum— o zaman mikro-yonga sadece Büyük Birader'e hizmet edecek.

Bildiğim kadarıyla Avrupalı olmayanlar tarihte o kadar da barışçı değillerdi. Saldırganlık ve zor kullanmaya tarihte heryerde rastlanıyor. Sanayiciliğin yoketme olanaklarını artırdığına katılıyorum, ancak ahlâki, psikolojik veya antropolojik bir açıdan bakıldığında, tarihte saldırganlığın dünya çapında bir olgu olduğu görülüyor.

Bütün bunların antropolojik temelini de araştırdım ve Avrupa tarzının insan neslinde tesadüfi bir uzmanlaşma mı yoksa evrimde sık sık görüldüğü gibi, bu haliyle devam ettiği takdirde türün yokolmasına yol açacak bir uzmanlaşma mı olduğunu belirlemeye çalıştım. Türün doğasına daha uygun bir uzmanlaşma, gelecekte türün sürmesini sağlayacak bir uzmanlaşma olanağı olup olmadığını araştırmalıyız. Eğer bu gerçekleşirse, ya da daha açıkça belirtmek gerekirse, Assisi'li Francis'in kurmak istediği türden bir topluluk mikro-yongayı kullanacak olursa, bunda bir sorun görmezdim.

Çalışmalarınızda geliştirdiğiniz "imhacılık" kavramı çok karmaşık, dört ayrı anlamı var gibi görünüyor. İlk önce E.P.Thompson'la başka-

larının önerdiği ilk anlamı, silahlanma yarışı ve nükleer savaş eğili miyle ilgili. İkincisi Üçüncü Dünya'daki kitlesel açlıkla ilgili, yüz milyonlarca kişinin yaşamakta olduğu günlük imhacılık. Üçüncüsü ise sanayiciliğin sürmesi sonucunda doğanın yokedilmesini anlatıyor, ekolojistler bu sürecin doğal ortamımızı yokedebileceğini iddia ediyorlar. Bu üçü çağımıza özgü, tarihsel açıdan özgül birer yön. Fakat bir de dördüncü anlamı var, bu da insan psikolojisindeki psikolojik ve antropolojik iktidar unsuru; siz bunun imhacı olduğunu ve eğer bir tarihi varsa binlerce yıllık olduğunu öne sürüyorsunuz. Yazılarınızda "imhacılık" kavramının kullanılışı bu dört düşünceyi karıştırıyor gibi, oysa bunların her biri kendi başlarına sorgulanabilir düşünceler. Fakat ilk üç anlamdaki imhacılığa karşı bir kampanya, dördüncü anlamdaki imhacılığa karşı bir kampanyayla birleştirilebilir mi sorusu sorulabilir. İnsanlığın psikolojik açıdan dönüşümü, topyekûn bir ahlâki dönüşüm ve psikolojik terapi stratejisi; bu strateji teorik düzeyde nükleer bombaya karşı yürütülen bir kampanyayla belki de uyumlu olabilir. Ama siyaset düzeyine geldiğimizde, nükleer bombaya ve kitlesel açlığa karşı bir kampanyanın, "yeni bir doğuş" ve kitle terapisi için yürütülecek bir kampanyanın içinde kaybolması tehlikesi yok mu? Nükleer bombaya karşı yürütülen belirli bir tarihsel çabayı ütopyacı biçimde sulandırmış olmuyor musunuz?

Ben de size farklı bir soru sorabilirim. 1880'li yıllardan beri militarizme karşı sürdürülen mücadele, nükleer bombaya karşı kampanyaların, nükleer bombaya karşı kampanyalar *olarak* kaldığı sürece kazanılamayacağını göstermiyor mu? Bir kültür devrimi olmaksızın silahlanma yarışına karşı hiçbir şansımız yok gibi geliyor bana. Belki bir silah sistemine karşı geçici bir başarı kazanabiliriz, ama Avrupa toprağının derinlerinde yatan temeller savaşa yatkın, özellikle Kuzey-Batı Avrupa'da; ayrıca bir de yaşam düzeyimizi bir Çevik Kuvvet olmadan sürdüremeyeceğimiz gerçeği var. Bu Çevik Kuvvet mevcut fikir birliğinin bir parçası. İran'a müdahale için halk desteği çok kolay kazanıldı, çünkü halk kültürel kimliğinin tehdit altında olduğu duygusundaydı. Uğraştığımız psikoloji bu. İnsanlar Kohl'e oy verdiler, çünkü yaşam düzeylerini korumak istiyorlardı. Kohl'ün füzeleri de getireceğinin pekâlâ farkındaydılar, ama bu onlar için üçüncü derecede bir

sorundu. Özgür Batı'nın savunulmasını temelde sorgulamıyorlar.

İmhacılığı, kökü insan psikolojisinde yatan bir şey olarak mı görüyorsunuz?

Evet. Aslında Marx'ı yeteri kadar materyalist olmamakla suçlardım, monist bir kavramlaştırmada ağırlığı olan üç gerçeklik düzeyine gereki değeri vermediği için. Marx şeyleştirme düzeyini aldı ve bu temel üzerinde bir tarihsel materyalizm kurdu. Fakat bu, nesnel ruh olan bir gerçeklik düzeyini önvarsayıyor, bu gerçeklik düzeyinin zirvesinde de, insanın bir bilinci olduğu olgusu var. Herşeyin akılda cereyan ettiğini Marx'ın kendisi söylemişti. Bunun altında bir bütün olarak insan doğası düzeyi var, onun altında da bizim kaynağımız olan, Marx'ın bir biçimde edilgen olarak gördüğü doğa var. Diğer bir deyişle, Marx'ın statik modeli insanı en başta ortaya çıkaran güçleri yeteri kadar hesaba katmıyordu. Ben gerçeğin bu statik modelle, Aristocu *entelekheia** arasında biryerde yattığına inanıyorum.

Şimdi psikolojiden söz ettiğimde, bu gelişme sürecinin özünden söz ediyorum. Psikodinamik ve sosyodinamik burada başlıyor. Tarih, öncelikle psikodinamik. Engels'in *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü*'ndeki teorisi yanlış, çünkü vurguyu yanlış yere koyuyor.

Bu bağlamda insanlığın Yeniden Doğuşu'ndan, Dönme'den, Dönüşüm'den söz ediyorsunuz, bunun da manevi ya da dinsel bir yanı var. "Dönme" terimini görüşlerde bir değişme, yani laik bir anlamda kullanıyorsunuz. Bununla tam olarak ne demek istiyorsunuz?

İmhacılığı çok boyutlu bir sorun olarak görüyorum. Sizin sözünü ettiğiniz üç şey yalnızca birer görünüş ve kendi başlarına hiçbir şey açıklamıyorlar. Bunların altında ben, teknik yapısı ve bilimiyle endüstriyel sistemi görüyorum; onun altında kapitalizmin itici mekanizmasını, onun altında Avrupa kozmolojisini, onun da altında daha genel antropolojik unsurları. Kampanya stratejisinde ise her iki kutuptan başlamalıyız. Sanayicilik gibi ara katmanlardan ziyade imhacılığın

* Aristo felsefesinde, bir nesnenin potansiyel olarak içinde barındırdığı yetkinleşmiş hali. (ç.n.)

yüzeydeki görüngüleriyle uğraşan, savunmaya yönelik bir stratejiye gerek var. Bu siyasi strateji bize zaman ve mekân kazandırmalı. Ama aynı zamanda öbür kutupta da, insan gereksinmelerinin, insan doğasının eleştirisiyle işe başlamalıyız. Antropolog Portman, insan türünün bir yıl erken doğduğunu ve bu ilk yılında tamamen anneye bağımlı, rahim-dışı bir ceninlik dönemi yaşadığını söylüyor. Bunu iki, üç yıllık tam bir toplumsal bağımlılık dönemi izliyor; bunun arkasından da toplumsallaşma sürecine bağlı birkaç yıl geliyor. Diğer bir deyişle, ortada bir dışardan belirlenme fazlası var, buna karşı bir psikolojik devrimin olması kaçınılmaz; bu devrimde bilgi hem doğaya, hem de ebeveyne ve topluluğa karşı iktidara yönelik olacaktır. Wilhelm Reich kişilik yapımızı ve bilgi yapımızı rekabetçi ve çatışmaya yönelik olarak, yayılmamızı da ileri dönük bir kaçış olarak değerlendiriyor, ona bu noktada katılıyorum. Benim gözümde İsa ya da Buda gibi örnek kişilikler yeni insanı ileri bakarak değil, geriye ya da içe doğru bakarak aradılar; diğer bir deyişle toplumun onlara doğuşlarından itibaren dayattığı koşullardan kendilerini arındırdılar. İsa'yla Buda'nın gerçekleştirdiği atılımı bütün insanların gerçekleştirebilmeleri için bir yol bulmalıyız. İsa'nın, Buda'nın ya da Assisi'li Aziz Francis'in varlıkları insanların saldırgan savaşçı niteliklerıyle başa çıkmalarının mümkün olduğunu gösteriyor. Bunu başaran hep azınlıklar mı olmak zorunda? Yoksa bilinçli olarak bu amaç doğrultusunda örgütlenmemiz mümkün mü? Bilinçli bir örgütlenme olmaksızın, kurumsallaşma olmaksızın, bunu başarmak mümkün değil.

Bu dönüşümün bir kısmı ataerkillikle, kadınla erkek arasındaki eşitsizlikle uğraşmalı. Kadın hareketine sizin stratejinizin her iki kutbunda da yer var, bir yandan nükleer bombaya, diğer yandan da insan egemenliğinin derin yapısına karşı olarak. Ataerkil düzenden on bin yıllık bir altkatman olarak söz etmiştiniz. Ataerkilliğin dönüşümü olanaklarını nasıl görüyorsunuz? Ayrıca kadın özgürlüğünün sizin perspektifinizdeki yeri nedir?

Bu (nesiller arasındaki düşmanlıkla birlikte) en eski toplumsal çelişmeyle ilgili, ayrıca toplumsal dönüşümün de en derin düzeyiyle. Kadın hareketi, konuştuğumuz kutuplaşmayı çok güçlü bir biçimde yansıtıyor. Saldırganlık karşıtı, mücadeleci bir strateji var, bu strateji ol-

dukça anlaşılır olmasına karşın, pek verimli gözükmüyor. Ancak kadın hareketinin yapabileceği esas katkı öbür kutupta, yani iktidar yapısının bu en eski biçimlenmesinin barışçı yolla parçalanmasında.

Benim düşündüğüm dönüşüm, aynı zamanda Tanrı'nın bir anlamda yeniden kurulması. Eski Ahit'te Tanrı'nın işlevi hep düzenleyici bir işlevdi. Marx buna "zihinselleşmiş tür varlığı" demişti. İsa ve Buda bu ataerkil yapının çerçevesinden çıkmadılar. Hatta ben Hıristiyanlığın ve Budizm'in duyumsallığa karşı düşmanlığını ataerkil düzene verilmiş bir haraç olarak görüyorum. Kelâm erkektir.

•Feminizm bir açıdan, burjuva özgürleşmesinin nihai sonucu. Fransız Devrimi'nden kalan bu unsur haklı, ama hâlâ uygarlığın aşılması gereken mantığının *içinde* yeralıyor. Ancak öbür kutuptan bakınca, iş farklı. Eğer proletaryanın dünya devrimiyle ilgili bir misyonu olduğu kavramı doğru değilse, o zaman kadınların bu açıdan bir tür genel misyonları olması tamamen mümkün.

Alternatif'*i yazalıberi, düşüncelerinizin çoğunun değişmiş olmasına, artık farklı bir toplumda yaşıyor ve çalışıyor olmanıza rağmen, özgürleşme kavramının kültürel ve psikolojik birşey olduğu görüşünüzde temelde bir tutarlılık yok mu? Bugünkü özgürleşme düşüncenizle,* Alternatif'*in son bölümünde geliştirdiğiniz kavram arasında benzerlikler var.*

Alternatif'in 10. ve 11. bölümlerinde geliştirdiğim özgürleşme modelini hâlâ kullanıyorum. Fakat komün perspektifim son bölümdeki birlik modelinde bir miktar içerilmesine rağmen, ikisi arasında önemli bir fark var. O dönemde özgürleşme kavramım, özünde hâlâ Aydınlanma çerçevesi içinde yeralıyordu; çünkü vurgusu bireyselliğin tam gelişmesi için bütünün topluca mülk edinilmesinde yatıyordu. Bir başka süreklilik unsuru da, hiç de çoğulcu olmayan DAC toplumu içinde — ki orada benim eleştirel yönelişim de belli bir çıkar grubundan kaynaklanmıyordu— deneyimimin ve düşüncemin en derin yapılarının, toplumu bir bütün olarak sorgulamama, bütünlüğüne karşı çıkmama ve yeni bir hegemonyayı kavramlaştırmama yol açmış olması. Başka türlü düşünemezdim. Batı'ya geldiğimde bu benim için kuşkusuz bir avantajdı, çünkü sadece bir protesto ya da muhalefet hareketi beni hiç tatmin edemeyecekti. Sorun azınlıklar için bir mekân yaratmak değil, toplumun bütünü için yeni bir çözüm yaratmak. Halkın bilincinde bu-

nun için yollar var, bizi bekliyor, ama bu yollar deyim yerindeyse, çöple tıkanmış durumda. Görevimiz bu pisliği temizlemek. Geçenlerde Frankfurt'tan bir parlamento delegesiyle, Jorschke Fischer'le konuşuyordum, en büyük anlaşmazlığımız, herkesin Tanrı'yla iletişim kurabilme kapasitesine sahip olmasının gerekip gerekmediği konusunda oldu. Fischer buna inanmıyor. Böylece son tahlilde insanın elinde manipülasyon, tepeden cumhuriyetçilik, Jakobenizm kalıyor. Güçler arasındaki somut ilişkiler yüzünden, plebisiter politika gerçekten de tehlikeli olabilir, ama *onlar* için durum hep böyleydi.

Marx'a karşı tavrınız Alternatif*'ten beri nasıl değişti? Bildiğimiz anlamda Marksist görünmüyorsunuz artık.*

Kişisel kimlik açısından Doğu Avrupa'da Marksist olmakla Batı Avrupa'da Marksist olmak bütünüyle farklı şeyler. Doğu Avrupa'da Marksist olmak Ortaçağ'da Hıristiyan olmaya benziyor: Marksizm diğer herşeyin bağıntılı olduğu entelektüel evren. Örneğin Freud'daki bazı bölümlerin Marksizm'le uyumlu olmadığını gördüğümde, tavrım bunu sadece Marx'ın öznel sınırlılığı olarak değerlendirmek olmuştu; bu da Marksist kavramlaştırmanın Freud'da doğru olan ne varsa kendisiyle bütünleştirme kapasitesini değiştirmiyordu. Doğu'da Marksist olmak ayırıcı bir konum değildir; ayırıcı olan sapkın Marksist olmak, Papa'ya karşı Luther olmaktır. Doğu'da aslında azınlıkçı olan, bütünü temsil etmeyen belirli bir kimlik yaratıldı. Halkın çoğunluğu Marksist olmadığı için Parti'yle sınırlı bir dünya bu. Bir noktaya kadar Parti yabancı bir organ. Benim için bu önemli bir deneyimdi, bundan kurtulmak için gerekli itkiyi de sağladı. Hem toplumsal bütüne doğru bir yönelim sahibi olup, hem de halkı karşıma nasıl alabilirdim?

Buradaki karşılanışıma gelince, klasik Marksizm'le süreklilik iddiasının başlıca sahibi Ernest Mandel, *Alternatif*'i Marksizm'i yeniden kurmak yolunda yetersiz ve yarı başarılı bir çaba olarak değerlendirdi. Ama benim amacım bu değildi. Kuşkusuz *Alternatif*'te Marx'ı doğru bir şekilde yeniden kurduğumu iddia ettiğim yerler bulacaksınız. Ama Marksizm'in Doğu'daki konumuyla Batı'daki konumu arasındaki farkı görmezseniz, bunu yanlış anlarsınız.

Sorun teorinin geliştirilmesi değil, Kutsal Kitap'ın yeniden kurulmasıydı. Ortadaki bölümlerden birinde, işçi sınıfının merkeziliği kav-

ramından vazgeçince hiçbir problemle karşılaşmadım, kendimi öğretiden sapmış olarak da görmedim. Freud konusunda ne yapmışsam öyle davrandım. Gerçeklik değişmişti, Marx'ın bunu görebilmesi mümkün değildi, Marksizm'in bunu da içerecek şekilde geliştirilmesi gerekiyordu vs. Ancak burada, Batı'da, giderek daha sık olarak artık Marksist olmadığımı söylemeye zorunlu hissediyorum kendimi. Batı'da Marksist olmak, belirli bir siyasi teorik görüşün sağlamca yerleşmiş olduğunu ve buna hâlâ sıkıca bağlanmak gerektiğini kabul etmek anlamına geliyor. Marksizm'in çok özgül bir kavramsallaşırma olduğu doğru, yani eğer proletaryanın merkeziliğini, dünyanın sorunlarının çözümünün zengin ülkelerdeki sınıf mücadelesi yoluyla bulunacağına olan inancı, iç çelişkilerin dış çelişkilerden daha önemli olduğu, iç sınıf mücadelelerinin de kültürle uygarlık arasındaki çelişkiden daha merkezi olduğu görüşünü içerdiğini kabul edersek. Bu unsurların kavramlaştırma için elzem olduğu ölçüde, Marksizm'i geride bıraktığımı söyleyebilirim.

Sorunun bir kısmı da soldaki pek çok kişinin kişisel kimliğinin, Marksist olmanın ne anlama geldiği konusunda belirli bir kavrama bağlı olmasından ileri geliyor. Bu benim için geçerli değil. Ben bir kavrama sadık değilim. Örneğin şurada ya da burada çizgiden ayrıldığımı söyleyen Troçkistler'le tartışmaya girmeyi verimli görmüyorum. Yirmi küsur yıl boyunca Marksizm'in gelişmemin merkezinde olduğu DAC'nde bile, Marx'ın düşüncelerinin dinamiği beni yeni sonuçlara götürmüştü. Marx'ta hâlâ yararlı bulduğum pek çok unsur var, ama yapının kendisini terkettim. Benim için Marksizm bir taşocağı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, sıradan insanlar yıkılan tapınakların taşlarını evlerini ve kiliselerini yapmakta kullanmışlardı. Bu, malzemenin verimli bir biçimde kullanılmasıdır. Oluşumun kendisinden imhacılık olarak söz etsem bile, kullandığım yapısal unsurlar da var. Tabii Marksist geçmişim bu yeniden yapılanmada rol oynadı. Belirli bir açıdan benim düşünüşümü bir geri dönüş olarak niteleyebilirsiniz, öznel nedenlerden ötürü değil, nesnel durumun kendisinin belirlenmesi böyle olduğundan. Sınıf mücadelesi çözüm değil. Sorun oluşumun bütününün parçalanması. Bilimsel sosyalizmden ütopyacı sosyalizme döndüm, siyasi olarak da sınıfsal bakış açısından halkçı bir yöneliş geçtim. Benim örneğim Thomas Münzer

olurdu. İsa ile Mesih arasında bir fark vardır. İsa insandır, Mesih ise bir kavrama yükseltilmedir; benim için de Münzer, Mesih düzeyindedir, ideal tiptir. Onun için adalet köylülüğün kurtuluşu anlamına geliyordu; böylece köylüler Hıristiyan'ın özgürlüğüne erişebilecek, Tanrı'yla doğrudan iletişim kurabilecekti. Toplumsal bir sorunun çözümü Münzer'in nihai niyeti değildi. Köylülüğün kurtuluşu sorununu çözmek istiyordu, çünkü mevcut koşullar altında Tanrı önünde eşitlik erişilebilir birşey değildi. Bunun için köylülerin gökkuşağı bayrağını seviyorum, bir sınıf olarak değil, halk olarak köylülerin.

"Ebedi Meclis" Mühlhausen'de kuruldu. Ancak siyasi gerçeklik zıt sınıf çıkarlarının soyut düzeyinde değildi. Thompson'ın 18. yüzyılda İngiliz işçi sınıfı örneğinde anlattığı gibi, toplumun bütününü kapsıyordu. Marksist tarihçiler sınıfsal farkları daha sonra çıkardılar, ama köylü savaşlarının mantığı bu değildi. Geri dönüp yenilgisinin nedenlerini bulmaya çalıştığımızda bu unsurlar bir önem kazanabilir. Fakat Thomas Münzer figürü benim için Yeni Düzen'in (Ordine Nuovo) dirilişini temsil ediyor.

Peygamberle politikacı arasındaki ilişki, Yeşiller için de, sizin için de bir sorun. Tabii bir politikacı da uzak görüye sahip olabilir, ama uzlaşmalara girip, somut programlar çıkarmak gerektiğinde ortada hep bir ayrım olacak. Yeşiller'in ayrılıkçı komünlerde örgütlenmiş, toplumdan çekilmiş ve marjinalleşmiş bir azınlık olarak kalmaları sizin için gerçek bir tehlike. Ama siz bunu farklı görüyorsunuz. Bir yandan politikayla uğraşıp diğer yandan yeni bir toplum yaratmaya başlayarak değişimi gerçekleştirmek istiyorsunuz. Ama sanayileşmiş bir toplumda "kurtarılmış bölgeler" kavramınız son derece bulanık bir kavram.

Ağırlığın politikadan ve iktidar sorunundan kültürel düzeye kaydığını görmek istiyorum. Gramsci'nin en büyük başarısı dikkatleri hegemonya sorunsalında yoğunlaştırmayı başarmış olması, nihai olarak iktidarı gözardı etmemesine rağmen. Gramsci meseleye hâlâ fazla doğrudan yaklaşıyordu. Fordizm'den yana oluşu tesadüf değildi. Kültürel düzeyde görevi, herkesin işçi ve mühendise dönüşmesi olarak görüyordu, tabii daha geniş bir ufuk içinde.

Kültürel-siyasi düzeyde, öznel gereklilikten doğan ve siyaset için yeni bir temel oluşturan şiddet karşıtı stratejinin kazanacağına inanı-

yorum. Beni sadece parlamenter politika ilgilendirmiyor, siyaset üzerinde yeni, belirleyici bir etki sahibi olabilmek için de ağırlığı kehanet düzeyine kaydırmak istiyorum. Bu siyaset ve kehanet sorunu için de model gene Münzer. Somut bir durumda, politika egemen olabilir, ama bizim sorunumuz enerjimizin yüzde doksan dokuzunu politika şöleninde mi harcamak istiyoruz, yoksa sadece yüzde ellisini mi, buna karar vermek. Kuşkusuz Yeşiller de bir siyasi parti olarak hareketin bir kolu, ben de parlamento grubuna gidip politikaya yüzde elliden daha az zaman ayırmalarını savunamam. Ama benim özgül katkım ağırlığı öbür kutba kaydırmak. Öznelliğin dönüşümüyle başlamak istiyorum, ama siyasi bir hedefe yönelmiş olarak. Görevimiz sadece kendimizi iyileştirmek değil, hareketin iyileştirici bir misyonu olduğunun farkında olmak.

Alternatif toplum tasarınız, ütopyanız ne?

Genişlemeciliğin şimdiye kadarki temposu ve mantığı doğal bir düzenin ortaya çıkmasını engelledi, çünkü bunlar hep herşeyi kapsayan düzenlemelerin yayılmasını gerektirmişlerdi. Biyolojik alan doğal dünyanın dengesinin yerine geçecek hiçbir şeye izin vermiyor. Genişleme olduğu sürece oransızlık, düzenlemelerin yayılması ve bütün sistemi ilerlemeye zorlayan rekabetçi dürtü varlığını sürdürecek. Doğal düzenin yokluğunda, komünler varlıklarını sürdüremediler. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın Amerikan komüncüleri, bu *homo occidentalis simplicissimus*'un öncüleriydiler.

Artık insanlığın yeni bir istikrarlı yaşam biçimi bulması gereken noktaya ulaştığımıza inanıyorum; bu yaşam biçiminde gelişme, dışsal genişlemeden çok, içeri doğru bir yolculuk olacak. Sorun teknolojinin lağvedilmesi değil, tabi kılınması. Amacımız "Tanrı'nın yeniden kurulması" olmalı, diğer bir deyişle, sadece manevi dengenin yeniden yaratılması yoluyla erişilebilecek türden bir düzenleme. Bu düzenleme, doğanın, Marx'ın gözardı ettiği ve insan bilincinin dış dünyayla temasa geçtiği düzeylerinin içinde kalmalı. O halde amacımız şu olmalı: Ekonominin ve ekonominin teknolojik bileşeninin bütünleyici unsurlar olduğu bir toplumsal varlığın üretilmesi. Yemeli ve giyinmeliyiz, boş zamanımız olmalı ve ekonomik yeniden üretimle toplumsal iletişim arasındaki katı bölünmeyi aşmaya çalışmalıyız. Ütopya temel insan

gereksinimlerinin, sadece fiziksel değil, toplumsal gereksinimlerinin de, optimal olarak karşılanmasıdır. İnsanın gelişimi temel bir güvenlik duygusu, bir topluluk tarafından korunma duygusu gerektirir, yirmi yaşında emekliliğimizi düşünmek zorunda kalmayacağımız, bireyselliğin ifade edilebileceği ve başkalarıyla iletişim içinde yaşanabileceği, insanın kendini gerçekleştirmesinin Avrupa bireyciliğinden farklı bir anlamda gerçekleşebileceği bir toplum. Dolayısıyla, bütünle kurulacak bu iletişim, insan doğasıyla ve dış dünyanın koyduğu sınırlarla uyum içinde bir toplumsal varlığa işaret ediyor. Bu görüşün tek tek unsurları yeni değil, ütopyacı sosyalistler ve komünistler tarafından yüzyıllardır tanımlanıyor. Bazı konular çok açık: Sorunlara en iyi çözüm küçük gruplar içinde bulunuyor, karşılıklı gereksinimlerin karşılanması için insan ilişkisi belli bir asgari sayı gerektiriyor, ayrıca daha geniş topluluklarla da ilişki imkânı olmalı. Örneğin Benedikten tarikatının kuralları içinde, rahiplerin seyahatlarını ele alan bir bölüm var.

O halde seyahate karşı değilsiniz? Ekolojik köylerin oluşturduğu ütopik dünyanızda ticaret önemli olmayabilir, ama seyahat ve iletişim mümkün olacak. Seyahatın kültürel bir gereksinim olduğunu kabul ediyorsunuz.

Evet, fakat bu Birleşmiş Milletler'e üye olan bütün ülkeleri görmemiz ve dünyanın etrafında yirmi yedi defa uçmamız gerektiği anlamına geliyorsa, o zaman açık ki mümkün değil. Dünyanın mülk edinilmesini bu şekilde düşünmüyorum. Bunun doğal sınırları var. Belki de, Goethe'nin yaptığı gibi İtalya'ya iki kez gitmek yeterli olabilir.

Daha önce söylediğim gibi ayrıca bütün dünyayı kapsayan bir bilgi iletişimi olmalı, ne var ki maddi ulaşım sistemi büyük ölçüde daraltılmalı. Bugün Avrupa'da sorun bütün dünya için geçerli olabilecek belirli kendine yeterlilik kavramlarının ayrıntılarına inmek değil. Bu konuda zaten çok şey yazıldı. Gerekli olan inisiyatifin alınmasıdır, öyle ki birkaç hafta sonra işlerine geri dönmeyecek kadar kararlı insanlar bir araya gelip komünal yaşamı denesinler. Eğer yirmi kişi bir projeye yeteri kadar bağlıysalar, iki yüz kişi daha çekebilirler. Bu da kendini yöneten, kendine bakan bir toplumsal birim için yeterli. Budistler'in Karma dediği, "ben" olma tecrübesi için gerekli kurumsal güvenliğin anahtarı burada.

Daha önceki yazılarınızda kültürün rolünden, özellikle Beethoven'le ilgili olarak söz etmiştiniz. Genel görüşünüzle bunun ilgisi nedir?

Fransız Devrimi'nin özgürleşme sorununu formüle ediş biçimi, bireyci Avrupa kültürü bağlamının dışına çıkmamıştı. Örneğin Rolland, Kristof Kolomb'ların birbiri ardına dünyayı fethe çıktıkları bir zamandan bahseder. Pratikte burjuva özgürleşmesi, kralların cumhuriyeti anlamına gelmiştir. Hölderlin'in yazdığı *Meşe* adlı bir şiirde, her dağın zirvesinde Tanrı benzeri insanların durduğu anlaulır. Bu kralların cumhuriyeti aslında bir küçük Hint-Cermen prensleri toplumudur.

1967-1969 yıllarında yazdığım *Beethoven* kitabı hâlâ bütünüyle bu geleneğin sınırları içindeydi. *Alternatif*'te bile özgürleşme kavramı son tahlilde insanın kendini gerçekleştirmesinin genişlemeci imajından kurtulmuş değildi. Ama DAC'ndeki son yıllarımda Schubert ve Mozart'ı yeğlemeye başlamıştım. Onların dünyayla çelişkiye dayanmayan ilişkilerine daha açıktım. Beethoven'in mücadeleci ve mütehakkim yönelimlerinden o kadar farklılar ki.

Daha önceki bir tartışmada Dayanışma'dan ve bu tarihsel deneyimin Alternatif*'teki proletaryanın rolüyle ilgili tezleri çürütüp çürütmediğinden söz etmiştiniz. Şimdi askerlerin iktidarı almalarından bir buçuk yıl sonra, Polonya'daki durumu* Alternatif*'in perspektifi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Polonya'daki gelişmelerin ancak halkçı bir siyasi çerçevede anlaşılabileceğinden daha çok eminim şimdi. Kuşkusuz fabrikalardaki durum önemli bir rol oynadı, ama oradaki politik saflaşma sermayeyle emek arasındaki çatışmanın bir benzeri değil. Polonya bir iktidar mücadelesinin kıyısındaydı. Orada toplumun ihtiyacı olan, tüm kurumsal sistemin yeni bir belirlenmeye girmesi; bu da Sovyetler Birliği'nin ne pahasına olursa olsun durdurması gereken bir gelişme. Batı Avrupa'da Amerika ile ilişki nedeniyle uluslararası bir yön de var, ama Avrupa'yla Amerika'nın yapıları o kadar benziyor ki, bu yabancı bir dayatma olarak görülmüyor. Buradaki durumla Polonya'daki durum sadece halkın çıkarları her iki durumda da toplumsal yaşamın ve toplumsal kurumların radikal bir yeniden örgütlenmesini gerektirdiği ölçüde birbirine benziyor. Polonya'da olanların özü buydu ve aygıt dışındaki bü-

tün güçler bunu gerçekleştirmek için işbirliği yaptılar. Hareketin sendika etrafında şekillenmiş olması, Polonya'da egemen sürecin sanayileşme olmasıyla ilgiliydi. En geniş anlamında bir işçi sınıfının varolmasına rağmen bu kavram sadece sistemin gerçek doğasının anlaşılmasını güçleştiriyor.

Polonya'da "Sovyet-karşıtı" siyasi unsur belirleyiciydi, çünkü ulusun gereksinimi olan yeni kurumsallaşma Sovyet çıkarlarına karşıydı; bu çıkarları bloklararası çatışmanın mantığı belirliyor. Bütün politik sorun ulusal kimlik sorunu üzerinde odaklaşıyordu; başrolde de Polonya'nın ulusal kimliğinin başlıca garantisi olan kurumun, yani Kilise'nin olması önceden belirlenmişti. Dayanışma'nın Kilise'nin bir ileri karakolu olduğu bile söylenebilirdi, hele ideoloji ya da hegemonya düzeyinde. Bir komplo yoktu ortada, Polonya'da durum böyleydi. Sanayileşme hâlâ göreli olarak yeni; köylü geleneğinden kaynaklanan kültürel kimlik de hâlâ sürekliliğini koruyor. Dayanışma'nın ön planda olduğu dönemde bile, perspektif hiçbir gelenecksel anlamda sosyalist değildi. Walesa'nın Japonya'yı ziyaret ettikten sonra dönüp Polonya'yı Japonlaştırma gereğinden bahsetmesi tipikti. Belirleyici düzeyde Walesa Gierek'e alternatif değildi. Gierek yeni bir Polonya kurmak istiyordu, yatırım programı da bunun bir parçasıydı. Walesa Polonya'yı Japonlaştırmak isterken, aklında Katolikliğe kolayca uyan o korporatist ataerkil model, mutlak tabiyetin o özel şekillenişi, yapılanışı vardı. Walesa aslında fabrikalarda olanlar da dahil olmak üzere halk hareketinin tam bir temsilcisiydi. KOR'u ve diğer unsurları dışında bırakmak istemem, ama Walesa ve onun kiliseden gelen danışmanları Polonya'daki bu sürecin ana mecrasını oluşturuyorlardı. Polonya'da ideolojik kontrole sahip tek güç Kilise, Parti değil.

Batı'yla herhangi bir benzerlik olduğu konusunda çok kuşkuluyum. Hareketin ne ideoloji, ne program, ne de yapı olarak sosyalist olmadığına katılıyorum, ama sanayiciliğe karşı bir hareket de değildi. Tam tersi daha yüksek ücret ve daha çok tüketim malı talep ediyordu. Ayrıca bir dizi demokratik ve siyasi sorun vardı. Hem Batı'daki ekolojik-pasifist hareketin, hem de Polonya'daki Dayanışma'nın siyasi yapıya karşı protesto hareketleri oldukları söylenebilir, fakat nedenler oldukça farklıdır. Polonya'daki mücadeleyle Batı'daki ekoloji hareketini bağdaştıramazsınız.

Her iki durumda da yapı sınıfa karşı sınıf oluşumu değil, halk direnişi yapısı. Halkçı bir siyasi oluşumla karşı karşıyayız ve ben de benzerlikleri bu düzeyde kurmak istiyorum. DAC'ni ele alırsak, her ikisi de aynı hareket.

Genel olarak Doğu Avrupa'daki direniş perspektiflerini nasıl görüyorsunuz? Sovyet egemenliğini hangi güçler ya da eğilimler zayıflatabilir? Etkin bir özgürleşme perspektifine sahip olan eğilimler var mı?

Polonya'daki hareket, Moskova'nın ya da Doğu Avrupa'daki sistemin her girişimini durdurabildiği ölçüde çok etkiliydi, hâlâ da öyle. Sovyetler Birliği'nin lehine bir çözüm görmüyorum. Ülkedeki güçler dengesi öyle ki Jaruzelski sadece Polonya Kraliçesi Meryem Ana'nın yardımcısı olarak bir miktar halk desteği kazanabilir.

Barış hareketindeki bizler için Dayanışma'nın askeri düzeyde bile Sovyetler Birliği'ni felce uğratmış olması önemli bir nokta. Polonya Varşova Paktı için bir yenilgiydi, artık Ruslar'ın Polonya'yla bile başa çıkamadıktan sonra Batı Avrupa'ya yürüyecek durumda olmadıklarını söylediğimizde daha çok inanılır oluyoruz. Dahası, buradaki herhangi bir silahsızlanma girişimi Rusya'nın Doğu Avrupa'daki askeri hegemonyasının meşruluğunu açıkça sarsacak ve Doğu Avrupa'nın diyelim Finlandiya modeline benzer bir egemenliğe geri dönmesinin yolunu açacak. Polonya benim için Stalin'in zaferinin tarihsel olarak bittiği, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'yı kaybettiği ve belki DAC hariç, artık sadece askeri olarak muhafaza edebileceği anlamına geliyor. Sovyetler Birliği'nin etrafındaki *cordon sanitaire* düşman bir kuşak haline geldi.

Dayanışma'nın DAC'nde bir etkisi oldu mu?

Hayır. Hatta istikrar yönünde bir etkisi olduğu söylenebilir. Uzun vadeli düşünen DAC önderliği, güvenilmez Polonyalı müttefiki dışında bir hinterlandı olmadan Moskova'yla doğrudan bağıntılı olacağı düşüncesiyle çok kaygılanmış olmalı. Ellili yıllarda "Elbe'den Çin Denizi'ne" dedikleri dönemde işlerin nasıl olduğunu düşünürseniz, şimdi geleceğe bakışlarının nasıl inanılmayacak ölçüde güvensiz olacağını anlayabilirsiniz. DAC önderliğinin Batı Almanya'daki iç gelişmelere bu

kadar ilgi göstermesinin başka bir nedeni de bu. Tek umutları bu. Moskova onları iktidarda tutabilir, ama ekonomik olarak verecek yeni bir şeyi yok.

Ancak kısa dönemde, Dresden'den Frankfurt-on-Oder'e kadar bütün DAC dükkânlarını temizleyen küçük çaplı Polonyalı spekülatörler, Polonya hastalığının DAC'ne yayılmasını hayli önlediler. Doğu Alman işçisinin tavrı Polonyalılar'ın çalışması gerektiği yolundaydı. 1968'de Parti içindeki tehlike çok daha büyüktü. Taşralılık ya da ulusal dargörüşlülük ek bir unsur, çünkü DAC'nde halk, meseleleri bizim tartışmamızdaki çözümleme düzeyinde ele almaz. Ama egemen gücün hangisi olduğunu farketmeleri için televizyonda Papa'nın Polonya gezisini izlemeleri ve milli marşın ("Özgür Polonya'mızı geri verin...") halk versiyonunu dinlemeleri yeterli oldu. Bütün bunlar Parti'nin liberal çevrelerinde tartışılır, SBP liderleri dizginleri sıktıklarında da, hazırlıklı olurlar. Hiç memnun değildirler, ama fikir birliği olduğu için kabul ederler.

Daha önceki reformcu komünist perspektifimle, DAC'nde gelişmekte olan ekolojik-pasifist hareketi öngörememiştim. Eğer görebilseydim, ülkeden ayrılır mıydım, hiç emin değilim. Oradaki muhalefet şimdi Parti'ye karşı siyasi bir muhalefet değil, amacı daha ziyade buradaki ekolojik barış hareketi gibi ideolojik hegemonya olan bir entelektüel muhalefet.

Bu hareket ekolojist mi yoksa sadece pasifist mi?

Yakın zamanda DAC'nde hazırlanıp burada yayınlanan ilk kitabın adı *Beton Betondur*. İkisi de aynı hareket. Onlar da çevre kirliliğine karşı bisiklete biniyorlar, ağaç dikiyorlar falan.

Doğu'daki barış hareketi için tankların füzelerden daha önemli olduğunu söylemiştiniz.

Roland Jahn Batı Almanya'dayken DAC rejimi gibi, kendilerinin de kuşkusuz Pershing füzelerine karşı olduklarını, ayrıca Doğu'da ve Batı'da tanklar da dahil, silahsızlanmadan yana olduklarını söylemişti. Doğu Avrupa halkı için füzelerin Atlantik'ten mi yoksa Batı Almanya'dan mı geleceği pek farketmiyor. Doğu'da pek o kadar üzerinde du-

rulmayan bir nokta var: Füzelerin buraya, Batı Almanya'ya yerleştirilmesi çatışmanın Avrupa'da patlak vermesi tehlikesini artırıyor. Doğu'dan gelen eleştiri nükleer tehlikenin kendisinden çok, karşı tarafın silahlanmasına yöneltiliyor. Nükleer bir savaşı kazanma olasılığından giderek daha az söz edilmesine karşın, militarizmde de güçlü bir yükseliş var.

Bizim açımızdan tanklara muhalif bir tavır almak doğrudur, çünkü son tahlilde nükleer tehlike bloklararası çatışmadan doğuyor. Polonya'daki darbeden sonra söylediğim gibi, Jaruzelski rejimi sadece Moskova'nın değil, her iki askeri blokun bir ürünü. Oradaki insanların gördüğü diğer bir unsur da, tankların sadece NATO'ya karşı yürümek için değil, geçmişte olduğu gibi, Prag'a karşı yürümek için bulundurulduğu. Ancak tanklardan kurtulmak için en akıllıca stratejinin ne olduğunu kendimize sormalıyız. Batı'da daha çok füze mi? Yoksa bu yöntem yoluyla Reagan sadece Moskova'nın Doğu Avrupa üzerindeki kurt kapanını güçlendirmiş olmuyor mu? Bu sorular üzerinde tartışma, Thompson'ın ve Russell Barış Vakfı'nın girişimiyle zaten başladı.

SSCB'ye ve Andropov'la ilgili değerlendirmenize dönebilir miyiz? Önümüzdeki dönemde Sovyetler Birliği'nin hem Batı, hem de Doğu Avrupa'ya yönelik perspektifini nasıl görüyorsunuz? Sovyetler Birliği barış hareketine ne tepki gösterecek?

Bu konuda söyleyeceklerim büyük ölçüde Mlynar'ın Sovyetler Birliği üzerindeki yazılarına dayanıyor. Benim görüşüm süpergüç rolünün Sovyetler Birliği'nin sırtına çok ağır bir yük bindirdiği, oysa başlangıçta Sovyetler'in bu rolü oynamasına izin veren nükleer bombanın kendisiydi. Ancak ekonomik açıdan Sovyet askeri aygıtı yumuşak ayaklı bir dev. Önderler, kuşkusuz dünya sahnesinde onlara doğal ve kutsal gelen bir rolü içselleştirmiş durumdalar. Çoğu İkinci Dünya Savaşı sırasında genç birer subaydı, Stalin'in Hitler'e karşı seferber ettiği askeri aygıt onlar için Sovyet egemenliğinin bir sembolü. Kapitalizmle aralarındaki ekonomik rekabette galip gelemeyeceklerini biliyorlar, böylece getirdiği yüklere rağmen askeri eşitlik amacına sarılıyorlar. Yaşamının son aylarında Brejnev Sovyetler Birliği'nin önündeki esas ikilemi tekrar belirtti: ya askeri eşitlik ya da ekonomi. Şimdi Andropov da aynı ikilemle karşı karşıya. Brejnev'le karşılaştırıldığında An-

dropov'un durum hakkında daha ayrıntılı ve çeşitlenmiş bir görüşe sahip olduğuna inanıyorum. Bilgi ağının merkezindeydi, muhaliflerin üzerindeki baskıdan sorumlu olsa bile esas uğraşı gizli servisti. Büyük bir bilgi yığınını özümseyip harekete geçirecek öznel kapasiteye sahip olduğu açık.

Hem Amerikan, hem de Sovyet imparatorlukları savaşın sonundan beri geriliyorlar. Avrupa üzerindeki, savaş sonrası dönemin temelini belirleyen mutlak hegemonyalarını kaybediyorlar. Andropov'un Sovyet önderliğinin ekonomik, askeri ve toplumsal açıdan olup bitenlerin farkına varan kesiminden olduğunu söyleyebiliriz. Bilimsel-teknolojik devrimin gelişmesi göz önüne alındığında, Sovyetler Birliği'nin önümüzdeki on-on beş yıl içinde silahlanma yarışını kaybetmesi riski oldukça ciddi. Elektronik alanında seri üretimde başarılı olacaklarını sanmıyorum. Eğer başarırlarsa bu, Castoriadis'in de dediği gibi, tek bir sektörde olağanüstü yoğunlaşma pahasına gerçekleşecek, bu da ekonominin geri kalan kısmını sistemin bütününün dağılmasına yol açacak şekilde kurutacak. Sovyet liderliğinin tecrit politikası seçeneğini gayet ciddi bir biçimde tartışmaya doğru gittiğine inanıyorum, çünkü zaten güçlerini fazlasıyla dağıtmış durumdalar ve silahlanma yarışını kaybedecekleri korkusu taşıyorlar. Kuşkusuz Batı'nın attığı her adımı onlar da atmaya çalışacak. Geri çekilmeyi öznel olarak düşünülemez bir risk kılan, bu zayıflığın ta kendisi. Fakat yayılmacı bir eğilim söz konusu bile değil. Batı Avrupa'yı çiğneyip geçme seçenekleri yok. Bütün bu yüklerden kurtulmayı arzu ediyor olmalılar, bunun da uzun vadede onları geri çekilmeye ve tecrit politikasına doğru yönlendireceğine inanıyorum. Askeri sektördeki güçler tabii ki buna karşı çıkacaklar, içteki tartışmanın nasıl gelişeceğini bekleyip göreceğiz. Barış hareketi, silahlanmada bir dondurmadan yana olanlar da dahil, Sovyetler Birliği'ndeki bu tartışmanın sonucunun belirlenmesinde önemli bir unsur olacak. Buradaki füzeleri durdurmayı başaramazsak, Amerika'nın ekonomik genişlemesi de askeri alana taşmayı başarır, Washington'un ABD üzerinde koruyucu bir şemsiye kurmasına izin verirse, o zaman Moskova sahiden umutsuz bir duruma sürüklenecek. Sovyetler'in Doğu Avrupa'dan çekilmesini kolaylaştırmanın bizim çıkarımıza olduğuna Avrupa kamuoyunun yeteri kadar büyük bir kesimini inandırabileceğimizi umuyorum.

Bu düşünce barış hareketinde yaygın olarak kabul edilmiş görünmüyor.

Hayır. Stratejik düşünenlerin sayısı şaşırtıcı derecede az. Belki de bu durum, ekolojik barış hareketinin kendisini, yeni bir dünya düzeninin çekirdeği yerine, sadece bir protesto hareketi, bir muhalefet, bir karşıt güç olarak görmesiyle yakından ilgilidir.

Askeri strateji sorunlarının salt sayı sorunu olarak sunulduğu da doğru. Sadece bu tür tartışmadan kaçınmak değil, savaşın bu alanını bütünüyle terketmek de çok önemli.

Evet, bu çok tipik bir tavır. Arkadaşlarım bana Almanya hakkında konuşmamam gerektiğini, bunun belirsiz bir milliyetçilik türü olduğunu söylüyorlar.

Sovyetler'in Doğu Avrupa'dan çekilmesini barış hareketinin stratejik bir hedefi olarak görüyor musunuz?

Evet, ama bir Sovyet yenilgisi anlamında değil. Aslında Sovyetler'in uzun vadeli hedefi, yani Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği'yle birlikte mutlu olması gerektiği, zaten başarısızlıkla sonuçlandı. Son tahlilde DAC'ni bile kaybedecekler. Ancak Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'yı NATO'ya kapturamayacağına göre, bağımsız bir Batı Avrupa olmalı. Bazıları bu durumda silahlanmış, nükleer silahlara da sahip bir Avrupa'dan söz ediyorlar, ancak bu mevcut durumdan da kötü olur ve barış hareketinin mantığına bütünüyle aykırı düşer. Şu anda Sovyetler Amerikan füzelerinden korkuyorlar, Fransızlar'la İngilizler'i ise o kadar ciddiye almıyorlar, ama Avrupa'da üçüncü bir süpergüç korkutucu bir olasılık olur. Barış hareketi radikal bir pasifizm ve toptan silahsızlanma konumuna, yani radikal programımızın tümüne kazanılmalı, böylece genel politika düzeyinde, politikacılar savunmaya yönelik savunmaya itilebilirler.

O halde sizin gerçekçi hedefiniz savunmaya yönelik bir savunma?

Evet. İktidar aygıtı Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir tehdit oluşturmayan, savunmaya yönelik bir savunma stratejisi izlenmeye zorlanmalı.

Ama şimdi bu konumdan çok uzaktayız, gerek burada, gerekse Sovyetler Birliği'nde. Sovyetler Birliği'nin Batı'daki barış hareketine şüpheyle baktığına inanıyorum.

Sovyetler'in silahlar ve silahsızlanma konusundaki tavırları daima Batı'da olanlara tepki göstermek olacak. İlk adımı Batı atmalı. Almanya'da bunun koşulları, İngiltere ve Fransa'dakinden çok daha uygun, çünkü iki dünya savaşı sonunda yayılmacı bir askeri yurtseverliğin hiçbir şansı kalmadı. Sadece savunmadan söz edilebilir. Mevcut askeri düşünce tarzı, Almanya'yı ve bütün Avrupa'yı iki süpergücün savaş alanı haline getirecektir. Dolayısıyla askeri eliti bile ne tür bir savunmaya ihtiyacımız olduğu konusunda ikiye bölme şansımız var.

Sizce Sovyetler Birliği, barış hareketine karşı niçin bu kadar eleştirel davranıyor?

Biz istesek de istemesek de, askeri blokların ortadan kaldırılması görüşümüzün Doğu Avrupa'da ideolojik olarak yıkıcı bir işlevi var. Doğu Avrupa'yı gerçekçi bir alternatif olmadan elden çıkarmak niyetinde olmayanlar böyle görüyor. Böylece Batı ve Doğu'daki barış hareketleri için sınırın açılması gerektiğini savunduğumda, bu tavır DAC'ne ihanet olarak görülüyor. Aslında bu çelişkili bir durum, Honecker'in silahsızlanma önerilerimize olumlu bir tepki geliştirebilmek için Alexanderplatz'daki eylemin yıkıcı yönünü gözardı etmeyi seçmesi de bunu gösteriyor.

Batı Alman Komünist Partisi'nin (DKP) rolü en azından sorunlu. DKP konusunda kapsamlı bir eleştiri geliştirdiniz, DKP'yle işbirliğine de karşısınız. Hatta uluslararası konularda barış hareketinin büyük kısmının Sovyet-karşıtı lafzından uzak kalmanıza rağmen, uluslararası barış hareketini ilgilendiren konularda militan bir anti-Komünist tavrınız var.

DKP'nin yaptığı sadece kendi siyasi ve ideolojik varlığını korumak. Bir zamanlar sisteme karşı başka bir ciddi muhalefet yokken, DKP'yi destekleyerek bağımsızlığını gösteren cesur Protestan din adamları hep çıkardı. Böyle insanlar şimdi Yeşiller'e geliyorlar. DKP şimdiye kadar

yokolmadıysa, DAC'nin desteğiyle yapay olarak yaşatıldığı içindir. Gücüne orantısız olarak büyük bir örgütü ve kırk bin civarında üyesi var. Ama bu üyeler kırk bin tane eylemci, Doğu blokunun çıkarlarını temsil eden kadro. Sovyetler'in gücünün barışı güvence altına aldığını öne sürerek, eşitliği savunuyorlar ve Batı Avrupa'ya yeni füzelerin yerleştirilmesine karşı çıkıyorlar. Ayrıca silahlanma yarışı hakkında, Batı kapitalizminin kâr amacını öne sürerek, ideolojik açıdan çelişkili bir açıklama sunuyorlar. Dolayısıyla DKP'yle bağıntılı olduğumuz sürece hiçbir inandırıcılığımızın olmayacağı açık. Burada tartışmayı Sovyet yanlısı olarak değil, sadece her iki süpergüçten bağımsız olduğumuzu göstererek kazanabiliriz. Değerleri, o değerlere sahip insanları ortadan kaldıran silahlarla savunamayız.

DKP ile asgari bir anlaşmaya ya da ortak bir cepheye karşı mısınız?

Evet, sadece kısa vadeli değil, uzun vadeli nedenlerle de. Otuzlardaki halk cephesi siyasetti, işçi hareketinin çöküşünün bir ifadesiydi, çünkü insanları aslında savunmadıkları bir konumu desteklemeye yöneltiyordu. Bu temel görüş sadece bir çöküşe götürür, çünkü belirli bir tarihsel perspektif etrafında öznel bir oluşuma izin vermiyor. DKP'nin tarihsel planının başarısız olduğu ortaya çıkmış durumda. Bu planın Liebknecht'le mi, halk cephesiyle mi, yoksa soğuk savaşla mı çöktüğüne karar vermek, ne kadar geriye gitmek istediğinize bağlı. Ancak bu model tükenmiş durumda, barış hareketi için de sadece bir yenilgi getirecektir. Bu değerlendirme temelinde DKP'nin barış hareketi içinde olmadığını söyledim; barış hareketi her iki bloka da muhalefetiyle tanımlanır. Bir blokun diğerine karşı çıkarlarını temsil eden her siyaset, barış mücadelesinden çok savaşa hazırlıkla ilgilidir. DKP'nin barış hareketiyle ilgisi, Franz-Josef Strauss'un ilgisi kadar.

SBP ile karşılaştırıldığında, DKP'nin doğası ve disiplini sizi şaşırttı mı? Buradaki Komünist Parti, Doğu'dakine benziyor mu?

Şaşırmaktan çok etkilendim, çünkü o kadar saçma bir kavram ki, hâlâ nasıl dağılmadan kalabildiği konusunda ancak toplumsal bir açıklama getirebilirim. DAC'nin maddi desteğiyle, DKP kendisine belli bir istikrar sağlayan bir tür çevre yaratmış durumda. Ancak DAC'nde, parti

iktidara sahip: Kariyer düzeyinde olsun, kendini geliştirmek düzeyinde olsun, ilerlemek isteyen ve bunun yalnızca Parti aracılığıyla yapılabileceğini bilen herkesi kendine çekiyor. *Neues Deutschland*'ın sloganları çevresindeki biçimsel fikir birliği çok yapay; insanların günlük yaşamını ve toplumun geri kalan kısmıyla olan ilişkilerini belirlemiyor. Örneğin bir fabrikanın teknik müdürü 1 Mayıs'ta konuşma yapmak zorundaysa, bu sadece işinin bir parçası. Ne o kendisini söylediklerıyle özdeşleştiriyor, ne de başkaları onu. Konuşmasını *Neues Deutschland*'daki başyazıdan bariz bir şekilde apartıp apartmadığı hakkında bir yargı verilebilir. SBP iktidar partisi olduğu için, belli bir ölçüye kadar toplumun bütününü yansıtmak zorunda. Burada ise DKP sadece bir azınlık ve doğası gereği bir sekt olabilir.

Barış hareketinde SPD'nin de bir yeri olmadığını mı düşünüyorsunuz?

Öyle düşünüyorum. Barış hareketi, SPD'nin tersine, bilinç yelpazesinin ve psişik enerjinin iktidar güçlerine bağlı olmayan kısmıyla çalışıyor. SPD bu aygıtın bir parçası, tanımı gereği bu ülkedeki NATO yedeklerinin bir parçası. Kuşkusuz tek tek Sosyal Demokratlar için durum değişik, yani onlar gerçekten barış hareketine dahiller mi, yoksa önderlik politikaları için kullanılan birer incir yaprağı mı? Yaptıklarının silahlanma yarışını SPD sayesinde sona erdirme yanılsamasını yaymaktan başka birşey olmadığını anlatarak, bu insanlarla tartışabiliriz.

İkinci büyük parti konumu için Yeşiller'le rekabet halindeki SPD'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Bir dönemde Yeşiller'in belki de CDU içinde daha iyi müttefikler bulabileceğini söyleyecek kadar ileri gittiniz, diğer bir deyişle kızıl-yeşil yerine kara-yeşil ittifakı.

Abartma bu. Metropoliten iktidar yapısının yerleşik yelpazesi içinde SPD ile CDU arasında temel bir ayrım yapmıyorum. Karadan yeşile dolaysız geçişi gerçekleştirmemiz gerektiğini öne sürdüğümde, bu hâlâ eski cephe siyasetlerini savunanlara, politikamızı SPD'nin sunduğu kaba koymamız gerektiğini savunanlara yöneltilmişti. Bizim politikamız ne SPD'ninkilerle, ne de CDU'nunkilerle uyumlu. Şimdiye kadar seçmenlerin yüzde kırk beşinin içinde varolduğu kızıl yeşil çizgide sadece SPD ile aramızdaki oranı değiştirmeye çalıştık. Ancak bu se-

çimden sonra SPD'yle bir reform bloku kurmak, sadece SPD'nin CDU'ya giden seçmenleri geri almasına izin vermek anlamına gelir, böylece tekrar yüzde 51'e ulaşmak için uğraşabiliriz. Benim için stratejik soru şu: SPD'ye uğramadan karadan yeşile *doğrudan* dönüşümü nasıl gerçekleştirebiliriz ve güçler arasında değişik bir ilişkiyi nasıl yerleştirebiliriz? Yeşil Parti, SPD ile liberallerin koalisyonu sırasında kuruldu, şimdi de Sosyal Demokratlar'ın işçilere yutturduğu, reformcu işçi hareketiyle yakından bağıntılı olan siyasi kavramlardan kopmak gerekiyor. Ayrıca ayırdedici bir Yeşil kimliğinin oluşmasını engelleyecek olan Sosyal Demokratlar, CDU değil. Dolayısıyla asıl saldırı SPD'ye karşı olmalı.

Aynı zamanda Eppler'e ve SPD Solu'na da mı karşı?

Tabii.

Eppler Schmidt'ten daha mı kötü?

Evet. Kuşkusuz silahlanma yarışı ya da ekoloji konusundaki politikaları daha kötü değil, ama Schmidt halkı Yeşiller'in yanından SPD'ye asla çekemeyecek, oysa Eppler ekolojist reformcu politikalarıyla destek kazanıp halkı onunla bir denemeye daha girişmeye ikna edebilir. O zaman herşey eskisi gibi sürer gider. Güçler arasında yeni bir ilişki oluşturmak gerekliyse, SPD'den kazanmak istediğimiz insanları bütünüyle farklı bir siyaset anlayışına çekmek zorundaysak, o zaman önce siyasi bir güç olarak SPD'nin yerini almalıyız. Solun sağa karşı yürüttüğü ve aşırı solun görevinin SPD'nin sınıf savaşçılarını güçlendirmek, belki de biraz radikalize etmek olduğu bütün bu reformcu stratejide, yolun sonuna gelindi. SPD'yi artık asla iktidarda görmek istemiyorum. Bütün yaptığı, tarihsel süreci yavaşlatmak. Bu sefer CDU'ya oy vermiş bir işçinin niçin tekrar SPD'nin yanına çekilmesi gerektiğini hiç anlamıyorum. Yeni bir siyasi başlangıç için halkı özgür bırakacağından, SPD'nin dağılması olasılığına olumlu bakıyorum. Dışardan SPD'ye daha büyük baskı yapabileceğim kanısındayım. Söylemi öyle bir şekilde geliştirmeliyiz ki tutucu unsurları kaybetsinler ve daha açık olanlar bize gelsin. SPD'yi böylece her iki yandan yontarız.

İşçi hareketinin paradigması olan yüzyıllık sosyal demokrasi, sonuna yaklaşıyor. Yeni bir Godesberg olmayacak. SPD kendisini ekolojist reformcu bir parti olarak yeniden kuramaz, bu konudaki her girişim partiyi bölmeye yarar sadece. Eppler ayrılmış olsaydı, herhalde SPD'yi bölerdi. Ama ayrılmadı, bunun iyi mi yoksa kötü mü olduğunu bilemiyorum. Şimdilik Yeşiller'de bir Eppler kanadı var.

SPD'nin çöküşü Almanya'ya has bir gelişme mi? Yoksa bunun gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal demokrasi için genel bir gelişme olacağını mı düşünüyorsunuz?

Avrupa işçi hareketinin tarihindeki diğer herşeyde olduğu gibi bunda da yolu Alman Sosyal Demokrasisi gösteriyor.

Sosyalizmin de siyasi bir kavram olarak bittiği görüşünde misiniz?

Daha önce Marksizm'le ilgili olarak konuştuğumuz soruna benziyor bu. Eğer sıkıştırılırsam, ütopyacı bir sosyalist olduğumu yadsıyamam, çünkü ütopyacı sosyalizmin pek çok öğesinin benim komün perspektifimde bir yeri var. Ancak kavramlar doktora tezleri ve kitaplar içindir. Gerçekte ise sosyalizm, Doğu Avrupa'da varolan pratik ya da Fransız Sosyalist Partisi'nin, İngiliz İşçi Partisi'nin, Craxi'nin pratiği. Bunun yanı sıra işlevleri sosyal demokrasinin gerçek pratiğini örtmek olan sol Sosyal Demokratlar'la aşırı solun savunduğu teoriler de sosyalizm. Dolayısıyla bu anlamda kızıl değil, yeşilim. Sosyalizm kavramı, teoride ve pratikte sanayiciliğe ve devletçiliğe bağlıydı. Teorisi de, çözülmekte olan işçi hareketinin perspektiflerine ve tarihsel pratiğine bağlı olduğu için, kendime sosyalist demem oldukça mantıksız olurdu. Marksizm gibi sosyalizm de içinden çeşitli şeyler alabileceğimiz bir maden haline geldi; örneğin özyönetim kavramı, bunu da zaten sosyalistler terkettiler. Sosyalizmin en iyi ve kalıcı unsurları bize miras kaldı.

Burada stratejiniz ve sosyalizm tahlilinizle ilgili bir sorun var. İşçi hareketinin bittiğini söylüyorsunuz. Ancak Batı'da bir işçi devriminin gerçekleşmemesine ve işçi hareketinin krizde olmasına rağmen, hâlâ sınıflı bir toplumda yaşadığımız yadsınamayacak bir gerçek. Sizin stra-

tejiniz sınıfların varolduğunu ve günlük gerçekliğin bir parçası olduğunu yadsımaya ya da gözardı etmeye çalışıyor. Uzun vadede bunun nasıl mümkün olacağını bilemiyorum.

Daha önce de söylediğim gibi sınıfların varlığını sadece toplumun enerjisini sınıf çatışmasından uzağa çekmek istemem anlamında yadsıyorum. Siyasetle ilgilenmek isteyen bir işçiyle tartışsaydım, küçük parmağını sendikaya, gerisini ise yeni toplumsal harekete ayırmasını öncerirdim. Sendika faaliyeti geriye doğru bir adım. Sermayenin alması gerekenden daha fazlasını alması iyi birşey değil, fakat bütün bu savunma mücadelesi, sistemin sürekli yeniden üretilmesini garantileyen bir dönme dolap üzerinde gerçekleşiyor. Ayrıca sermaye, çıkarını istikrarda görüyor, belirli sınırların ötesine geçmeye niyeti yok. Marx'ın dediği gibi, eski cephede sadece eski hiyerarşiyi yeniden üretebilirsiniz. Oysa şimdi biz yeni bir toplumun altyapısı için gerekli olanı yeniden üretmeliyiz.

Yeni bir topluma doğru dönüşümü bir devrim değil de, eski sistemin entropisi olarak gördüğünüzü söylesem yanılır mıyım? Komünlerden, kurtarılmış bölgelerden söz ediyorsunuz. Bu dönüşüm, eğer gerçekleşirse, çok uzun zaman alacak.

Gerçeklikteki kurtarılmış bölgelerden söz etmeden önce, bilinçteki işgal altındaki bölgelerle kurtarılmış bölgelerden söz ederdim.

Sosyalizmin üretim araçlarının ortak mülkiyeti ile ilgili hedefi artık geçerli değil mi?

Ulusal düzeyde hayır. Aslında bu benim küçülme perspektifimin bir parçası oluyor. İnsanın bir bütün olarak dünyayı mülk edinmesi gerçekleşmek zorunda, ama bunu insanların üretim araçlarıyla ve dünyayla yeniden birleşmeleri süreci olarak görüyorum. Dünya kimsenin olamaz. Ama ben dünyanın bu parçası üzerinde çalışır ve basit yeniden üretim için gerekli olandan daha fazlasını almazsam, o zaman sahibi de ben olurum, onu bir sonraki nesle düzenli biçimde devretmekle sorumlu olan da. Artık sorun bir mülksüzleştirme sorunu değil, mülk edinme sorunu olacak; mülk edinme ise sadece somut bireyler kendi yaşam

koşullarının gerçekten sahibi olduklarında gerçekleşir. Mülksüzleştirmenin garip tarafı pratikte asla mülk edinmeye yol açmamış olması.

1960'lı yılların sonunda SPD'nin Doğu Politikası partinin tarafsız değilse bile, Amerikan dış politikasından bağımsız hale gelme olasılığını akla getiriyordu. Bu perspektiften yeni bir Rapallo teması doğmuştu. SPD'nin artık bunu gerçekleştirebileceğine inanmıyorsunuz. Peki ama Yeşiller ya da başka bir yeni hükümet yeni bir Rapallo getirebilir mi? Bu ne anlama gelecektir?*

Rapallo'yu özellikle Almanya değil, Avrupa'nın bütünü için bir perspektif olarak gördüm. Kuşkusuz iki Almanya arasındaki dinamik bunun özgül bir unsuru olacaktı. Ancak SPD'nin Doğu Politikası tükendi, ama NATO'yla bağlantısı göz önüne alındığında, dış politikada daha radikal bir tavır alması ihtimali ideolojik spekülasyon olmaktan ötcye gitmemişti zaten, ideolojik spekülasyonun da iktidar politikasıyla bir alakası olduğunu kimse düşünmüyordu.

Oysa Yeşiller başından beri kendilerini bloklar sisteminin dışında konumlandırdılar. Bir Alman ya da Avrupa Rapallo'sundan söz etmek mümkün, Fransa'nın düşmanlığıyla karşılaşmak pahasına da olsa. Alman-Fransız ilişkilerine zarar verebileceğimizi söyleyen militaristlerin uyarılarına hiç duyarlı değilim. Kamuoyu yoklamalarını Alsace'ta yapmaları gerekir.

Almanya'nın geleceğiyle ilgili politikanızda belirli bir çelişki var. Uzun vadede perspektifiniz ulusal ekonomiyi ve ulus devletini parçalamak. Bilinçli hedefiniz bu, ekolojik topluluklar vs.

Programda açıkça yok bu, ama bir şekilde ima ediliyor.

Ama yeni bir Avrupa'nın katalizörü olarak Almanya'nın rolünden bahsettiğinizde, milliyetçiliğin değilse bile, Alman ulusal duygusunun güçlenmesi anlamına geliyor bu. Son tahlilde uluslara karşı değil misiniz?

* 1922 yılında Almanya (Weimar Cumhuriyeti) ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan işbirliği anlaşması. (ç.n.)

Bunun gerçekliğin kendisinde varolan o meşhur çelişkilerden biri olduğuna inanıyorum. Bana Marx'ın işçi sınıfının ulusal yapılanışı ile ilgili söylediklerini hatırlatıyor. Pratikte ekolojik ve ademi merkeziyetçi bir Almanya kurmak istiyorsak, öncelikle Alman toprağını özgür hale getirmeliyiz. Federal Cumhuriyet şimdi NATO'ya bağlı ve en az egemen olan NATO ülkesi. Perspektifimizin işlemesi için, önce kendi toprağımız üzerinde egemenlik kazanmalıyız. Yabancıların dayatmasıyla başlayan ve askeri bloklar arasında tehlike dolu bir cephe haline gelen iki Almanya arasındaki sınır, Alman halkına Bismarck'ın devletini ve birlik ihtimalini hatırlatıyor. Kendi başlarına karar verme şansı verilecek olsaydı, belki de Almanlar bu sınırı muhafaza ederlerdi. Yeniden birleşme için yükselen güçlü bir dalga görmüyorum, en azından Batı'da yok. Ancak yeniden birleşme olasılığı da dahil, ulusal sorun yeniden tartışılmalı, zira Avrupa halkının geri kalanı için güven ve emniyet ancak bu şekilde yaratılabilir. Almanlar'ın ne istediği konusunda herhangi bir yorum yapmıyorum. Her iki durumu da iyi biliyoruz: Otuz Yıl Savaşları'nda merkezi bir iktidar yoktu, Avrupa'nın savaş alanı haline geldik. Sonra Alman Reich'ı geldi, birkez daha Avrupa'nın savaş alanıydık. Ulusal ikilem bu. Merkezi bir devletin ne varlığı, ne de yokluğu çözüm oldu. Belki de Almanlar işlerin iki Alman devletiyle o kadar da kötü gitmediği, hatta çok sayıda daha küçük Alman devleti ile daha iyi olabileceği sonucuna varacaklardır. Dışardan dayatılmış sınır doğrudan bir ekolojik topluluklar perspektifine işaret ediyor. Gene de yol üzerinde bazı engeller var: birisi her iki süpergücün Almanya'daki varlığı, diğeri de dışardan dayatılan sınırın kendisiyle bağıntılı olan psikolojik engel. Almanlar burada yeni bir çıkış yolu bulmak zorundalar. Bu konuda bir tartışma hazırlamakta olan ekolojik barış hareketi, ulusal tarihe göre tanımlanma anlamında ulusal bir hareket değil. Ancak diğer başka şeylerin yanı sıra ulusal bir hareket haline de gelecek. Sorun büyük Almanya mı, küçük Almanya mı sorunu değil. Ancak egemenlik ya da kendi kaderini tayin sorunu, bu düzeyde herşeyin anahtarı.

Metis Yayınları'ndan
Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa

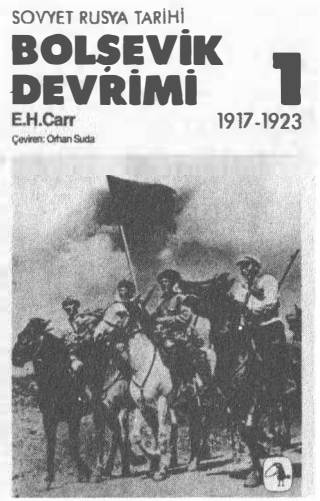
BOLŞEVİK DEVRİMİ
E.H.Carr

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ
Tony Cliff

KIZILDAN YEŞİLE
Rudolf Bahro

1917'den Günümüze
SOVYET AYDINLARI
B.Kagarlitsky
(Çıkacak)

PERESTROİKA
Ernest Mandel
(Çıkacak)

SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ

1917-1923, 1. CİLT

E.H.Carr

Çeviren: Orhan Suda

İngiliz tarihçi E.H.Carr'ın *Bolşevik Devrimi* tarih yazımında gerçekleştirilmiş en büyük yapıtlardan biri olma özelliğini sürdürüyor. Konusunda bir klasik haline gelen bu başyapıt, Sovyet tarihi üstüne yapılan başka birçok araştırmaya da esin ve başvuru kaynağı olmuştur. *Bolşevik Devrimi*'nin bu ilk cildi, Bolşevizm'in doğuşunu ve gelişmesini, 1905 ve 1917 devrimlerini ve Sovyet iktidarını içeriyor. Kitabın Türkçe literatüre yapacağı daha önemli katkı ise, parti, Sovyet ve iktidar aygıtları arasındaki ilişkilere, iktidarda ve Sovyet yönetimindeki merkezileşmeye, milletlerin kendi kaderini tayin hakkı uygulamalarına ilişkin çok zengin bir kaynak oluşturmasıdır. Yapıtın sırasıyla "Ekonomik Düzen" (2. cilt) ve "Sovyet Rusya ve Dünya" (3. cilt) başlığını taşıyan IV. ve V. kısımları da Metis Yayınları tarafından yayımlanacaktır.

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ

Tony Cliff

Bürokratik Devlet Kapitalizmi nedir?

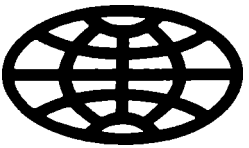
Ortaya çıkış süreci nasıl olmuştur?

SSCB'de kim iktidardadır?

Rusya ekonomisinde Değer Yasası geçerli midir?

Tony Cliff'in bu sorulara kırk yılı aşkın bir süre önce verdiği cevaplar, "komünist" ülkelerin birbiri ardından çatladığı ve büyük değişimlerin yaşandığı günümüzde, daha da büyük önem kazandı. Bu ülkelerdeki "şaşırtıcı" gelişmelerin dinamiklerini anlayabilmek, bu dinamiklerin önümüzdeki yıllarda ne gibi gelişmelere yol açabileceğini kestirebilmek, ancak devrim sonrası toplumlarda sınıf mücadelelerinin kavranmasıyla mümkün olabilecek.

Cliff, ilk kez 1948'de yayınlanan bu kitabında devrim-sonrası Rusyası'nın toplumsal-iktisadi yapısını ve iktidarı elinde tutan bürokrasinin konumunu inceliyor. Cliff'in Stalinist rejimler için getirdiği devlet kapitalizmi değerlendirmesi ve bu değerlendirmenin ortaya attığı tartışma, Stalinizm'den bağımsız, devrimci bir sosyalizm perspektifi için çok önemli imkânlar taşıyor.

Yaşadığımız Dünya dizisi

1 Dayanışma Hareketinin Belgeleriyle POLONYA GÜNLÜĞÜ.
2 Bobby Sands, HÜCREMDE BİR GÜN.
3 Batı Almanya'da ALTERNATİF HAREKET / Necmi Zekâ.
4 SANDİNO'NUN KIZLARI / Margaret Randall.
5 Güney Afrika'da SİYAH ÖFKE / Derleme.
6 Bir Mültecinin Anıları: FİLİSTİN SÜRGÜNÜ / Fawaz Turki.
7 Daniel Cohn-Bendit, HEPİNİZİ ÖPÜYORUM.
8 '68 FRANSA, Gerçekçi Olun, İmkânsızı İsteyin / Derleme.
9 Neval El Seddavi, SIFIR NOKTASINDAKİ KADIN.
10 BİZ DUVAR YAZISIYIZ / Dünyadan Graffiti / Gülay Kutal.
11 ÖTEKİ İSRAİL, Barış Hareketleriyle Konuşmalar / John Bunzl
12 SAVUNMA SALDIRIYOR / Jacques Vergés.
13 BİZ DE DUVAR YAZISIYIZ, Türkiye'den Graffiti.
14 ŞAHLARIN ŞAHI / Ryszard Kapuscinski.
15 Günümüzde İŞÇİ SINIFI VE SENDİKALAR / Yıldırım Koç.

RUDOLF BAHRO

Kızıldan Yeşile

Kızıldan Yeşile, Nazi Almanyası'ndaki çocukluk yıllarından başlayarak Rudolf Bahro'nun siyasi ve entelektüel gelişimini, Sovyetler Birliği'ne karşı eleştirilerinin ortaya çıkışını, Prag Baharı ve Çekoslovakya'nın işgalinin üzerindeki etkisini ve muhalif kimliğini irdeleyen, Batı'ya geçtikten sonraki siyasi görüşlerini tartışan bir dizi söyleşiden oluşuyor. Rudolf Bahro, geniş yankı uyandıran *Doğu Avrupa'da Alternatif* adlı kitabının yayınlanmasından iki yıl sonra, 1979'da Doğu Almanya'yı terketmişti. Batı Almanya'da Yeşil Parti'yi ve çevre hareketini destekleyerek, "endüstriyel silahsızlanma" tezini geliştirdi.

Söyleşilerin önemi, Bahro'nun Avrupa'daki çevre ve silahsızlanma eksenli yeni tip muhalefeti, dünya çapındaki anlamı açısından ve tarihsel materyalizmin geleneksel perspektifleriyle karşılaştırarak tartışmasında yatıyor.

Söyleşilerin yapıldığı tarihten günümüze Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan önemli değişimlere rağmen, yirminci yüzyıl sonunun başlıca toplumsal ve siyasi sorunlarını Doğu Avrupalı bir muhalifin entelektüel biyografisi içinde irdeleyen kitap, bugün de güncelliğini koruyor.

ISBN 975-7650-31-5

Metis Yayınları, Başmusahip Sokak 3/2, Cağaloğlu/İstanbul